K. MURU
H. PEEP
H. SIIMISKER

EESTI KIRJANDUS

ÕPIK X KLASSILE, 3. VIHIK

KIRJASTUS „VALGUS" • TALLINN 1967

K. MURU
H. PEEP
H. SIIMISKER

EESTI KIRJANDUS

ÕPIK X KLASSILE, 3. VIHIK

Toimetanud K. LEHT

KIRJASTUS „VALGUS" · TALLINN 1967

8E
M75

Kinnitatud katseõpikuna
Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

EESTI KIRJANDUS AASTAIL 1917—1940

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

Möödunud sajandi lõpust kuni Oktoobrirevolutsioonini arenes eesti kirjandus tsaarireaktsiooni, Esimese maailmasõja ning rahva revolutsiooniliste vabanemispüüete ristmõjudes. Aastad 1917—1940 tõid uutes tingimustes kaasa kirjanduse edasise kasvamise mahult ja rikastumise erinevate tendentsidega.

I. AJASTU JA KIRJANDUSELU ÜLDILME

Aastad 1917—1919 olid ühiskondlikus elus võitlusrohked. 1917. a. veebruaris vabanesid Venemaa rahvad tsarismi ikkest, sama aasta oktoobris toimus sotsialistlik revolutsioon. Lühikesele nõukogude võimu perioodile järgnes Eestis peatselt Saksa okupatsioon ning algas kodusõda. Neile kiirelt üksteisele järgnenud murrangutele ei suutnud enamik eesti kirjanikest otsekohe reageerida.

Tööliskirjandus

Üksnes t ö ö l i s k i r j a n i k u d Eessaare Aadu (Jaan Anvelt), Hans Pöögelmann, Gustav Räppo jt. propageerisid oma loomingus revolutsioonilisi ideid. Nende teosed olid enamasti lihtsad, isegi vähenõudlikud, aga seda veendunumalt väljendasid nad oma tõekspidamisi. Tööliskirjanikud pidasid kirjanduslikku loomingut revolutsioonilise tegevuse osaks ega seadnudki sellele nii nõudlikke puhtkunstilisi eesmärke. Sellest hoolimata näeme nende loomingus praeguse sotsialistliku kirjanduse algidu.

Tööliskirjanduse silmapaistvamaks avaldamiskohaks oli J. Lilienbachi poolt toimetatud ajakiri *Tapper* (1917—1918), selle kõrval pahempoolsed ajalehed *(Kiir,* Tartu ja Petrogradi *Edasi* jt.). Saksa okupatsiooni ja kodusõja ajal tegi kodanlus neile väljaannetele suuri takistusi. Pärast kodanluse võitu Eestis suruti tööliskirjandus maha ja nii ei saanud see edasi areneda.

Kriitiline realism

Kriitilised realistid A. H. Tammsaare, M. Metsanurk, A. Kitzberg, A. Haava jt. ilmutasid kaasaja suhtes neutraalset hoiakut ning hoidusid enamasti selle vahetust kasutamisest. Peagi tekib ka nende loomingus niisugune ajalooline perspektiiv, mis ei luba eemale jääda olevikuprobleemidest. Tööliskirjanikke ületasid realistid nii loomingu mahus kui ka kunstimeisterlikkuses, kuid nende ühiskondlikult edasiviiv osa oli väiksem.

«Siuru» rühma kirjanikke: (vasakult) A. Gailit, J. Semper, M. Under, H. Visnapuu, A. Adson, Fr. Tuglas.

«Siuru»

Uusromantismi peamiseks kandjaks oli kirjanduslik rühmitus **«Siuru»** (1917—1919). Sellesse kavatseti algul kaasa tõmmata kirjanike enamik, lõpuks koondusid Friedebert Tuglas, Marie Under, Henrik Visnapuu, Johannes Semper, August Gailit ja Arthur Adson. Nendega koos esinesid ka August Alle, Johannes Barbarus, Richard Roht jt. Rühmituse tegevuse ajal anti välja kolm «Siuru» albumit, artiklite kogu *Sõna* ja arvukalt luuletuskogusid. Luule oli siurulaste loomingus valitsevaks žanriks.

Siurulased jätkasid «Noor-Eesti» liikumisest tuntud intelligentsikirjanduse põhimõtteid, kuid olid eneseväljenduses lopsakamad ja konkreetsemad ega hoolinud rangest vormipuhtusest. Nende looming vältis teadlikult kaasaja põletavaid ühiskondlikke probleeme ning piirdus intiimelamuste ja tundeliselt tajutud looduspiltide maalimisega. Oma elamusi sõnastades trotsisid siurulased harjumuspärast maitset, senist kunsti ja moraali, ülistasid maitsmisiha ja instinktide teenimist. Nõnda on nende looming suures osas äärmuslik ja boheemitsev — ühepäevameeleoludele anduv. See väljendab ühiskondliku

võitluse pöörises perspektiivi kaotanud väikekodanlikku ellusuhtumist: nautigem täna, sest homme meid võib-olla enam ei ole.

Ent siurulaste maitsmisluules leidub ka siirust, tundevärskust, veetlevat ütlemisjulgust ja isikupära. Seetõttu on «Siuru» osa meie kirjanduse arengus ometi oluline — eriti armastuselamuste ja looduse kujutamises oli see uus ning edasiviiv sõna kirjanduses.

Siurulaste looming võeti kõige erinevamate sotsiaalsete ja esteetiliste tõekspidamiste esindajate poolt arvustuse risttule alla. Tammsaare iseloomustas seda kui *instinktide pillerkaari*, mis näitab, *et armastame ikka veel elada kükakil, käpukil — neljal jalal.* Sattunud lepitamatusse vastuollu ajaga, taipasid siurulased varsti, et taotlus luua väljaspool ühiskondlikku võitlust on kohatu. Nende looming pöördus hoopis uude suunda ja rühmitus lagunes.

Sotsiaalsete motiivide tulek kirjandusse

Aastail 1920—1923 toimuvad ühiskonna elus olulised muutused. 1920. a. sõlmitud Tartu rahu järel asus Eesti kodanlus oma positsioone kindlustama ja tööliskassi võitlust maha suruma. Alles 1920. a. jõudsid kirjandusse sotsiaalse protesti meeleolud, sõdade ja revolutsioonide kujutused — hilinenult, ent laial rindel, mitte enam üksikute autorite töödes nagu varem.

Elu ise tingis sotsiaalse motiivistiku pääsemise domineerivale kohale: äsjased sõjad ja sotsiaalsed pöörded Eestis nõudsid kunstilist mõtestamist. Teiseks andsid kitsad elutingimused kirjanikele tungivalt mõista: kunsti ülesandeks olgu elu mõjustada, et see inimväärsemaks ja paremaks muutuks (siurulased olid kunsti seda funktsiooni lausa eitanud). Märgatavale osale kirjanikest mõjus ka väliskirjanduslik eeskuju — peamiselt sõjavastane suund saksa kirjanduses, millega nüüd ulatuslikumalt tutvuti.

«Tarapita»

Uue elu- ja kunstimõistmise ilmekaks väljendajaks oli kirjanduslik rühmitus **«Tarapita»**, mis tegutses aastail 1921—1922 ja andis välja samanimelist ajakirja. Rühmitusse kuulusid kümme kirjanikku: A. Adson, A. Alle, J. Barbarus, A. Kivikas, J. Kärner, J. Semper, G. Suits, A. Tassa, F. Tuglas ja M. Under.

Tarapitalased astusid võitlusse eelkõige tõusikkodanluse võimutsemise vastu (selle kaudu aga valit-

seva kodanluse vastu laiemaltki), nõudsid vaimsete väärtuste kaitsmist, avaramalt demokraatlikku elukorraldust, kuid ka paremaid elu- ja loomisvõimalusi kirjanikele. Nad ei tuginenud rahvahulkadele, vaid eelkõige noorele haritlaskonnale, uskudes, et ühiskonna ümberkujundamist tuleb alustada just intelligentsi vaadete uuendamisest. Rühmituse manifestis kirjutas J. Semper:

Millal oleme sisse hingand nii lämmatavat õhku kui nyyd — tõusikluse joovastuspäevil? Ummiku on lykat meie vaimline kultuur. Lämbuman edasiviivad jõud. Halvat tööliste liikumine. / — — — / Vaimlist palet ei olegi ega taheta. Ideaali- ja ideelage kodanlus tunneb instinktiivselt loovan vaimun vaenlast oma võimule. Sest vaim vajab selgust, võim segasust. Samas sõnastati ka võitlusülesanne: *Paljastada ja piitsutada väikekodanlist rahulolu, anda yhtlasi kogu selle yhiskonna pahede juurte pihta.*

Rühmituse järjekindlamate autorite (Alle, Barbarus, Semper, Kärner) artiklid ja ilukirjanduslik looming väljendas küllalt selgelt opositsiooni kodanliku Eesti algaastate tegelikkusega.

Ideelisi virgutusi sai «Tarapita» osalt rahvusvahelisest progressiivsest «Clarté» (prantsuse k. *selgus*) liikumisest, esteetiliselt aga ka saksa ekspressionismilt, mis kujunes välja Esimese maailmasõja ajal. Ekspressioniste ühendas sõjavastane hoiak. Nad kuulutasid kodanliku maailma tooruse ja ülekohtu hukkumist ning püüdsid mõju avaldada drastiliste, hirmuäratavate kujutluspiltidega.

Tarapitalased ei suutnud raskepärase sõnastuse tõttu oma ideid küllalt sisendavalt sõnastada. Kuid rühmituse tegevuses on hinnatav aktiivne, võitlev ja arvustav hoiak. Kirjaniku muutumine subjektiivsete elamuste sõnastajast rahvahulkade kannatuste kuulutajaks sai osalt iseloomustavaks ka neile, kes seisid väljaspool rühmitust.

Rühmitus ei olnud vaadetelt ühtne. Ta kõige eesrindlikumadki liikmed polnud revolutsionäärid. Kodanlus aga ründas neid ägedalt ja süüdistas isegi kommunismis. Ajakirja väljaandmine oli majanduslikult raske. Kõige selle tõttu «Tarapita» lagunes.

Muid suundi

Uusromantismi osa kirjanduses kahanes, jõulisi teoseid andis aga kriitiline realism (eriti Tammsaare), milles kaasaja probleemidel oli tähtis koht. Ent juba võib märgata ka realistliku loomisviisi rakenduskatseid kodanlikus vaimus (kõige selgemini A. Kivika teostes).

Kirjanike liidu asutamine. «Looming»

Suure tähtsusega sündmuseks oli Eesti Kirjanikkude Liidu asutamine 1922. a. Kutseorganisatsioonina ühendas see kõiki arvestatavaid sõnameistreid. Kirjanike Liidu häälekandja, ajakiri *Looming* hakkas ilmuma 1923. a. ning sai riigilt toetust autoritele kõrgemate honorariде maksmiseks. Need organisatsioonilised abinõud kergendasid kirjanike olukorda ja soodustasid meie kultuuri arendamist. Toetuse kaudu püüdis kodanlik võim mõjustada kirjanike meelsust ja suunata nad valitsevat ühiskonnakorraldust teenima. Meie sõnameistrite enamiku demokraatlikud veendumused osutusid ometi tugevamateks ja vabameelne suund säilitas kõigi kitsenduste kiuste juhtpositsiooni nii Kirjanike Liidus kui ka ajakirjas *Looming*.

Võitlusvaimu langus kirjanduses

Pärast 1924. a. 1. detsembri ülestõusu mahasurumist kindlustas kodanlus oma võimu veelgi. Neis tingimustes ei piisanud enamikul kirjanikest endist opositsioonivaimu, mille avaldamisvõimalusedki olid sõna- ja trükivabaduse piiramise tõttu kitsad. Pettumus kodanliku vabariigi elukorralduses ning vastuolu kunagiste tulevikuunistuste ja tegelikkuse vahel juhib taas eemale vahetutest olevikuprobleemidest. Mitmed vanemad kirjanikud ei loo enam nimetamisväärselt uut (Vilde, Peterson-Särgava), luuletajana vaikib Suits ning ka Tuglase ilukirjanduslik looming katkeb 1925. a. pikemaks ajaks. Osa kirjanikest süveneb endasse, püüdes analüüsida oma varasemat maailmamõistmist või taandub looduspiltide maalimisse (Kärner). Toimub loominguliste põhimõtete uus ümberhindamine.

Realismi süvenemine ja proosa suurvormide esiletõus

Aastail 1924—1928 muutub realistlik elukujutus üha valdavamaks. Eriti nähtav on see nooremate kirjanike loomingus. Üha enam valitakse teoste ainet ja probleeme argielust, töötava inimese rõõmudest ja muredest. Kirjanik ei esine enam eksimatu kohtumõistja osas, vaid püüab elu analüüsida. Koos sellega nihkub esiplaanile proosa oma suurvormidega, eriti romaaniga, mis vallutab kirjanduses juht-

positsiooni pärast Tammsaare ja Metsanurga ulatuslikke teoseid (*Tõde ja õigus I, Valge pilv, Punane tuul*). Uut hoogu romaani arengule annab kirjastuse «Loodus» romaanivõistluste alustamine 1927. aastal, mille kaudu äratavad tähelepanu mitmed noored talendid (August Jakobson, Rudolf Sirge jt.).

Noorte grupeerumiskatsed

Opositsioonivaimu valitsevate olude ja kirjanduspoliitika vastu ilmutavad noorte grupeerumiskatsed väljaspool Kirjanike Liitu. 1925. a. avaldatud koguteosed *Sang* ja *Bumerang* (Erni Hiir, Juhan Sütiste, Mihkel Jürna) heitsid trotsiva väljakutse valitsevale maitsele. Ilmselt pahempoolse kallakuga olid aastail 1926—1929 avaldatud kolm albumit pealkirjaga *Aktsioon*. Nende ümber koondunud kirjanikud (A. Antson, A. Jakobson, R. Sirge, V. Kaaver, N. Andresen jt.) väljendasid olemasolevate võimaluste piires kõige radikaalsemaid kodanlusevastaseid vaateid.

Uue tõusu endeid

Seega ei olnud kirjanduse võitlusvaimu taandumine aastail 1924—1928 kaugeltki täielik. Perioodi lõpul ilmub ka tuntud sõnameistritelt tähelepandaval hulgal sotsiaalseid ebakohti käsitlevat loomingut (Barbaruse *Multiplitseerit inimene* — 1927, Underi *Hääl varjust* — 1927, Metsanurga *Punane tuul* — 1928). Luulekoguga *Rahutus* debüteeris 1928. a. töötava rahva silmapaistvaim laulik J. Sütiste. Need on võitlusvaimu uue tõusu ended.

Kodanliku demokraatia kriis

Aastail 1929—1933 teravnes ühiskondlik võitlus järsult. Kodanlikku maailma tabanud majanduskriis tõi välisturgudest sõltuvasse Eestisse tööpuuduse ja väikemajandite laostumise. Valitsus osutus võimetuks; üksikute kodanlike gruppide kiire vaheldumine riigitüüri juures ainult süvendas rahva rahulolematust. Samal ajal paisus üha laiemaks reaktsiooniline vapside liikumine, mis Lääne-Euroopas võimule tungiva fašismi eeskujul ähvardas likvideerida demokraatia selle kodanlikuski vormis.

Võitlusvaimu kasv kirjanduses

Kodanliku demokraatia kriis ja rahvahulkade hädad aktiviseerisid opositsioonilisi jõude ka kirjanduses. Tähelepanu keskpunkti tõuseb sotsiaalse elu varjukülgede kujutamine niihästi proosas kui ka luules. On ilmne kirjanike püüe mõista olevikuolukordi ja võidelda õiglasema ühiskonnakorra eest. Nii käsitleb Kärneri romaan *Naine vaesest maailmast* (1930) revolutsioonilist liikumist. Elu vastu-

olude kujutamises nägid oma peaülesannet Metsanurk, Jakobson, Sirge jt. Väga võitlevaks muutus luule. Barbaruse, Alle, Kärneri, eelkõige aga Sütiste värssides ilmneb rahulolematus, kehtivate suhete eitamine, protest rõhutute nimel, «elu peremeeste» süüdistamine. Kõik kõneleb sotsiaalse vastutustunde süvenemisest kirjanduses.

Elulähheduslaste liikumine

Vastukaaluks kirjanduses ilmnenud pessimismile, ilutsemisele ja olevikuprobleemidest hoidumisele sündis nn. elulähheduslaste liikumine, millel esteetilise mõtte arengus oli oluline osa. Elulähheduslased (J. Sütiste, H. Raudsepp, A. Jakobson, E. Hiir jt.) andsid oma vaadete propageerimiseks välja ajalehte *Kirjanduslik Orbiit* (1929—1930) ja koguteose *Põhjakaar* (1931). Elulähheduslastel puudus aga selge programm, nende maailmavaates ja kirjanduslikes tõekspidamistes ilmnesid peagi tõsised erinevused. Pealegi asusid nad pahatihti järelemõtlematult ründama tuntud sõnameistreid (Tammsaare, Suits, Alle jt.), süüdistades neid vanamoelisuses ja elukauguses.

Elulähheduslastest silmapaistvaim, järjekindlaim ja objektiivseim oli J. Sütiste. Vastates küsimusele, millisena ta tahaks näha nooremate kirjanike loomingut ja tõekspidamisi, kirjutas ta: *Need, kes on läbi kasvanud suurist sotsiaalseist murranguist ja küpsenud meie kümneaastase riigielu rägastikus, tunnetavad ühtekuuluvust oma rahvaga ja kogu inimsooga. /———/ Tundku end kunstnik-kirjanik lihtsurelikuna, virgutava sõnatöölisena. Saagu igapäevased rahva rõõmud ja mured tema omaks, nähku ta seda omas töös koos elu ja maailmaga. /———/ Meie loomingu energiaks, ühendavaks mõtteks olgu alati pooleliolev parem tulevik, inimsus, tööinternatsionaal.* Sedasama tõestas ka ta looming.

Kirjanike reageerimine fašismile

Demokraatlikult mõtlevad kirjanikud ei võinud jätta oma hoiatavat sõna ütlemata fašismiähvarduse puhul. Saksamaal 1933. a. võimu haaranud fašismi jälgedes käisid Eestis vapsid, kes nõudsid riigijuhtimises diktatuuri, kuid andsid samas demagoogilisi lubadusi päästa majanduselu kriisikütkeist. Nii leidsid nad väikekodanlikes kihtides kasvavat poolehoidu.

1933. a. ilmus koguteos *Vastutusrikkal ajal*, milles

Ed. Vilde, J. Barbarus, J. Semper, N. Andresen ja mõned pahempoolsed ajakirjanikud rebisid vapsidelt võltslubaduste maski. Näidanud fašismi sõjakust ja võimuahnust, iha haarata riigivõim, kirjutas Ed. Vilde: *Kui need päevad minu õnnetuma Eesti üle peaksid tulema, siis löön silmad maha haritud maailma ees ja nutan häbi pärast, et olen eestlane.* Selgelt avaldasid oma eitava suhtumise teisedki koguteose autorid. Ka G. Suits esines fašismivastase artikliga. Oma loomingus ja sõnavõttudes mõistsid fašismi hukka paljud teisedki kirjanikud (Tammsaare, Alle, Sütiste, Sirge jt.).

Kokkuvõttes avaldasid kriisiaastad meie sõnakunsti arenemisele tugevat mõju: sotsiaalse protesti meeleolud tihenesid, kirjandusse tungisid senisest enam oleviku põletavad probleemid, tõusis sõnakunsti tunnetuslik tase, suurem mõju taotlemine virgutas otsima kunstiliselt efektiivsemaid väljendusvahendeid.

«Vaikiv olek»

Aastad 1934—1940 moodustavad kodanliku Eesti ajaloos omaette etapi. 1934. a. märtsi riigipööre «ülevalt» tõrjus võimu juurest ülejäänud grupeeringud ja kehtestas «demokraatia kaitsmise» sildi all kodanlik-natsionalistliku diktatuuri. Toimus tsentraliseerimine nii poliitilises kui ka kultuurielus. Süvenes natsionalism, ametliku propaganda lööksõnaks sai rahvusterviklus, mis pidi rajanema kõigi eestlaste rahvustundel ning summutama klassivastuolud. Kehtestus nn. «vaikiv olek», nagu seda tol ajal nimetati demokraatlikes ringkondades.

Kirjanduses tähendas see pealetungi progressiivsele ideoloogiale, *Loomingut* süüdistati riigivaenulikkuses ja ähvardati toetussummadest ilma jätta. Reaktsiooniline organisatsioon «Eesti Rahvuslaste Klubid» ründas oma «erapooletust» näitlevas ajakirjas J. Sütistet, J. Barbarust ja teisi pahempoolse hoiakuga kirjanikke. Tõelise kodanikutundega kirjutatud loomingu avaldamisvõimalused kitsenesid veelgi.

Natsionalismi mõju kirjanduses

Natsionalistlikke tendentse ilmus tugevamini ka loomingulisse praktikasse, pealegi stimuleeriti mitmesuguste auhindade ja toetustega valitsevale ringkonnale meelepäraste teoste ilmumist. Poliitilisi päevaülesandeid teenis tunduv osa

ajaloolisi romaane ja jutustusi, mis tol ajal said moeasjaks. Erilist tähelepanu osutati nn. vabadussõja käsitlemisele, mida püüti selle klassiolemust maha vaikides kujutada kogu rahva ühisüritusena. Taolises vaimus teoseid kirjutasid K. A. Hindrey, A. Kivikas, A. Gailit jt.

Pärast 1934. a. riigipööret tekkinud olukorras ei suutnud kohe orienteeruda ka kõik demokraatlikult meelestatud kirjanikud. Vapside liikumise likvideerimine, majanduselu stabiliseerumine jms. tekitas pettekujutluse, nagu võiks kursimuutus ka hinnatavat anda. Sellega on seletatav ajutine järeleandmine ametlikule ideoloogiale mõnedes Sütiste, Kärneri jt. teostes. Ent niipea, kui selgus, et poliitiline kurss kaldub üha paremale, haihtusid ka illusioonid.

Opositsioon ametliku vaimsuse vastu

Opositsioon ametliku vaimsuse vastu ei lakanud siiski ka «vaikiva' oleku» ajal, kuid kirjanikud pidid seda maskeerima, kasutades sümbolit või allegooriat. *Loe seda, mis ridade vahel,/ siis alles ehk mõistad sa mind!* kirjutas Barbarus. Niisuguses mõistukõnelises vormis ilmusidki tol ajal kõige teravamalt arvustavad teosed (näit. Tammsaare *Kuningal on külm* ja *Põrgupõhja uus Vanapagan).*

Ametliku suuna otsesõnaline kriitika ei jõudnud pahatihti avalikkuse ette, nagu Barbaruse järgmised mõtted: *On kurb, kui mõtteilm leivalõhnast sõltuvaks tehakse ja ideid mitte ainult ei müüda, vaid üüritakse ajutiseks kasutamiseks. Sarnane vaimline moonaklus leivaisa huvides ei tee vaimuinimesele au.*

Opositsiooni ametliku vaimsuse vastu ilmutas ka enamik noori luuletajaid, nagu Betti Alver, Heiti Talvik, August Sang, Kersti Merilaas jt., kelle loomingust esitas valimiku kogumik *Arbujad* (1938). Ellusuhtumiselt olid arbujad tol ajal enamasti kodanliku demokraatia pooldajad, ent hoidusid kompromissist võimuga. Nende eitav hoiak väljendus kunsti vabaduse kaitses, irroonilises suhtumises ametlikesse loosungitesse, trotsis väikekodanliku muganemise vastu, vaimuvabaduse ülistamises. Nende opositsioon ei väljendunud nii läbinähtavalt kui pahempoolsetel kirjanikel, vaid äärmist kunstitäiust taotlevas vormis; nende sot-

B. Alver

siaalsed ideaalid olid enamasti selgumisprotsessis. Enamik arbujatest sai hiljem nõukogude kirjanikeks.

Kodanluse kirjanduspoliitika nurjumine

30-ndate aastate teisel poolel, kui kodanluse ideoloogiline pealetung kirjandusele oli kõige ilmsem, saab üha selgemaks, et need taotlused on määratud nurjumisele. Ei tekkinud ühiste huvide ja maailmavaatelise hoiakuga kunsti. Üha selgemini on nähtav kirjanikkonna diferentseerumine. Olemasolevaga leppisid vähesed, seda heaks kiitma ruttasid vaid üksikud (Kivikas, Mälk, Visnapuu, Gailit, Adson, Hindrey) — ja needki enamasti mitte kogu oma tolleaegse loominguga. Teiselt poolt näeme vankumatult demokraatlikku hoiakut (Tammsaare), selgesti väljenduvat pahempoolset suhtumist (Barbarus, Semper, Alle, Sirge jt.), ajutisele kõikumisele järgnevat otsustavat seljapööramist valitsevale ideoloogiale (Sütiste, Kärner jt.), opositsiooni kunsti vabaduse kaitse ja humanismi ideaalide nimel (Alver, Sang, Merilaas jt.). Lõppkokkuvõttes veenab see keerukas suhete kompleks, et kahe kultuuri vahelises võitluses saavutasid kõigi takistuste kiuste ülekaalu demokraatliku põhihoiakuga jõud. Kirjanduse arengusse, mis on eelkõige kollektiivse kogemuse omandamine, andsid just nemad kõige püsivamad väärtused; need on kestnud ajakontrolli ning saanud aluseks kirjanduse arengule nõukogude ajal.

K. Merilaas

II. LUULE

Üldandmeid

1924. a. peale ilmus Eestis aastas keskmiselt kümmekond luuleraamatut. Kuigi nende tiraaž oli umbes 10 korda väiksem kui praegu, aitasid nad poeetiliselt tunnetada aega ja inimest, vormida esteetilisi ja maailmavaatelisi arusaamasid. Tase polnud loomulikult ühtlane: rikka luulega kõrvuti avaldati diletantlikke kogusid, elamuskõllaste kõrval selliseidki, kus autori sulge oli juhtinud kroonumeelne kaalutlus või edev vormimäng. Püsima on jäänud põhiolemuselt eesrindlike taotlustega ehtne luule, mis rikastab ka tänapäeva inimest.

Kestvaid luuleväärtusi lõid Suits, Sütiste, Under, Kärner, Barbarus, Visnapuu, Alle, Semper jt., oma osa andis plejaad andekaid noori, nagu Alver, Merilaas jt.

Lüürikut huvitavad eelkõige tunded, elamused, suhtumised. Kirjanduse traditsioonilised teemad, nagu inimene ja loodus, inimene ja ühiskond, armastus, mõtisklused elust ja saatusest, leiavad käsitlemist erinevate poeediisiksuste poolt, mis seletab vaadeldava aja luule vaheldusrikkust.

Inimene — aeg — ühiskond

Inimene oma ajas ja ühiskonnas, luule erutavamaid teemasid, inspireeris paljusid. Ühiskondlike murrangutega seoses aktiviseerub see teema eriti. Aastail 1920—1923 ilmunud luuleraamatuis oli see koguni põhisisuks. Sõdade järel väljendati inimsuse, rahu ja demokraatia ideaale enamasti retooriliselt paisutatud südamevaluga. Ekspressionistlikest mõjudest tingitult väljendub igatsus parema järele äärmiselt tugevate värvidega antud õudusvisioonides ja võikuspiltides, millest kostab hukkujate kisa, pillerkaaritab surm, voolab jõgedena verd ja taudid tapavad tuhandeid. Nii kirjutas J. Barbarus:

Aeg tallab mind veriste jalgadega.
Aju nagu viinamarjad surutõrde pressit,
pealuus pakitseb nirisev paise,
siug, kes põlgusest kerra on mässit.
Veri on rüvetanud elamise maise:
inimesi tapetakse koidiku valgega...

Ning J. Kärner:

Tapp, verine kättemaks, sõdade, nälgade
lummutus
maa kaevanud ainsaks on laipade, raibete
hauaks,
õhk taudi miasmidest moondunud kooljate
lauaks.
Sest aeluse palavik, viina ja mürkide
kummutus.

Suhteliselt sarnases pildistikus, mis iseloomustab ajaluulet, nagu nende aastate lüürikat nimetatakse, avaldub eri poeetide individuaalsus tagasihoidlikult: sageli hoolimatult lopsakad on Barbarus, Alle, Kärner; Semper hoidub liiga drastilistest toonidest, Underi ja eriti Adsoni ahastuslaulud on rõhutatult halemeelsed, Visnapuu erineb teistest suurema konkreetsusega, kuid ka järeleandmistega kodanlikule vaimulaadile.

Järgmise suurema lainena tulevad ajasuhted luulesse majandusliku ja poliitilise kriisi

perioodil 20-ndate aastate lõpul ja 30-ndate alguses. Nüüd ei ilmu need küll nii ainuvaldavatena, kuid esinevad see-eest küpses realistlikus vormis, tasakaalukamalt ja suurema sugestiivsusega. Majanduslik viletsus ja sotsiaalne ülekohus teritavad luuletajate pilku nägema inimlikke kannatusi.

Valuliselt kõlavad värsid puuduses vaevlevaist lastest ja kehvuses känguvatest töövõimetutest raukadest. Neist leiame pilte peaaegu kõigil luuletajail (Sütiste, Kärner, Barbarus, Under jt.). J. Kärneri *Lapse päev* näitab, kuidas vaesus äratab lapseski painavaid küsimusi:

Ema sõnad: «Meil on raske saada leiba,
vaesel» — mõistatuseks lapse meelde jäid.
Ema tuppakutsele ta vastas ei'ga,
norgus päi ja mõttes õues ringi käis.

J. Semperi luuletus *Mispärast* kõneleb sügava kaastundega, kuidas pisike laps on ema käekõrval vangla väravasse tulnud, et isale sinilillekest anda, kuid kihutatakse jõhkralt tagasi:

Aga mispärast, mispärast? laps pärib.
Näen ta ehmunud nägu nüüd.
Miski minus nii valusalt närib,
nagu kannaksin ise kõik süüd.

Hallide agulite ja töötavate tänavate kehvuse nägemisest tõusevad sageli luuletajate võitlusmõtted, otsustav protest ebaõigluse vastu nagu J. Kärneri luuletuses *Ennustus*.

Kätte maksta, kes riisund elu!
Kummaline on maailma sead:
ühel — külluses oleskelu,
teisel — mitte midagi head.

Aga viha ei põiku, väändu:
timukaile on osa — hukk.
Juhib mõtteid ja käte käändu
vaimu õiglase tuletukk.

Varjamatult kõlasid protestitoonid ka 30-ndate aastate teisel poolel, kuid olulisemad olid siis fašismi hukkamõistmine ja mõtisklused inimkonna saatusest Teise maailmasõja künnisel.

Sõnastades inimese suhteid ajaga, tõendasid luuletajad oma vastutustunnet rahva ja tuleviku ees

igaüks omamoodi: mõnel (Kärner, Under) ilmneb see valulise kaebe ja maailmamurena, teistel (Alle, Barbarus) vihkava süüdistusena, kolmandail (Visnapuu) otsekui isikliku süütundena elu ebakohtade pärast.

J. Semperi luule erijooni

Tähelepandavamaid nimesid kõnesoleva aja luules on **Johannes Semper** (sünd. 1892). Tema lüürikat iseloomustab ergas ajastutunnetus ja kõrge värsikultuur. Luuletajaloomult tagasihoidlik ja diskreetne, ei armasta Semper tugevaid värve, hoidub vahetust pihtimusest, on lüürikas võimalikult objektiivne. Teda kannab juurdlemiskirg, millest sünnib või kumab läbi elamus. Semperi värss on tehniliselt virtuooslik, lause tihe ja selge.

Semper oli esimesi, kes ajaluule tulekul manitses poeete loobuma idüllidest, muinasjutuvestja hoiakust ja sentimentaalsusest. Luuletuses *Julmal ajal* kostab üleskutse ajatundlikuks poeesiaks:

Kuulge teisi laule, hulle vingumisi
aja lingudest, mis inimese virutavad
vastu tuleviku haigutavaid lõugu!
Vaadake, kuis tulekahjud keeli välja sirutavad,
kuni söestuvad aluspalgid!

Luuletaja kodumaa-armastus ei talu võltspaatose varjugi, see veetleb karguse, usutavuse ja siirusega:

Ei ma kiidukõnede kõrinast
ega trummide põrinast
leia su õiget palet.
Ei ma hõisata mõista teistega võistu.
Pärast päevade valet
tulen tasa su juurde,
kui kõik vaibunud vaikusse suurde,
et sind mõista siis mõistu.

(Rahutuil päevil.)

Semperit iseloomustab tasakaalukas, vägivalda tauniv kodanikutunne, poeetiline vaatlus- ja analüüsivõime. Tema parimad luuletuskogud *Viis meelt* (1926), *Päike rentslis* (1930) ja *Tuuleratas* (1936) kuuluvad meie lüürika klassikasse.

Mõtteluule

Lüürika on teistest kirjanduse põhiliikidest subjektiivsem. Paljude luuletuste põhisisuks on seepärast poeedi enesetunnetus, mõtisklus oma elust ja saatusest, oma koha otsimine kaasajas ja rahva võitluses. Niisugust lüürilist eneseväljendust nimetame mõtteluuleks.

Ajalaulude perioodi mõtteluules otsis poeet inimsust ja õiglust, mille vankumatus kuulutamises ta nägi oma kodanikuülesannet. Ühiskondlikult ebaolulised motiivid hülgas kirjanik kõhklemata.

Mina, Jaani ja Malle
poeg August Alle,
mollusk maakera kamaral,
ent julma aja väraval
olen karistai, kes tulisulega
märgib üles te nurjatud teod,
rahaahned ja rasvased peod!

A. Alle

Nii piiritles oma poeedikutsumuse **August Alle** (1890—1952), võttes endale tõusikkodanluse karistaja funktsiooni. Nagu Allele iseloomulik, on need värsid otsekohesed ja varjamatult ründavad. Poeet raksatab otsekui rusikaga ja rahvapäraselt lopsakas sõna või mahlakas võrdlus sobivad ta luulesse täiesti enesestmõistetavalt.

Võitlusvalmidus oli eesti luulele sel ajal üldomane. Märgatavalt teisiti kõlab hilisem mõtteluurika. Kärneril kohtame nukraid meelisklusi oma saatuse üle. Underi ja Visnapuu loomingusse tungivad mõtisklused inimelu kaduvusest. Alverit ahistab, ent samas ka tiivustab olevikuinimese tunnetusvõime piiratus, millest ometi murdub läbi usk, et kord ka varjatumaid seoseid tabada suudetakse. Iseloomulik on kas või luuletuse *Sidemed* optimistlik lõpp:

Sa suuri sarnasusi riivad,
neid linnulennult püüda soovid,
kuid liiga nõrgad on su tiivad
ja kohmakad veel tõusuproovid.

Ent oota! Metsaliste kehilt
su piht saab purustavat jõudu
ja pudenevailt õielehilt
sa õpid kolibrite sõudu.

H. Visnapuu luule põhisuundi

Mõtteluurikal on oluline osa ka kodanliku perioodi ühe huvitavama ja viljakama luuletaja **Henrik Visnapuu** (1890—1951) loomingus. Tema luulele on tunnuslik seesmine lõhestatus:

Ah, minu kaheks rebit inimsüda nõder
kui lahtimurret sügissuine kõder!
Oktoobriga üks, teine kodumaaga.
Päev veereb alla, maa läeb õdangulle,
öö tähine, öö, anna rahu mulle.

(Tartu oktoober.)

Oma varasemas loomingus heitleb kirjanik kahtlustes, otsib ühiskonnas, looduses, armastuses ning iseeneses harmooniat ja tasakaalu, kuid tabab aina uusi, ületamatutena tunduvaid vastuolusid. Tegelikkus luuletajat ei rahulda, vaid koguni muserdab ta ideaalid. Sellest kasvab välja Visnapuu pessimistlik mõtteluule. Varjatud traagika kõlab ta optimistlikumaistki värssidest veel 20-ndate aastate lõpul. Alles hiljem, kui poeet asus lõplikult teenima kodanlikku võimu ja natsionalismi, taltus ka luule. Sellega aga kadus sisemine pinge, mis ta värssides varem võlus. Taandus huvitav poeediisiksus, kelle varasem lüürilise enesetunnetuse tee on võrreldamatult väärtuslikum kui hilisemad võimulähedased mõtteavaldused.

Siseheitlused lõhestavad armastusluuletki, mis noore Visnapuu loomingus oli väga tähtsal kohal. Luuletaja ülistab meelelisi armurõõme ja hoolimatut elunautimist, ent samas võib rabada pööraste mõnitustega. Teine osa Visnapuu armastusluulest on õrn, igatsev, vaimselt kirgastunud ja puhas:

Kaks käijat kuldsen kõnelusen,
kuldkollane on süda nagu sügis.
Kaks sammu kuldsen kõnelusen,
kaks südant kuldsen kõnen nagu sügis.

Kaks südant kuldsen kõnen, kuldsen unen,
üks ühen, teine teisen kollendusen.
Üks minu süda oman kuldsen unen
ja teine sinu teisen kollendusen.

Noor Visnapuu taotles musikaalsust, pakkus huvitavaid vormilisi lahendusi otsides sageli ülegi. Hiljem muutus ta värss distsiplineeritumaks, kuid ka vähem emotsionaalseks.

Armastusluule

Armastuslüürika õitseajaks olid «Siuru» tegevusaastad. Visnapuu ja Underi kõrval viljelesid siis lembeluulet küll teised siurulased (Adson, Semper), küll väljaspool rühmitust seisjad (Kärner). Selle teema uusi käsitlusvõimalusi osutasid eriti Under ja Visnapuu. Varasemaga võrreldes oli tundeväljendus enneolematult julge, avameelselt sensuaalne ja rõhutatult subjektiivne. Loobuti sootuks häbelikust ümberütlemisest.

Pärast 1919. a. kirjutasid kogenud poeedid armastusluulet vähe, otsekui juhuslikult. 20-ndate aastate keskel paistis nukralt igatsevate lembevärssidega silma J. Kärner:

Kunas küll tuled taas? Ootamast sind ma ei väsi,
südamesalve kõik korjan ihade eod.
Hämaras kauget maad, kuldset, haarab mu käsi:
kuski nüüd, armas, sa juukseid puhkuseks seod.
(Üksiolu.)

Ka 30-ndail aastail ilmub vähe armastusluulet. Uue tundevärskuse, noorusliku elurõõmu ja puhtusega üllatab õigupoolest vaid Kersti Merilaas:

Meil päike ripub sarikas,
muld haljendama lööb me astest,
ja krookuslehe karikas
maadligi vajub raskest kastest.

See päev on hää, see päev on pikk,
ja kahele sest päiksest aitab;
näe, väike kuldne sisalik
su paljast jalga vargsi paitab.
(Hommik.)

Looduslüürika

Rikas ja mitmekesine on ajajärgu looduslüürika, mis kujutab erinevaid aasta- ja päevaaegu, erinevaid suhteid loodusega. Peaaegu igal lüürikul leiame luuletuse pealkirjaga *Sügis*, kuid selgi puhul märkame suuri vormilisi ja meeleolulisi varieerumisi. Kärneri tundlik looduselamus, Underi helge päeva poeesia, Sütiste rikkad matkamuljed Peipsi ja mere vahel, Semperi kaugete merede ja maade luule — kõiges on midagi kordumatut.

Oma osa andsid ka vähem tuntud laulikud. Bernard Kangro äratas tähelepanu botaaniliselt täpse loodusevaatlusega. Hendrik Adamsoni valdavalt mulgimurdelise luule kujundusvõtted ja elamussisu on ehtmaamehelikud, sageli tugevasti humoristlikud; see on meie luules ainulaadne:

Maa oli friisi-kiriven,
agu angleri-punane,
vett kui nisadest niristen
puistati egä puu alla.

Tuul lõi äkki kui hännaga,
lükanuks ümber või lüpsiku;
timp-tamp tuust tantsles tänaval,
mullikast minema müksitud.
(Puhtel 2.)

Hoopis teisiti kõlab selle kõrval Mart Raua luuletuses *Hirv ja jõgi* maalitud sünge põuapilt:

Kaua põuas on põlend
suve ängistuv hing —
lehed luitund kui õled,
taevas mürgine ving.

Öö, näe, veristub idas —
kastet puus ega maas!
Keeled lindelgi kidas,
tummalt lõõtsutab laas.

J. Kärneri luulest

Viljakamaid looduslüürikuid oli **Jaan Kärner** (1891—1958). Juba *Bianka ja Ruth*, esimene eesti värssromaan, osutas saavutustele loodusekujutuses, mis täiustus järgnenud värsikogudes *(Lõikuskuu, Õitsev sügis, Rändur vilistab)*.

Meeleolukad on luuletused, millele Kärner otsekui looduse igipõlisust toonitades on andnud kerge muinasaegsuse koloriidi *(Arhailine õhtu, Kaeralaule 2)*. Teisal libistab luuletaja aimatava nukrameelsusega pilgu üle lõikusküpse sügismaastiku:

Võrk ämmelgate melanhoolne õhus,
ja rahusana seisab metsaveer,
kus kuuse sinas kase kuldne leer
kui kuldne lein. Nii leevendav ja tõhus

on metsatuul, mis äsja latvu rõhus.
Nii vaikselt langeb teele lehekeer
ja välgub viljas niitja valge säär.
On sügis see kui laps, kes mängib põhus.

(Lõikuslaulud 2.)

Kärneri lüürikas esineb sageli pehmet, sulavates värvides idüllilist maastikku. Harvem köidab ta lõkendavate värvide või rangelt realistliku looduspildiga.

J. Kärner töölaua taga.

Kärneri luule teiseks põhialaks on võitlusvärsid, milles astub välja sotsiaalse ülekohtu vastu ja ründab neid, kes selles süüdi. Ajalaulude perioodil, kui luuletajad nägid ahnes tõusikkodanluses otse isiklikku vaenlast, andis Kärnergi selle tüübi satiirilise karakteristika:

Silmad kui öökullil õõnsad, õelad ning tühjad,
briljantsõrmused sõrmes, biisamist kasukas õlul,
hommikust õhtuni talitad, askeldad, rühjad, —
nime ei ole su äride õnnekal võlul.
(Tõusik.)

Hilisemates luuletustes kutsus Kärner poeete kannatava ja võitleva inimese muredest laule looma ning andis selleski iseoma kirjanikutööga eeskuju.

Kärneril kujunes klassikaliselt ladus värss, mis nakatas laulvuse ja tundehellusega. Talle oli peatähtis öelda see, mis südames või mõttes, lihtsalt ja rahvapäraselt; vormiihumine omaette eesmärgina jäi võõraks.

Rännulaulud

Oktoobri-eelses luules algatas G. Suits reisimuljete poeetilise sõnastamise, mis õige hoo sai alles 20—30-ndail aastail. Rännuelamusi värsistades ei jäänud meie luuletajad pelgalt võõramaise looduse ja linnade imetlejaiks: neid köidavad inimsuhted ning olud. Nii on see Sütiste Balkani- ja Soome-reise jäädvustanud luuletustes ja Barbaruse Pariisi-piltides. Semperi rännud on ulatunud koguni teistele kontinentidele; tema reisiluules innustab internatsionaalne tunne, vaatlused eri maade loodusest ja rahvaste elust põimuvad elamustervikuks. Kirgliku reisimehena joobub Semper kaugusi tõotavast sadamapildist:

Mis lõhn, mis mehelik aroom, —
sool, süsi, kala, nafta, tõrv!
(Sadamast.)

Kaasakiskuv on kujutus laeva lahkumisest ulguvetele:

Vett vahuks vispeldab ju vint
ning nagu vein on kihav vaht.
Jääb taha laineline lint,
linn kivine ja kitsas laht.

Kodu- ja mälestusluulest

Kodu- ja mälestusluule on lüürika kõige autobiograafilisem haru. Selles põimuvad noorusmälestused ja looduspildid, omaste ja tuttavate värssportreed, filosoofiline mõtisklus ja eneseanalüüs.

Niisugust luulet leidub igal poeedil, eriti rikkalt aga Sütistel ja Kärneril, kelle luules elavad mõjuvais piltides lapsepõlvekodu, selle lähisümbrus ja vanemad.

Kärneri luuletus *Lihtsameelne* vallutab nukraltuneleva tundega:

Kord ma olin õnnelik mees,
lapsemeelne ja väike,
istusin kodu ukse ees,
taevast helendas päike.

Õnneotsingud elus ei ole andnud oodatut ja lapseea muretu mängumaa tundub mitmekordselt kallis:

ei ma leidnud rõõmuni teed,
kirevat rätikut kaela.

Kirev rätik on mure peas,
häda uhkeldab uues.
Mida me leidnud lapse-eas,
kaunis ka kulunud kuues.

Koduarmastust hõõguvad teistegi luuletajate värsid. Tuntud luuletuses *Mulgimaa* laulab H. Adamson: *Om maid maailman tuhandit / ja rahvit mitmit miljunit — / üitsainus Mulgimaa.* A. Adson annab humoristlikult sooja mälestuskillu Sänna külakoolist:

Säält klassitarest kõlap viil
üts tsõõrimängu viis.
Jäll ole mina kõndman latse tiil,
ma poisikene-miis.

Suur akan värvilisi kruutega
ning pinke rida pikk,
kon istemi mi ommi pruutega —
kel naar, nink kellel ikk.
(Poisikene 2)

Töö ja töötav inimene luules

Kodu- ja mälestusluules oli oluline koht ka tööl ja tööinimesel. Kodanliku ühiskonna tingimustes põimus aga töö ja töötava inimese kujutamine sageli sotsiaalse võitlusluulega (tavapärane on see Sütiste lüürikas ja poeemides, aga ka Kärneri luules, näit *Tööorjade rünnulaul).* Üldse ei ole eesti luules asu kõrgil ülalt-alla-vaatamisel tööle ja töötegijale: nii üks kui teine on leidnud siirast austust ja imetlust, inspireerinud suurepäraseid luuleteoseid (Kärneri *Külviajal,* Visnapuu *Künd, Turbalõikaja, Kartulivõtjad).* Meie tööluule paremik tunnistab, et raske ja üksluine töö võib mõnikord mõttetunagi tunduda,

kuid ikka kasvab sellest veendumus, et ka raske ja esimesel pilgul nüristavana näiv töö on rahva tuleviku ja õnne alus. Erilise rõhukusega võtab selle mõtte kokku B. Kangro soneti *Kündja* lõpp:

Niisama mõttetult kui hobu astub,
mees rambind-käsi hoiab adrapääd.
On mulla ligi hämar taevakaar

end surund lamedaks, kuid siiski sääl,
kus ader pöörab sitket savimaad,
üks rahvas tõuseb valgusele vastu.

J. Barbarus

Eesti luuletaja pärines ise töötavatest rahvakihtidest. Barbarus, Kärner, Hiir ja paljud teised võlgnevad oma loomingu püsivamate väärtuste eest tänu tööinimeste mõttemaailma otsesele tundmisele. Barbarus deklareerib avameeli:

Luulel kui pole rahva kandejõudu,
kas siis sünnib mõni Goethe või Puškin!

(Enesega 1)

Luuletuses *Pürgimus* kinnitab ta aga veelgi veendunumalt:

Me esindame seda klassi,
kes võitluses on kasvand suureks,
kes alt on üles hõigand massi,
kes uute võsude saand juureks.

Kõik talumehetarest või sulaseperest sirgunud luuletajad ei suutnud töö ja tööinimese poetiseerimise kaudu tõusta klassivõitluse mõistmiseni. Kuid kõige demokraatlikumad nende hulgast — Barbarus, Sütiste, Semper, Kärner, Alle jt. — läksid 1940. a. koos proletariaadiga punaste võitluslippude alla.

Luule žanrilisest mitmekesisusest

Aastail 1917—1940 avardus ja rikastus meie luule elamussisult ja temaatikalt. Uut ja edasiarendavat tõi see aeg ka žanriliselt.

Möödunud sajandi lõpu pikemad luulelood vahetab välja **poeem** selle praeguses tähenduses. Kaasajal on kõige enam tuntud J. Sütiste poeemid, mida ta viljeles esikkogust alates, parimate saavutusteni jõudis aga 30-ndate aastate lõpul. Oluline sõna eesti poeemi arenguloos on B. Alveril *(Pirnipuu, Mõrane peegel* jt.). 1925. a. ilmus A. Allelt poeem *Laul kleidist helesinisest ja roosast seelikust,* sisukuselt arvestatavamaid sel ajal. Teos on tugevasti autobiograafi-

line: isiklik saatus, armastus, mõtisklused, pildid revolutsioonilisest Petrogradist 1917. aastal, kodanliku Eesti elukorralduse pahupool — kõik sulab ühtseks ajastukujutuseks. Ideeliselt lööva poeemi kirjutas Ed. Vilde mälestuseks J. Barbarus. Lisa andsid teisedki autorid. Sel ajal sünnib ka eesti värssromaan (Kärneri *Bianka ja Ruth*, 1923).

Epigrammi meisterlik viljeleja oli August Alle, kes puistas teravmeelseid torkeid poliitilise reaktsiooni, laiutava tõusikluse ja vaimupimeda väikekodanluse aadressil. Ta ei säästnud kaaskirjanikkegi; kui nende loomingus ilmnev hoiak põhjust andis, järgnes kord sapisem, kord leebem pilge. Teine hinnatav epigrammimeister oli Aleksander Antson.

Suure sammu võrra läheb edasi **ballaad.** Regivärsivormilise ballaadi ületamatu näite andis G. Suits *(Lapse sünd)*, silmapaistvaim ballaadide looja oli M. Under. Ballaadi arengus on suuri teeneid ka V. Ridalal ja H. Visnapuul.

Eesti luulekultuur tõusis vaadeldud ajavahemikul mitmeti. Loomulikuks ja puhtaks muutus eesti värss, otsiti uusi riimimisvõimalusi jm. Oluline on arenemine ka laiuti, sest silmapaistvaid, tõelise individuaalsusega luulemeistreid esines sel perioodil märksa rohkem kui eesti luule eelmistel arenguperioodidel.

Ajastu iseloomulikumaid ja kõige heldema andega luuletajaid oli

MARIE UNDER.

Elukäigu piirjooni

Marie Under sündis 27. märtsil 1883. a. Tallinnas, kus ta isa oli kooliõpetaja. Koolihariduse sai Under Tallinnas saksa tütarlastekoolis. Saksakeelne õpetus püüdis tütarlast eemale juhtida oma rahva rõõmudest ja muredest ning kasvatada saksapärase mõtteviisi vaimus. Esimesed luulekatsedki sündisid saksa keeles.

Alles aastail 1901—1902, kui M. Under töötas ajalehe *Teataja* juures, kus ta muuhulgas puutus kokku ka Ed. Vildega, võttis ta vastu teistsuguseid mõjustusi ning hakkas vabanema «Töchterschule» vaimust. Underi kirjanikutalendi avastas kunstnik A. Laikmaa, kes poetessi maalides tabas ta saksakeelseid värsse kirjutamast. Kunstnik õhutas katsetama eesti keeles ja läkitas talle näha toodud luuletused autori teadmata korraga mitme ajalehe toimetusele. Underi esimene luuletus ilmus 1904. a. Aeg-ajalt avaldati ta värsse «Noor-Eesti» väljaannetes (sealhulgas ka

südamlik *Ema laul)* ja mujal. Alles 1917. a. ilmus esikkogu *Sonetid.*

Sestpeale arenes M. Underi viljakas luuletajatöö, mille kõrval ta tegutses ka väliskirjanduse tõlkijana. 1920. a. ilmus tema eestinduses *Valik saksa uuemast lüürikast;* mitmeid draamateoseid tõlkis ta «Estonia» ja «Vanemuise» jaoks. Underi olulisemate tõlgete hulka kuuluvad H. Ibseni fantaasiarikas *Peer Gynt*, Ch. Baudelaire'i *Väikesed poeemid proosas* ja M. Lermontovi *Valik luuletusi.*

1944. a. lahkus Under kodumaalt ja asus emigrandina Rootsi. Seal töötas ta kuni 70-nda eluaastani Stokholmi teatrimuuseumis. Praegu veedab kõrges eas luuletaja oma vanaduspõlve pensionärina.

Loomingu algus

Esmakordsest trükis esinemisest (1904) kuni esikkoguni *Sonetid* (1917) jõudis M. Underi luuletajaanne küpseda. *Sonetid* äratas avalikkuses suurt tähelepanu. Oma varasemad värsid (1904—1913) kogus M. Under raamatusse *Eelõitseng* (1918); samal aastal jõudis lugejateni ka Underi kolmas värsikogu *Sinine puri.*

Need kolm teost tähistavad Underi poeeditee esimest etappi. Selle algusesse kuuluvates luuletustes märkame algajale omast ebakindlust värsi valitsemi-

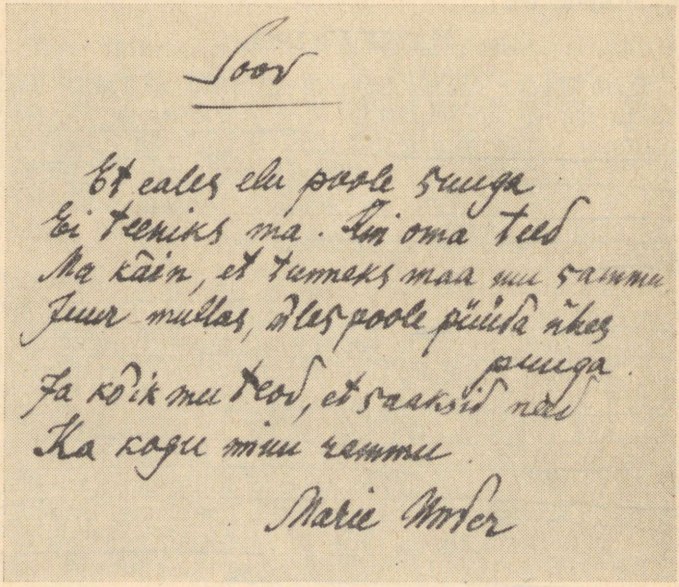

M. Underi käekirja näide.

ses ja tagasihoidlikkust, osalt isegi ujedust elamusväljenduses. Varsti muutus M. Underi värss sundimatult nõtkeks, tundeavaldus aga erakordselt julgeks ja kaasakiskuvaks.

Armastuslüürika

Need minu ilusaimad laulud pole siiski:
— — — — — — — — — — — —
Ah — olen kurb kui vähesed, kuid rõõmu
on palju naermas punasuul mu salmis.

Nii luuletas Under esikkogu avasonetis. Tähendatud rõõmu üheks lätteks olid armuelamused, mille teeskluseta luulendamine tõi autorile vaimustatud tunnustuseavaldusi, aga ka põlastavat eitamist. Armastusluule, mida Under esitas *Helgete sonettide* tsüklis ja mujalgi, oli meie lugejale harjumatu, sellest ka laitused ja pilge. Poetess avas end täiesti. Ta söandas puhuti hüljata tavapärased moraalinormid ja näitas õnnejoobumuses inimlast tema ennastunustavas andumises armuhurmale. Luuletaja ülistas noore kauni naise päikeseküllast elujõudu, nakatavalt eneseteadlikku hurma ja võidukindlat ilu. Elamuste ehtsuses ja siiruses väljendub helge inimlikkus, ergas reageerimine kaunile. Selles on kunstiline õigustus Underi julgemailegi värssidele.

Ah, mina olen juba seda sugu,
et iga meel mul iga ilu joob

ütleb luuletaja ise sonetis *Ekstaas*. Aga suurimalegi elukküllusele on aeg seadnud piiri ja seepärast lõpetab laulik:

Nii ahnelt tühjendan ma elulaeka
kui surmamõistetu — kel vähe aega.

Underi armastuslüürikasse kuulub ka hell ematunne, mis ilmneb juba loomingu algul *(Ema laul)* ja hiljemgi. Sonetis *Lapsed* paelub emalik rõõm pisikestest suvenautijatest, kui nad saabuvad õitsva päeva muljetesülemiga:

päätäie vaimustust nad koju toovad,
suud vuravad kui väiksed virgad vokid.

Loodusluule

Noore Underi teiseks tähtsamaks rõõmuallikaks oli vastuvõtlik meel looduse ilule. Laulik kannab endas läbi aasta kevadeõitsengut *(Mu kevad)*, tunnetab suvise õhtu ja hämarduva öö võlu *(Suveõhtu maal, Suveöö)*, on vapustatud, kui *naeratab õelalt ja kõlis-*

tab kannukseid ülbelt, / kolistab kändusid mööda ja vilistab ladvus: / raudsete kätega kuningas — sügisemaru (Sügisemaru). Hardunult laulab luuletaja ülemlaulu hommikule ja eluandjale päikesele *(Hümn hommikule).* Valguse võimsust ja ülevust toonitab majesteetlik, eriliselt pidulik värsski:

> Ringutand välja end päike pilvi kumavaist padjust,
> orgude rüppe, kastepeeglisse kiirgavat naeru ta heidab.

Laulus *värisev ja tuksuv lõoke väike* on luuletajale *vaimustusepreester! Rõõmuäike! (Lõoke.)*

Underi looduslüürika on erakordselt värvi- ja pildirikas, vastuvõtlik häältele ja lõhnadele. Värvivarjundeid tulvab romantiliselt pillavas külluses. Veendumiseks piisab soneti *Sinine terrass* algstroofidest:

> Täis roosat eha sinine terrass,
> kus punast tülli laotand akendelle
> ning purpurrätiku mu õlgadelle
> päev loojenev, nii kaunilt kustumas.

Underi noorusluules põimuvad alatihti loodus- ja armastusmotiivid, mille allikaks on elurõõm ja ilujanu, sulades üheksainsaks elamustervikuks. Sonett *Sirelite aegu* on ju korraga nii loodus- kui ka armastuslaul: õitest pakatav kevad õhutab armuigatsust, samas heidab looduspiltidele oma varjundi armastus.

M. Underi nooruslüürika omapärast

Underi nooruslüürika on elamusehtsusest hoolimata silmapaistvalt dekoratiivne, esindades puhtnaiselikku elutaju, mis ei ulatu veel kaugemale armastajast, emast ja meeltega haaratavast looduserõõmust. Linlasena võtab Under oma luule kujunditetulva talle omasest intiimsest keskkonnast: buduaarist, hoolitsetud aiast ja suvitajasuhtest loodusega. Ses luules leidub lugematult lilli ja õisi: *floksi punapuhmad, astrid lillad,* käharad levkoid, kressid, mis *leeklevad kui virvatuled,* pruunkollased daaliad.

Sagedasti kordudes ei pakkunud taoline pildistik peagi enam uut, üha enam andis tunda ka vastuoksus ajasündmustega. Underi luulesse tuleb sagedamini nukraid toone ja *Sinises purjes* püüab ta oma elamusala avardada linnapildistikule *(Hämar linn),* kuid takerdub esialgu harjumuspärases kujundilisuses.

M. Underi lüürika ajaluule päevil

Pärast «Siuru»-aegset meeltepalangut suundus Underi lüürika ajaluule voolusängi. Seni oma intiimtundeid värssideks vorminud poetess pöördus enesest

väljapoole ning püüdles rahva murede ja kannatuste poole. Nii läks Under kaasa eesti luule üldise arenguga. Kindel vorm (sonett, tertsiin) asendub vabalt valitud stroofikujudega; sisu ja kujundilist laadi mõjutavad saksa ekspressionistlikud poeedid, keda M. Under tõlkis. Sel ajal avaldas Under luulekogud *Verivalla* (1920) ja *Pärisosa* (1923).

Valdavaks saavad hävingu, lootusetuse ja surma meeleolud. Verine kodusõda, rahvahulkade kannatused ning ajaloolise arengu perspektiivi ebaselgus tõukasid ahastama, kurtma, kannatama koos kannatajatega. *Verivalla* avaluuletus maalib masendava ajapildi (stiililise ebakõlana esineb selles *Sonettide* kujundisugemeid):

Iial ei olnud elu nii verine, iial nii surev:
põrgu kees üles maa alt ja kustutas taeva.
— — — — — — — — — — — — —
Surnute verised pärjad närtsivad mägede jalal,
korjuste kollased kondid kurbuvad orgude varjus,
kaarnatiib katuseks rinna pehastand talal,
sorivad linde porised nokad huuli sinikais marjus.

Iseloomulikud on pealkirjadki: *Appihüüd, Surm, Surnute rongkäik, Laatsarused* jne. Trotslikud Alle, Barbarus jt. tõusid sama ainet käsitledes süüdistajaiks, kodanluse ägedaiks ründajaiks. Underi naiselik luule jäi passiivselt kaasatundvaks, siiraks, kuid jõuetuks.

Ma alistun, ei puikle ega pane vastu: / kord siiski tuleb ennast surnuks astu. Need värsid kõlavad pihtimuslikult, valulise resignatsioonina pärast asjatuid abipalveid: *Oh Issand, tule alla: inimeseks saa!* Jäi üle ainult loota:

Ja jälle vaibuvad kõik vereojad,
ja kokku kasvab murtud jalg ning käsi
ja üles ehitetaks' mahakistud kojad.

Maad väetand fosforkuldne inimsäsi,
kus jälle lapsed jooksmas kasteheinas.

(Mardus.)

Järgnes eneses uue selguse otsimine, millega koos käis vabanemine kirjanduslikest eeskujudest.

M. Underi luule kõrgaeg

20-ndate aastate teisel poolel süvenes realistlik käsitluslaad kogu eesti luules. Under jõudis sel ajal oma kunstiliste võimete tippu. 1927. a. ilmus sotsiaalseid vahekordi kujutav värsikogu *Hääl varjust*, järgmisel aastal peamiselt loodusluulet esindav *Rõõm ühest ilusast päevast.*

Need kogud ei erine üksnes ainelt: *Hääl varjust* on rõhutatult süngetooniline, paiguti otse traagiliste intonatsioonidega; teises luuleraamatus valitseb aga helge meeleolu. Mõlemad kogud valmisid samaaegselt (1923—1927) ning esindavad otsekui kaht erinevat poolust Underi elutunnetuses.

«Hääl varjust»

Sotsiaalne ebaõiglus ja omaenda hingekriisid määrasid luulekogu *Hääl varjust* aine ja tundelaadi. Ähvardavalt ja tõrjumatult tuleb mure:

Ma tulen, ma tulen, tee lahti uks!
Ei aita siin nuuksumine, ei luks.

(Kontvõõras.)

Luuletaja tunneb otse isiklikku kaasvastutust ja kannatust inimhädade pärast ümberringi. Painavalt korduv mure tuleku motiiv loob ängistustunde, meeleheitliku sisemise ärevuse:

Ma tulen, ma tulen, tee lahti uks!
Olen mure ja teen su õnnetuks.

Avardunud pilgul näeb Under inimlikku viletsust: tohletanud maju, mis on *kui ussitanud seened*, ja *lapsi väraval: kaelad kui peened!*, kehvades kambrites inimesi, *kel lõhkend ju lootuste vesivill*. Luuletaja jõuab lõpuks valusa küsimuseni, millele ta vastust anda ei saa:

Kuhu jäi meie elu, mille pääle meil õigus?
Ja keegi, ei keegi ei anna meil' teist.

Jah, see elu saab kuidagi läbi kord vurat:
oled muld siis ja sau.
Ei aidanud jumal, ei aidanud kurat,
ja teiste päralt on vara ja au.

(Agulis.)

Äärmiselt konkreetsete, oma raskusega rusuvate mureluuletuste kõrval otsib sama põhitunne väljendust ka tinglikumas, sümboolsemas vormis. Kõige sugestiivsemalt esindab seda valuhell igatsusväljendus *Kaks kitse*. Mure kütkest ei näe luuletaja pääsu ja langeb osalt lootusetuisse kaduvusvisioonidesse *(Kooljakuu, Varjumees, Enesetapja* jt.).

«Rõõm ühest ilusast päevast»

Underi poeetiline maailmapilt polnud lõpuni sünge; oli olemas ka elu rõõmsam, lohutust pakkuv pool: loodus, tärkav elu, lapsed, kes elavad tulevikule, unistus. See sai luuleraamatu *Rõõm ühest ilusast päevast* sisuks. Poeetiline suhe loodusega on selles erakordselt varjunditerikas.

Luuletajat võlub ja virgutab kevad. Ta tunneb maa uksi pärani avanevat ja võtab kogu olemusega osa looduse kevadisest elluärkamisest:

Muld! Maa!
Sull' üsna ligidalle astun:
su sülle viskan südame,
su uuestsündimisse kastun,
suus mõrsjajaa.
(Esimesel päeval.)

Meeleolu kirgastub ning kasvab pidulikuks hardumuseks. Pärast kannatuspäevi, kui *päike tuleb üle purde, / kisub kärmelt rohtu maast, / pistab lilli mullakurdu,* pöördub rõõmujanune luuletaja puhta päikese poole:

Päike, kõige õitsva ema!
Sirutet mu käed kui kibud,
silmavetes puhtaks pest,
kirja neisse oma tähed,
võta minult muremähe —
poole sulle punasema
annan oma südamest.
(Hommikupalve.)

Vabanemistunne kutsub osa võtma kaasinimeste kevadrõõmust. Luuletaja tervitab võõraidki möödaruttajaid. Ligikaudu seesama tänavapilt, mis *Agulis* osutas elu varjupooltele, terendub nüüd, kui *uksest vöörus sünk ja pikk / heidab valgusesse lapsi avasui ja püksata,* erksates toonides *(Täna).* Kevadkärsitus kihutab vulavate vetega ummisjalu kaasa jooksma (*Jürikuu hõiskamine*). Võimalikuks saavad ka humoristlikud lahendused: *Päike kõliseb taevas. / Veed karand püsti kraavides, / lõhuvad joosta mis hirmus (Kevadeutoopia).*

Mööda kodumaad rändaja ammutab aina uusi ja uusi muljeid *(Maantee).* Mõtlik rahu ja õnn heletab suurejoonelist luuletust *Raismik. Mets.* Rikas looduseelamus sünnib loendamatuist üksikmuljeist, mis puhkaja talletanud läbi suve kuni sügiseni välja:

Aeg on täis, ja oma sihti otsib loiviv seemneniit,
kuna suve põletamas sügismetsa tuleriit:
kollast, kollast, roosat, rusket; verevat, taas kollast, pruuni
roheluse raskest pärjast hoovab südameni, suuni.

Sünd ja surm looduses (seda osutab juba pealkirigi), vana varisemise ja uute võrsete loomulik vaheldumine julgustab ning lepitab inimestki:

Nõnda tõusta maa alt, mullast, nagu meistki igaüks,
täita oma lennuiha: üles! küsimata, miks.
Nõnda seista üle kõige, lakkamata oma mahla
saata ikka kõrgemalle, pilvedesse tahtepahla.

Uusi varjundeid lisab tsükkel *Laule lindudest* oma habraste ja kristallpuhaste elamustega. Kevadiselt külluslikku ja rõõmsat kasvutungi poetiseerib luuletus *Ingel lindudega,* mille võlu suurendab aimatav elutark naeratus:

Rohi rivis, kikki kõrred.
Kõikjal õielised õrred.
Mis kõik ilma pääl ei kasva!
Ja veel ussid läevad rasva!

Pugu nokitses ja sõi
tõuke, teri, marju; jõi
karskest kastest purju end
suure ingli väike vend.
Mis siis muud kui laul ja lend

Rõõm ühest ilusast päevast on meie looduslüürika kaunimaid teoseid.

M. Underi poeetilisest arengust

Hääl varjust ja *Rõõm ühest ilusast päevast* arendavad põhiliselt Underi varasemast loomingust tuttavaid motiive. Kuid vahepeal süvenenud elumõistmine, sõnataidurlikkuse kasv ja esteetiliste arusaamade muutumine võimaldavad hoopis kõrgemataselemelist luulet.

Ülestiliseeritud ja dekoratiivse varjundiga looduspildid «Siuru»-ajast on taandunud. Küps luuletaja ei vaja kaunistavat sõna, võrdluste ja metafooride kuhjamist ta koguni pelgab. Luulepilt on lihtsustunud, igal kujundil on kindel sisulis-emotsionaalne osatäide. Need ei mõju enam ületulvava küllusega. Hõredalt esinedes omandavad nad aga kõlajõu, sõõbivad tervenisti teadvusse, loovad puhta elamuse.

Ajaluules kuulutatud üldsõnalised tõed vahetab kogus *Hääl varjust* välja kõigi meeltega haaratav ja väga veenev elupilt. See on võrratult sisendusjõulisem ja seetõttu kaalukam kui varasem drastilisi kujundeid eelistav ahastuslaul.

Kogud *Hääl varjust* ja *Rõõm ühest ilusast päevast* on Underi lüürilise loomingu tippe. Neid ühendab, vaatamata erinevaile elamuslätteile, luulesõna täiuslik valitsemine, tungiv huvi kõige elava vastu ja tugev realistlik kujundilisus.

Ballaadid

Underi talendi õitseaega kuulub ka ta ballaadilooming, mis ilmus kogus *Õnnevarjutus* (1929.) Selle

teosega sai Under eesti ballaadi tähtsaimaks viljelejaks. *Kotermann, Nahakaupleja Pontus, Merilehmad, Rändav järv* ja mitmed teised sellest kogust kuuluvad eesti lüroeepika tipptasemesse.

Ballaadide ainestiku ammutas Under eesti ja baltisaksa rahvaluulest (peamiselt muistenditest), osalt ka piiblilegendidest. Ometi on muinasaegsuse hõng neis pigem välise ja varjundava tähendusega, sest muinasjutuliste süžeede kaudu avaldub luuletaja valuline igatsus tõelise inimsuse ja õnne järele. Juba kogu pealkiri osutab kannatuselamustele; samad tunded ja mõtted, mis juhtisid luuletaja sulge lüürikas, innustasid teda ka ballaadide loomisel.

Rändav järv jutustab traagilise loo raske vandega kinnitatud armastustunde reetmisest.

Uhke noormees tõotab armastavale neiule: pigem võib järv oma kohta vahetada kui tema tunded kustuda. Ühel suveööl aga kaob järv oma endisest paigast, hüljatud neiu kaotab mõistuse. Suurepäraselt on maalitud järve rändamine: see algab tasase rahutu kohinaga, siis tulvavad veed üle kallaste, koos järvega põgenevad kalad ja vesiroos, kuni tuleb rahunemine uutes kallastes. Sellest pildist pakub näite järve põgenemisloo kulminatsioon:

Kobas koha, viskles havi
ikka kaasa hingeldavi
lõpuste ja oimega
orust üle seitsme kingu,
läbi mitme salalingu —
tulid lõpuks toime ka.

Särahtelles särg ja viidik,
sinitiivuline siidik
ühes lendas vesikiil,
ainult kalmused ja kõrkjad
tühjust varjama jäid tõrkjad,
neid ei valland rännuiil.

Ebainimlikkust ja julmust mõistab hukka ballaad *Nahakaupleja Pontus*.

Luuletaja jutustab oma mõtte avamiseks jubeda loo sõdurist, kes langenuilt nahad nülgis, parkida laskis ja neist nahkesemeid valmistas. Teise ilma lävel määrati talle karistus:

Sul jäid kodus terved tõrred inimnahku likku,
enne milgi kombel sa ei pääse igavikku,
kui sa maha müünud pole kõik nood kallid nahad ...

Pontuse eest põgenevad kõik ostjad. Kui ta aastate pärast siiski ostja leidis, siis osutus see vanakurjaks, kes ta põrgu viis ja Pontuse poolt nülituil laskis ta seljast endile katet venitada.

Ballaadide mõttetuum on enamasti sõnastatav mõne lausega. Nende vapustav emotsionaalne mõju avaldub üksnes luuletaja taidurlikku jutustust lugedes.

«Lageda taeva all», «Kivi südamelt»

Underi järgmised luuleraamatud *Lageda taeva all* (1930) ja *Kivi südamelt* (1935) on kogemusküpsed mõtisklused elust ning inimestest. Autor ei loobu oma väljakujunenud tõetunnetusest. Ent selle taga pole enam endist poeetilist tuld, kirjanik oleks nagu veendunud oma võitluste viljatuses. Ta ei ründa enam, vaid eelistab ühiskondlike vahekordade kujutamisele tõe otsimist eneses. Tegelikkus sünnitab pessimismi, unelmad purunevad vastu külma reaalsust, inimene võib oma kahtlustes tuge leida vaid iseenesest. Väikesed soovid ja rõõmud iseendale ning filosoofiline rahu ebaõnnestumiste puhul tunduvad luuletajale nüüd omasemad kui piinav südamevalu inimeste pärast: inimesi ei saa aidata, kõike tuleb võtta nii, nagu see on.

Aeg-ajalt murrab nüüdki läbi nukker rahulolematus kaasaegsete oludega. Sellest sünnib hingepõhjani haaravaid luuletusi kehvadest: *Sant, Orb, Hulguse laul.* Vaoshoitud protestivaimu tunnetame ka raske, otse lainerütmiga rannapiltides *(Meri on tõusnud, Kalurikülas).* Tugevaid elamusi pakuvad luuletused *Pihlad, Rukkirääk, Varss.* Kõik see pole Underi luules enam keskne, vaid pigem kõrgloomingu järellaine.

Viimased luuletuskogud

Fašistliku okupatsiooni ajal ilmunud kogus *Mureliku suuga* (1942) ning pärast sünnimaalt lahkumist Rootsis kirjutatud luuleraamatuis *Sädemed tuhas* (1954) ja *Ääremail* (1963), on Under enamasti pessimistlikult häälestatud. Kasvanud eluraskused, omaste kaotamine, kojuigatsus, kahtlused valitud tee õigsuses ja vanadus tõrjuvad ta luulest samm-sammult rõõmsad värvid. Poliitilistele sündmustele reageerivast luulest kostab nüüd tugevaid natsionalistlikke toone, mis kogus *Mureliku suuga* küündisid üksikjuhtudel kuni fašistliku armee relvakandjate sõttaõnnistamiseni. Emigratsiooniaastad ei tasandanud luuletaja kõikuma löönud veendumusi, vaid pigem süvendasid tagasikiskuvaid tendentse.

Ometi leidub M. Underi viimasteski kogudes suurepärast, tõetundest inspireeritud luulet. Eriti liigutavad on need poeetilised pihtimused, milles elatanud luuletaja kõneleb kaotatud kodumaast:

Kord veel tagasi tahaksin
leida kodutee,
kodumullas siis magaksin
välja kõik silmavee.
(Põgenik.)

Kokkuvõte

Suure lauliku elutöö ei kao. Unustusse vaibuvad ainult need luuletused, mis ei ilmuta ajaloolise paratamatuse tunnetamist ja kannavad minevikku jäänud ideaale. Valdav osa M. Underi loomingust rikastab püsivalt meie luule klassikat.

Sonettide põlev armulõõm ja looduspiltide kirev kangas tõid meie lüürikasse seni tundmata meelteerksust ning väljendusjulgust. *Hääl varjust* ja *Rõõm ühest ilusast päevast* arendasid edasi realistlikku motiivikäsitlust lüürikas ning osutasid teed keelelise rikkuse ühendamiseks lihtsuse iluga. *Õnnevarjutuse* ballaadid viisid selle žanri kõrge kunstilise täiuseni.

Under on kodanliku ühiskonna vastuoludes küpsenud sõnameister. Ta loomingu paremik peegeldab eesti demokraatliku lüürika arengusuundi ja kasvuraskusi, otsinguid, leidmisi ja kaotamisi. Eesti lüürika üldpildis aastail 1917—1940 on Marie Underi luulel asendamatu osa ja väärtus.

M. Underi luule väärtust tõendavad ta teoste korduvad uustrükid, millest tähtsamad on *Kogutud luuletused* (1940), emigratsioonis avaldatud *Kogutud luuletused* (1958) ja Nõukogude Eestis ilmunud *Valitud luuletused* (1958). Under on neid väheseid eesti luuletajaid, kelle loomingut on ulatuslikult tõlgitud paljudesse keeltesse (vene, saksa, inglise, prantsuse, rootsi, soome jne). Nii on M. Underi kõrge kunstilise tasemega luulel tähtis osa ka eesti värsitaide rahvusvahelisel tutvustamisel.

III. PROOSA

Eepilise kirjanduse iseloomulikumaid **ainepiirkondi, teemasid, probleeme ja nende kunstilisi lahendusi** tähistades arvestagem, et samas teoses põimuvad mitmed teemad ja probleemid. Meie ülevaatlikus käsitluses on neist vaid olulisemaid rõhutatud.

Talupoeg ja külaelu

Talupojaelu oli möödunud sajandi jutukirjanduses tähtsamaid teemasid. Kodanlikul perioodil arendati seda teemat kahes põhisuunas.

Esiteks märkame külaelu idealiseerimist. Albert Kivikas (sünd. 1898) käsitles triloogias *Jüripäev, Jaanipäev* ja *Mihklipäev* (1921—1924) maaelu kodusõja ajal ja järel. Ta püüdis näidata, nagu oleks kodanlik maareform toonud külaellu täieliku murrangu. Maatamehed saavad mõisate jagamisel asunikutalude omanikeks. Vanad pärisperemehed ei taha neid esialgu endiga võrdseks tunnistada, kuid kirjanik laseb asunikel töökuse ja riikliku abi najal imejõudsasti edeneda. Triloogia viimases osas sulavadki mõlemad peremeestekihid ühte.

R. Roht

Richard Rohu (1891—1950) teostes veetleb hingestatud loodusekujutus, milles kirjanik on tähelepandav meister. Meelsasti kirjeldab ta külaolustikku: pulmi ja pulmatoite, ristseid, jaanituld, laata jne. Kuid sotsiaalsetes probleemides ei ole Roht järjekindel. Ta kaldub vastandama pahelist linna ja tervet ning looma virgutavat maad. Popsielu idealiseerimine lähendas mõningaid tema romaane *(Kurgsoo* 1924, *Maa* 1927) Kivika tendentsile. Ent samas suhtub autor kodanlikusse maareformisse kriitikaga. Ta ei looda palju vanadelt peremeestelt, vaid usub, et tuleviku loovad asunikud ja popsid.

Rohu teoste väärtust madaldab ideeline kõikuvus ja kiirustamisest tulenev viimistlematus.

Kriitiliselt käsitlevad maaelu Tammsaare, Metsanurk, Sirge, Jakobson jt. Nad näevad talupoja tööusinat elu, armastust maa vastu, vastuolusid rikaste ja vaeste vahel, suhtuvad talupojasse kaasaelamisega, ent mõistavad temas hukka omandiihast tingitud jooni. Kujukaks näiteks on Jakobsoni jutustus *Vennad Sakkeused,* vapustav lugu sellest, kuidas üks vend hävitas teise, et kohta terveni endale hoida.

Suurimad meistrid talupojaelu kujutamises olid Tammsaare ja Metsanurk.

Kõnesolevat teemat käsitlev proosa ei olnud ideeliselt ja kunstiväärtuselt ühtlane, kuid andis Tammsaare loomingu näol meie kirjanduse kõige monumentaalsemad teosed maast ja inimesest *(Kõrboja peremees, Tõde ja õigus* I ja V, *Põrgupõhja uus Vanapagan).*

Tõusikkodanliku elulaadi kujutamine

Tõusikkodanlus, keda pilgati 20-ndate aastate alguse lüürikas, oli ka proosakirjanike arvustusobjektiks. Kadakasaksa ja tõusikutüübi ühtesulamist Esimese maailmasõja oludes kujutas August

Jakobson (1904—1963) iroonilise pealkirjaga romaanisarjas *Igavesed eestlased* (1937—1940).

See on kroonika suurest suguvõsast, keda iseloomustab kõigepealt kadaklik-tõusiklik elulaad. Sellest hälbivad üksnes tööline Kubelik ja iroonikust doktor Hans Kubelik. Ülejäänud vahetavad nime ja kodumaad vastavalt sellele, kuidas kasulik: enese levitatud kõmu järgi pärinevad Breemenist kaubahärrad Justus ja Henrik Kubbelichid, tsaari teenivad ohvitserid Kubeljajevid, Hollandi-Indias kaupleb Sakarias van Coubelheven, Ameerikas esindab suguvõsa Michael Mac Cybellic. Kaubahärra Justus, endine rändkaupmees, peatub igakord, kui oma ärini jõuab, et imetleda *sügava rahuloluga ukse kohal rippuvat suurt silti: JUSTUS KUBBELICH JA VENNAD.* Maailmasõja puhkedes naelutab ta aga oma väravale kroonutruudusest nõretava plakati: *Sakslastele ja kõigile teistele sigadele sisseminek keelatud* ning saab sõjaaegseks suurspekulandiks.

Tõusiku rikastumisteed analüüsivad E. Krusten *(Mineviku jahil),* Roht *(Elutee)* jpt. Kirjanikud osutavad, et koos ihaldatud rikkuse saavutamisega hävivad tegelastes inimlikult väärtuslikud omadused, toimub moraalne kõndistumine. Omapärase, vaimsete huvidega spekulandi tüübi andis Metsanurk romaanis *Ennäe inimest.* Kuid ta tegelane, kes otsib elumõtet ja tahaks olla kunstiinimestele metseeniks, ise ometi kunsti mõistmata, satub (nagu kirjanik isegi) lahendust otsides ummikusse.

Enamasti juhtisid meie proosameistrid tõusikutüübi majandusliku ja moraalse kokkuvarisemiseni, nagu tegi O. Luts jutustuses *Pankrot.* See lõpplahendus tulenes elust ning ilmutas kirjanike eitavat hinnangut tõusiklusele. Köögertalide ja vesirooside maailm peab lõpetama pankrotiga, selles veenab ka Tammsaare *Tõde ja õigus* IV.

Aguli- ja väikelinna keskkond

Tagasihoidlike aguli- ja väikelinnainimeste elu asus 20-ndate aastate algul kujutama Oskar Luts (1887—1953). Nukras vestelises laadis maalib ta pilte noortest, kes ei suuda teostada oma väikesigi unistusi.

Jutustustes *Andrese elukäik, Õpilane Valter, Väino Lehtmetsa noorpõlv* (vastavalt 1923, 1927, 1935) jt. avaldub kirjaniku protest kitsaste, inimest rusuvate olude vastu.

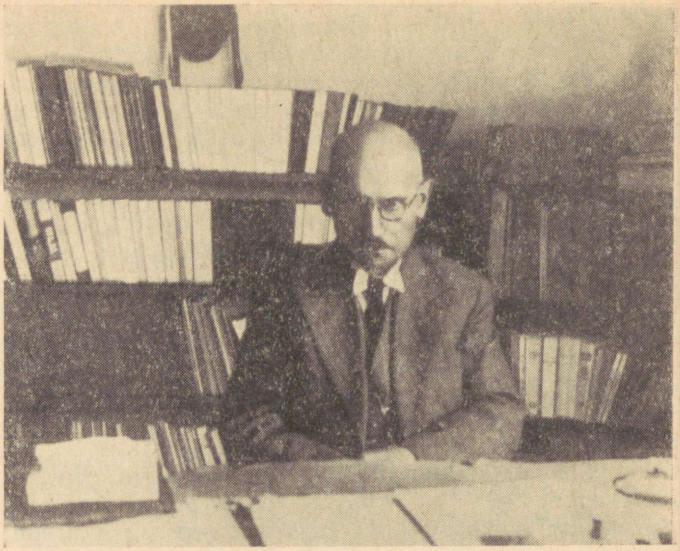

O. Luts töölaua taga

Andrese elukäigu peategelasele, töökale ja leebele apteekriõpilasele, näib naeratavat õnn. Paraku osutub see petteкujutluseks. Jutustuse lõpul mõtiskleb Andres üksikul pargipingil elust alistuvalt ja väsinult. Kurbust ja perspektiivide puudumist toonitab kirjanik sümboolse looduspildiga:

Sügisene tuul painutab puid ja kisub neilt viimaseid lehti. Tuule ulgudes sammun parki ja istun üksikule pingile kahe raagus põõsa vahel. Siit algasin kord ... Kas pean siin ka lõpetama?

— Ei, mispärast just seda. Ma ainult vaatlen, kuidas jääb veelgi hõredamaks mu ümber ja kuidas elu sulab ühte hilissügise halli ja trööstitu õhtuga.

Jutustuses *Tagahoovis* annab Luts teravajoonelise kujutuse agulimülkast, kuhu surutakse need, kes ei pääse elu päikesepoolele:

Siin on vene kohtuametniku lesk, malbe ja puhta hingega Tatjana Nikolajevna, kes end ja oma lapsi kuidagimoodi vee peal püüab hoida; töölistest vennad Bražnikovid, tublid, kuid viinanõrgad noormehed; laostuv voorimees Kohv ja kingsepp Kapral; pesunaine Veika naiivselt usaldava tütrega, kes langeb võrgutaja ohvriks. Hoovipealses kuurilobudikus, irooniliselt «Villa Hortensiaks» nimetatud, hääbuvad «kartuliekstraktist» lohutust otsivad ja lootusetult põhjakäinud maaler, plekksepp ja kunstkärner. Kuid isegi paadialuste tasemele langenuis avastab kirjanik inimlikult meeldivaid jooni. Samal ajal püüavad majaproua Säinas, ta tudengist poeg Herbert, endine tsaariarmee ohvitser Belski ja teised nendetaolised niigi õnnetuis inimestes viimastki head rüvetada.

Õnnestunult tüpiseeritud, seejuures isikupäraste tegelastega jutustus *Tagahoovis* süüdistab omaaegseid sotsiaalseid olukordi.

Otse moeasjaks sai aguliolustik pärast «Looduse» romaanivõistlusel esimese auhinnaga kroonitud A. Jakobsoni teost *Vaeste-patuste alev* (1927). Samas keskkonnas areneva sündmustikuga romaanid järgnesid Jakobsonilt endalt, Sirgelt, Kärnerilt, Rohult jt.

Aguli- ja väikelinnamiljöö lähendas kirjandust elu nuripoolele, kuid ei andnud palju kunstiliselt silmapaistvat. Suur osa sest kirjandusest sündis 20-ndate aastate lõpul ja 30-ndate aastate alguses, kui rahva majanduslik olukord oli väga raske ja sisepoliitiline situatsioon terav.

Randlased, saared, meri

Rannaelu kujutas varem edukalt J. Mändmets. 30-ndate aastate alguses köidavad lugejaid saarlasest kirjaniku A u g u s t M ä l g u (sünd. 1900) teosed. Romaanides *(Kivine pesa, Õitsev meri, Taeva palge all* jt.) ja oma loomingu paremikku kuuluvas novellikogus *Rannajutud* (1936) kujutab Mälk igapäevase leiva eest võitlevaid kalureid, nende karmi argielu, ohtuderikast tööd ja kehva elujärge. Ta tegelased on huvitavad ja terviklikud, omapärane rannaolustik detailirikas. Mälgu teosed iseloomustavad tabavalt randlaste ellusuhtumist ja hingelaadi, mille iseärasused tingis eraldatud ja otsekui suletud keskkond. Seal säilisid elujõulistena kauges minevikus väljakujunenud tõekspidamised, suhtumised ja tavad. Autor imetleb randlaste visadust, karmpuhtaid, teesklusest vabu suhteid. Puhuti on südamelähedastele randlase kujudele ja olustikule andunud kirjanik aga kaotanud protestitunde sotsiaalse viletsuse vastu.

A. Mälk

Ranna-, saarte- ja mereelu kujutasid Mälgu kõrval noore Aadu Hindi romaanid. Nüüdseski proosas on rand, saared ja meri oma inimestega tähelepandaval kohal, eriti Hindi ja Smuuli loominguliste saavutuste tõttu.

Haritlaste elu

Intelligentsi probleemid esinevad 30-ndate aastate proosas sagedasti. Seda põhjustasid majanduslik kiratsemine, kaeblemine haritlaste üleproduktsiooni pärast, suured raskused haridusele vastavat töökohta leida, katsed vabameelseid vaimuinimesi võimu toetajateks meelitada. Mitmed romaanid jutustavad intelligentsi heitlemisest vekslivõlgades, seaduse-

rikkumisest ja sellele järgnevast karistusest või raskest eneseleidmisest pärast vanglast vabanemist.

Mart Raud (sünd. 1903) vastandab romaanis *Kirves ja kuu* (1935) isa ja poeg Potaariku kaudu kaks erinevat inimtüüpi, kaks ellu- (ja kunstisse) suhtumist. Ähmaste ideaalidega esteet Vidrik jääb alla jämedale, kuid teovõimsale isale, muutub naeruväärseks ja hukkub. Romaan *Turg* (1937) esitab ühe ande varisemisloo: andekas noorpoeet muganeb turutellimusele ja mandub. Tammsaare vaatleb romaanis *Ma armastasin sakslast* (1935) endise üliõpilase, alandlikult saksa paruneid imetleva Oskari nurjunud elu. A. Jakobsoni romaan *Vana kaardivägi* (1935) kujutab nn. igavesi üliõpilasi, kes kunagistest buršitavadest ahvatletuina (needki võeti üle balti parunite võsudelt) anduvad joominguile ja enesepillamisele, käivad paratamatult alla ja hukkuvad. Veelgi teravama autoripoolse kriitika pälvivad need, kes töötavad üksnes karjäärihimust. Selliste tõusu ja mandumist näitab Jakobson romaanis *Uus inimene* (1938).

Rudolf Sirge (sünd. 1904) mõistab romaani *Häbi südames* (1938) kangelase Hugo Ohjaku hukka sellepärast, et see haritud noormees ei leidnud endas mehisust kodanliku ühiskonna pahede vastu võitlusse astuda.

Ausa, visalt tõtt ja õigust otsiva intelligendi traagika andis Tammsaare Indreku näol romaanis *Tõde ja õigus*. Valitseva meelsuse eitajana on Indrek järjekindel, ehkki ta ei suuda väikekodanlikust ummikelust väljapääsu leida. Seesama iseloomustab teisigi progressiivse kodanliku intelligentsi tüüpe, nagu luuletaja Arumaad Jakobsoni romaanist *Metsalise rada* (1936) või arhitekt Joel Hurta Semperi romaanist *Kivi kivi peale* (1939).

Haritlased on tolleaegses kirjanduses kõigepealt antikangelased, kelles kirjanikud väljendasid positiivseid ideaale eituse kaudu.

Ajalooline temaatika

Pärast 1934. aastat tõusis proosas väljapaistvale kohale ajalooline romaan. Osalt peegeldab see kodanluse ideoloogilist pealetungi: valitsevad ringkonnad lootsid mineviku dramaatiliste lehekülgede kaudu sisendada rahvusühtsuse natsionalistlikke ideid.

Ometi ilmnesid kirjanduslikus praktikas lahknevad arusaamad. Näeme esiteks kodanluse maitsele suupärastatud idealiseerivat minevikukäsitlust K. A. Hindrey, A. Kivika ja A. Gailiti teostes. Kivika

Nimed marmortahvlil püüab lugejaid veenda, nagu oleks noorsoo osavõtt kodusõjast valgete poolel olnud ajalooliselt paratamatu ja õige. Kodanluse sotsiaalsesse tellimusse libastusid ka J. Kärner (romaan *Tõusev rahvas)* jt.

Teine osa ajaloolise temaatika viljelejaist lõi tõepäraseid teoseid, mille hulgas leidub suuri kunstilisi väärtusi. A. Jakobsoni triloogia *Andruksonide suguvõsa* (1931—1934) jälgib talurahva elu XIX saj. teisest veerandist alates. Ajalooliste materjalide uurimisele toetub R. Sirge esikromaan *Rahu! Leiba! Maad!* (1929; selle ümbertöötatud variant kannab pealkirja *Tulukesed luhal)* — oma ajas väljapaistev läbilõige võitlusest töörahva võimu eest aastail 1917—1918. Romaanis *Must suvi* (1936) jutustab Sirge 1918. a. Saksa okupatsioonist maal. Kodusõjas valge vabariigi eest võitlevalt tegelaselt rebib kangelasemaski Jakobson jutustuses *Kapten Lepp.*

Ajaloolise teema kõige edukamaks arendajaks ja silmapaistvamaks proosameistriks Tammsaare kõrval oli

MAIT METSANURK,

kodanikunimega Eduard Hubel (19. XI 1879—21. VIII 1957).

Eluloolisi andmeid

Kirjanik sündis Tartumaal Kärkna vallas (praegune Tartu rajoon) talupoja perekonnas. Kasinate majanduslike võimaluste pärast vaheldumisi töötades ja õppides lõpetas ta Tartu linnakooli ja hiljem pedagoogilised kursused. Töötanud esialgu kantseleiametniku ja õpetajana, sai Metsanurgast 1906. a. ajakirjanik. 1924. a. peale elas ta kutselise kirjanikuna Tallinnas.

Esimene loominguperiood

Loomingu esimesel perioodil (1904—1914) lähtus Metsanurk sajandialguse kriitilisest realismist. Autoripärane on terav konflikt saamatuvõitu, kuid pretensioonika kangelase ja teda ümbritseva keskkonna vahel ning rangetest eetilistest printsiipidest lähtuv hinnang. Peamiseks ainealaks on külamiljöö.

Selle perioodi parimas teoses — romaanis **«Vahesaare Villem»** (1909) — kujutab kirjanik noore peremehe meeleheitlikku võitlust isatalu pärast, mis laostub pärandusosade väljamaksmiseks tehtud võlgades ning satub kulakust vallavanema Otsa Annuse kätte. Tubli ja maasse kiindunud töömees Villem on eetiliselt kõrgemal oma ümbrusest. Teda iseloomus-

tab tunnete siirus ja sügavus, mis ei salli kompromisse südametunnistusega: talu päästmise huvides ei vaheta ta armastatut, vaest popsitütart Maalit rikka vanatüdruku Miku Liisu vastu. Villem on habras, aga raevuhoos ka taltsutamatu, millesse püüab peita oma saamatust.

Vormiliseltki paistab *Vahesaare Villem* silma suhteliselt tervikliku kompositsiooni poolest.

Teine loominguperiood

Teise loominguperioodi (1914—1925) teosed tõendavad kirjaniku ideelis-kunstilisi otsinguid, mis lähtuvad ajajärgust, erinevaist esteetilistest ja filosoofilistest tõekspidamistest.

Pikem impressionistlike sugemetega novell *Tohooja Anton* (1916) esindab Metsanurga kohta ebatavaliselt lihvitud stiili. Vaadeldakse kahe äärmist peremeheuhkust kehastava noore — Antoni ja Truuta — armastust, mis haiglase eneseväärikustunde tõttu ei saa normaalselt avalduda. Abielu jääbki sõlmimata — hirmust naeruväärseks, s. t. teistega samasugusteks saada. Nii osutuvad tegelikult naeruväärseteks peremehelik kihikõrkus ja maavillane aristokratism.

Novell *Epp* (1920) jutustab realistlikult ja lakoonilises stiilis alandatud ning ustava naisteenija elu viimasest vaatusest jõukas perekonnas. Autoripoolne kaastunne avaldub otsekoheselt ja kunstiliselt mõjuvalt.

Novellis *Jumalata* (1921) märkame ekspressionismi mõjusid (terav, järsk väljendustava, rõhutatud dünaamilisus, kaootilisusetunne). Teoses väljenduvad autori maailmavaatelised otsingud. Keskne tegelane Vaaren ei suuda elus seisukohta võtta, püüab idealistlikult ühendada kristlikku headuse õpetust ja algeliselt taibatud marksismi ning — hukkub.

Kolm valges sõjaväes vastuhakanud ootavad surmaotsuse täideviimist. Kristlane Loode leiab meelerahu kindlast usust ja saab armu. Kommunist Korn teab, mille nimel on võidelnud, ja sureb püstipäi. Juhuslikult (usuta ja ideaalideta) protestijate, sealt aga surmamõistetute hulka sattunud Aleksander Vaaren elab läbi kohutava ahastuse, teeb lootusetu põgenemiskatse (ka iseenese eest), kuni enesekaristuseks ise pea silmusesse pistab:

Vaaren karjatab, lööb siis hambad kokku ja ulub vaikselt. Siis kordab ta ruttu:

«See on viimane võitlus... Suren... Suren jumalata! Suren jumalata! Vaadake kõik! On teil midagi laita?»

Ja üle õue karjub ta:

«Poon end ise!... Eemale, noor timukas!... Vabastage käed!»

Segadus.

«Vabastage käed!»
Käed kästakse vabastada.
Vaaren kargab võidukalt kõrgele pingile. Vaatab sõdurite ridade poole. Võtab siis silmuse kätte ja karjub:
«Olen süüdi, et kaua vaikides ülekohut kannatasin! Et enne vastu ei hakanud! Olen süüdi, et alandlik ja sõnakuulelik olin. Olen süüdi. Mõistan ise kohut!»
Siis pistab pea silmusesse. Pink lendab jalge alt.
Vaaren ripub õhus.
Pikkamisi pöördub silmuses kõikuv keha. Moonduv pale pöördub ülemuse ja kohtunikkude poole.
Vaikus.

Romaanis *Taavet Soovere elu ja surm* (1922) andis Metsanurk eluvõõra unistaja tragikoomilise kuju. Taaveti igatsused kaunima, kultuursema ja parema järele on iseenesest sümpaatsed, kuigi mitte vabad egoistlikust teistest-parem-olla mõttest. Romaan on realiteeditundeta, oma aega sobimatu hädavaresest maailmaparandaja hääbumislugu.

Metsanurga teised selle perioodi teosed näitavad pigem huvitavaid otsinguid kui suuri õnnestumisi.

Loomingu kõrgaeg

Metsanurga toodangu kõige küpsem osa valmib aastail 1925—1940, mis on loominguliselt väga viljakad (kümmekond romaani ja jutustust, novellikogud, mitmed näidendid). Eelistavalt vaatleb kirjanik sel ajal talupojaelu kriitilise realismi positsioonidelt. Eelmise perioodi rahutute otsingutega võrreldes leiab kirjanik seesmise tasakaalu ja lähtub karakteriloomingus rohkem elu uurimisest kui mõttekujutuslikest skeemidest. Erandliku, sageli ebatüüpilise peategelasega romaani asemel pääseb domineerima paljude oluliste tegelastega miljööromaan.

Uue perioodi saabumist tähistas ühiste probleemide ja kesksete tegelastega kaksikromaan **«Valge pilv»** (1925) ja **«Punane tuul»** (1928). Neis analüüsib kirjanik vahekordi külas murrangulistel aegadel (Esimene maailmasõda, 1917. a. revolutsioonid, Saksa okupatsioon, kodusõda). Kuigi Metsanurk ei suuda ajastut lõpuni mõista ega igas üksikasjas õigesti hinnata, kujutab ta olukordi, millest kasvas välja klassivõitlus külas. Seejuures kuulub autori sümpaatia tõde otsivale külakehvistule, eeskätt Verihurma popsiperele. Kontrastina Verihurmadele iseloomustatakse Arumäe ja Loo suurtalude omanikke.

Teose kõige huvitavam tegelane on Verihurma Alma oma siseheitluste ja tõeotsingutega. Kehvistust pärit Alma olukord muutub seda keerulisemaks, et abielu Loo perepoja Antsuga lähendab teda pere-

meestekihile, ta üks vend, Ludvi, asub vabatahtlikult valgete poolele, kuna teine võitleb töölisklassi huvide eest. Lõpuks osutuvad Almas klassisümpaatiad ja humanism tugevamateks armastusest oma mehe vastu ja suurtalu perenaise seisundist: ta varjab haavatud ning jälitatavat punast venda ning valgete kohus mõistab ta vangi.

Kunstiliselt tugevam ja terviklikum on kaksikromaani teine osa *Punane tuul.*

Teiseks suure tähtsusega teoseks on romaan **«Ümera jõel»** (1934), 30-ndate aastate ajalooliste romaanide tippteos. Selles kangastuvad ajaloolises usutavuses ja psühholoogilises veenvuses muistse vabadusvõitluse aegne olustik, inimesed ja nendevahelised suhted. Õnnelikult sulavad ühte uurijamõte ja kunstniku loov fantaasia.

Metsanurk maalib pilte vaenlaste röövretkest Lõuna-Eesti aladele, näitab eestlaste oma jõudude killustatust, tülisid ja ühinemiskatseid, hämara aja kombeid ja uskumusi, rahva primitiivset ja karmi elu ning hingelaadi, eestlaste külaühiskonnas arenevat kihistumisprotsessi, ristiusu kuulutajate toetumist kannatustest nõrgestatud inimsüdamele. Lihtsa, kuid tugeva kompositsiooniga romaani jõuliseks kulminatsiooniks on 1210. a. toimunud Ümera lahingu kirjeldus.

Romaani kesksemaks kangelaseks on Mägiste noor vanem V e l l o. Arukuse, aktiivsuse, visaduse, sõjamehevapruse ja erksa õigustunde tõttu kujuneb temast usaldatud rahvavanem. Ometi pole Vello idealiseeritud muistne ülik, nagu neid võib kohata selle ajajärgu teostes, vaid elavalt kujutletav inimene. Talle pole tundmata kõhklused ja eksimused ning ta ei pea alandavaks kuulata ja arvestada elukogenud külavanemate, võitluskaaslaste või sulastegi nõuandeid ja mõtteid.

Ümera jõel on oma tõearmastuse ja tugeva kunstilise mõju tõttu kestva väärtusega teos ja armastatud lugemisvara kaasajalgi.

Loomingu lõpp

Viimasel loominguperioodil (1940—1957) otsis kirjanik teed sotsialistlikku kirjandusse. Kuid subjektiivsed eeldused ja ajajärgu üldine õhkkond ei olnud ümberkasvamiseks soodsad. Parima andis vana kirjanik mälestusteraamatuga *Tee algul* (1946). Romaan *Suvine pööripäev* (1957), mida Metsanurk alustas juba okupatsioonipäevil, ei kujunenud korduvast ümbertöötamisest hoolimata kunstiliseks saavutuseks, vaid

tunnistab pigem kirjaniku loomingulise jõu raugemist.

Metsanurga loomingu tähtsus

M. Metsanurk jääb meie kirjandusse visa tõeotsijana. Ta loomingule on iseloomulik probleemiderikkus, huvi kaasaja, aga ka ajaloo sündmuste vastu. Kujutatavasse ainesse suhtub Metsanurk alati tõsiselt, vastutustundlikult. Eriti suur on Metsanurga osa meie kriitilise realismi romaani viljelemisel.

*

Proosa demokraatia kaitsel

Muutuste tõttu maailma poliitilisel areenil ja Eestis endas tulid kirjandusse fašismiprobleemid. Kuigi K. Pätsu valitsus tegi 1934. aasta märtsis lõpu vapside liikumisele, jäi probleem aktuaalseks.

Varasemaid reageerimisi on Enn Kippeli romaan *Ahnitsejad*. Järgnevad Jakobsoni *Metsalise rada*, Kärneri *Tuuled pöörduvad läände* ning Semperi *Kivi kivi peale*. Neis arvustatakse vapside reaktsioonilisi taotlusi, mis juurdusid väikekodanlikus saamaja võimuihas. Jakobson sidus fašistliku meelsuse tekkimise sõjas moondunud inimese hingeeluga. Semper kujutas arhitekt Joel Hurda saatuse kaudu olukorda fašiseeruval Saksamaal, seejärel aga osutas analoogiliste nähtuste arengutendentsidele Eestis.

Kogu nähtust püüdis kokkuvõtvalt hinnata Kärner:

Vapside liikumine oli meil eraldunud jõukate-eliidi katse haarata poliitilist võimu — rahva abil sama rahva üle. / — — — / Massi — igasuguseid pettunud ja õnnetuid inimesi, väikesi pankrottmeistreid, kohata jäänud vabadussõjalasi kasutati ainult rünnakrühmadeks.

Fašismivastase hoiakuga teosed kõnelevad meie proosakirjanike demokraatlikest veendumustest.

Töölisklassi elu

Töölisklassi elu ja võitlus oli sel perioodil suhteliselt harva eepilise loomingu aineks.

R. Sirge *Rahu! Leiba! Maad!* käsitleb 1917.—1918. a. sündmusi Tartus. Peamiselt aguliinimesi vaadeldes ei näe aga kirjanik töölisklassi selle tõelises mõttes, esiplaanil on deklasseerunud element ja väikekodanlus. Sirge saavutuseks jääb julge ja mõistev lähenemine võitlusele nõukogude võimu eest. Tema poolehoid kuulus teadlikelegi revolutsioonivõitlejaile, kelle hulgast paistab silma kommunist Mehin.

Sirge romaani sündmustele järgnevast ajast (kuni kodusõja lõpuni) jutustab J. Kärneri *Naine vae-*

sest maailmast (1930). Kirjutatud Lilli Niitmaa pihtimusromaani vormis, annab see teos ettekujutuse tööinimeste võitlusest valges tagalas, ägenevast valgest terrorist. Irboskas kodanluse poolt mõrvatud Eestimaa Ametiühingute I kongressi 25 delegaadi hulgas hukkub ka romaani keskseid kangelasi, Lilli mees kommunist Konrad Raudvere. Võitluse loogika kujundab Lillist, kes esialgu väikekodanlikus ellusuhtumises igatses vaid *rahulikku, vaikset elu, ainult pisut rohkem leiba ja natuke vähem muresid,* sündmusi klassipositsioonilt hindava naise.

20-ndate aastate alguse töölisaguli miljööd kujutab Jakobsoni *Vaeste-patuste alev* (1927), suutmata siiski luua kunstilisi üldistusi tööliselust. Veenvam ja kunstiküpsem on ta novellides, näiteks vana tööta jääva mehe traagika *(Lõppjaamas),* laste elu nimel surmaminev töölisnaine *(Kangelane)* jt. Kommunistliku partei põrandaalusest võitlusest kirjutas Juhan Madarik (J. Lauristin) kodanlikus vanglas loodud romaanis *Riigikukutajad* (1929) ja visandiks jäänud mitmeköitelises teoses *Vabariik. Riigikukutajad* pälvib tähelepanu teosena, mis käsitleb töölisklassi võitlust kodanluse vastu parteilisest seisukohast. Teose mõju kahandavad (kirjutamis- ja avaldamistingimustest sõltuvad) olulised kunstilised puudused.

K. Ristikivi

Noorsoole määratud proosast

Noore proosamehe Karl Ristikivi (sünd. 1912) romaani *Tuli ja raud* (1938) sündmused arenevad aastail 1855—1936. Teos on maapoisist metallitööliseks saanud Jüri Sääveli ja ta perekonna arengulugu. Ristikivi keskne tegelane on visalt paremale järjele püüdev töömees, solidaarne klassikaaslastega, kuid hoidub otsustavast kokkupõrkest. Romaani iseloomustab hea miljöökujutus ja lugupidav suhtumine tööinimesesse.

Nii kajastus töölisklassi elu küllalt mitmekülgselt: vaatluse all oli agulikeskkond, väärikas töömees ja revolutsionäär.

Lastele ja noorsoole kirjutanud autoreist (Parijõgi, Roht, Jaik, Mälk, Ristikivi jt.) võitis suurima tunnustuse Jüri Parijõgi (1892—1941). Ta jutustustekogud *Semendivabrik* ning *Jaksuküla poisid* ja noorsooromaan *Teraspoiss* (1937) võluvad laste hingeelu ja mõttemaailma osava kujutamisega, mõistva, sageli humoristliku lähenemisega noorte kangelaste tegudele, muredele ja unistustele. Selgesti ilmneb autori sümpaatia kehvadest oludest võrsuva lapse vastu,

kelles juba maast-madalast nähakse ja hinnatakse tulevast tööinimest.

Hea jutustajana suudab lugejat köita ning looduse vastu armastust äratada R. Roht. Sageli on ta loomajutud allegoorilise sisuga, suunavad lugeja mõtet ja kujundavad arusaamist ilusast ja inetust, heast ja halvast. Meisterlikult kirjeldas loodust ka A. Mälk, kelle *Jutte lindudest* vestab Vaika saartest ja loob poeetilisi pilte linnuriigist (hahk, kajakas, part, vaeras, ristlind).

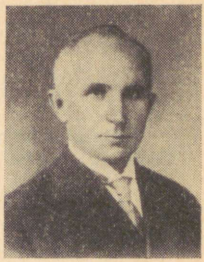

J. Parijõgi

Mitmepalgelisusele ainestikus, temaatikas, probleemides ja ideelises sisus vastavad erinevused

loomingulises meetodis ja suunas.

Valitsevaks oli realistlik meetod, mis kõige sagedamini esines kriitilise realismi tasemel. Kriitiline realism jätkas eesrindlikke traditsioone, mis kujunesid möödunud sajandi lõpukümnendil Vilde jt. loomingus. Kasvav kirjanduslik kogemus rikastas seda uute joontega. Nii ei esinda kriitiline realism kivinenud loomingupõhimõtete kogumit, vaid elava kirjanduse praktikas muutuvat ja arenevat loomingulist meetodit. Ühiskonna pahede arvustamine jääb sellegi perioodi kriitilise realismi peamiseks tunnusjooneks nagu seegi, et ka kõige ägedamad paljastused ei kutsunud kehtivat korda purustama ja uut looma, vaid juhtisid kaitsma demokraatiat ja humanistlikke ideid sellesama korra raames. Varasemaga võrreldes täheldame inimese hingeelu märksa süvenenud, kuid ikkagi sotsiaal-olustikuliselt motiveeritud analüüsi, milles tulebki näha realistliku meetodi olulisimat saavutust. See saab selgeks, kui võrrelda Tammsaare ja Metsanurga suurteoste, Tuglase *Väikese Illimari,* Mälgu loomingu paremiku, Sirge *Häbi südames,* Semperi *Kivi kivi peale* või Ristikivi *Tule ja raua* ning Vilde ajalooliste romaanide või Peterson-Särgava jutustuste inimesekujutamist. Kriitilist realismi arendasid edasi teisedki kirjanikud, nagu Jakobson, Luts, Vallak jt.

Kriitiline realism

P. Vallak

Loomingulisest individuaalsusest olenevalt avaldus realistlik meetod igaühe juures mõnevõrra erinevas laadis, mis omakorda suurendas ajajärgu eepika mitmekülgsust ja väärtust: Metsanurgale on omane terav probleemiasetus, Tammsaaret iseloomustab analüüsitavate nähtuste võimalikult kõigekülgne vaatlemine ja mõistmine. Mälk, kelle teoste arvustusjõud on nõrgem, paelub omapäraste inimtüüpide ja

miljöökujutusega, Luts rahvapärase jutustajatalendiga. Midagi autorile eriomast märkame igaühe juures.

Sotsialistliku realismi algeid

Sotsialistliku realismi jooni täheldame Madariku jutustustes ja romaanis *Riigikukutajad,* milles autor lähtub sotsialistlikust ideaalist. Kuid ühiskondlik-poliitiline situatsioon ei võimaldanud sotsialistliku realismi elementide tihenemist küpseks kunstiks. Madariku looming (ta romaan trükiti pealegi Leningradis) jääb vaadeldava perioodi kirjanduses üksiknähtuseks.

Katseid rakendada realismi kodanluse teenistusse

Realistlikku tehnikat kasutati sageli neiski teoseis, mis teenisid kodanlikku võimu. Selles võime veenduda eelkõige Kivika loomingu, osalt ka 30-ndate aastate ajalooliste teoste najal, mis rahvustervikluse huvides idealiseerisid minevikku. Ometi ei olnud kodanlusele suupärastatud realismil ka 30-ndate aastate teise poole eepikas määravat tähtsust.

Uusromantism

Realismi kõrval etendas olulist osa uusromantism. Ajajärgu algul on uusromantilises proosas juhtiv Tuglas (novellikogud *Saatus, Raskuse vaim* ja *Hingede rändamine).* Varem lõppesid Tammsaare uusromantilised katsetused. Mõlema loomingus väljendus uusromantism peamiselt impressionistlikus kujutamistehnikas. Tuglasel eelistavalt visuaalseid muljeid nende värvides ja varjundites tabava maalilise kirjeldusena, Tammsaarel aga inimpsüühika nüansse taotleva kujutusena. Tuglase müüdi-ihalus andis seejuures avaraid ja võimsalt mõjuvaid üldistusi (näit. novell *Inimese vari).* R. Rohu varasemate sümbolismiharrastuste järelvärvingud jäid selle kõrval naiivseteks.

A. Gailit

Uusromantismi keskseimaks esindajaks ajajärgu kirjanduselus oli August Gailit (1891—1960). Ta loomingut iseloomustab romantismile omane vastuolu argipäevase tegelikkusega. Gailit armastab erakordseid, sageli groteskseid tegelasi ja situatsioone, hüperboliseerimist, fantastikat. Ta stiil on dünaamiline, kergesti loetav ja kujukas.

Gailiti võrdkujuks on peetud novellis *Viimne romantik* esinevat romantikuhingega kukke Kerill-Kerkerilli. Kerill-Kerkerill põlgab oma puhastverd kuke aristokraatseis ihalustes ümbritsevat labast, tegelikkusega rahulduvat kanakarja. Ta plaanitseb uhket äralendu suursugusele hingele talumatust keskkonnast. Ometi pole ta suuteline lennuks päi-

kese pool asuvale muinasmaale — tiivad ei kanna. Unistused purustatakse ägedas nokasõjas, mille lõppedes rüütlihingega kukk kooleb väsimussurma.

Loos Kerill-Kerkerillist peitub piisake eneseirooniatki: autorile armsate, kuid eluvõõraste illusioonide vältimatu kokkuvarisemise tunnetus.

Gailiti peateoseid on seitsmest novellist koosnev fantaasiaküllane romaan *Toomas Nipernaadi* (1928). Taotlemata erilisi probleeme või sisusügavust, loob Gailit rahvusvaheliselt tuntud boheemliku unistaja tüübi. Kirjanik lõbustab ennast ja lugejat Nipernaadi suviste seiklustega, «kangelane» satub ikka mingisse groteskses situatsiooni, millest pääseb pikkade jalgade abil. Hoogne ja dünaamiline on Toomas Nipernaadi lopsakalt maalitud portreekirjelduski:

Ta oli pikk ja kuivetanud, nägu oli põlenud ja soonine, suur kõver nina oli ees kui põiki kirves. Ta käis harakana edevalt hüpates ja kareldes, pikad käed vehklesid kui lipud tuules. Jalas olid tal säärikud, suured ja lohisevad kui harmoonikad. Kaelas rippus tal kannel, ning muud varandust kaasas polnudki. Lai rind oli eest lahti, must kaabu oli visatud kuklasse. Ning ta läks vilistades ning trallitades.

Kirjanduslikke moevoole

Realismi ja romantismi kõrval või nendega põimudes esines mitmesuguseid moevoole.

Ekspressionismi jooni, mis meie proosas on siiski harvad, täheldasime Metsanurga novellis *Jumalata.*

Naturalismi tendentsid levisid eriti 20—30-ndate aastate vahetusel, kui eelistati ainet agulikeskkonnast. Sagedased on need Jakobsoni, Sirge jt. loomingus. Pahesid paljastada taotledes kuhjati eemaletõukavaid olustikudetaile, väljenduslikke labasusi, tavaliseks muutus virildunud degeneranditüüp, kes räpases keskkonnas paratamatult alla käib ja hukkub. Ometi ei saavutanud selletaoline «elulähedus» oodatud esteetilist ega ideelist mõju: teosed muutusid laialivalguvaiks, karaktereid piiras tahtejõuetus, seesmise aktiivsuse puudus, nende allakäigu määras raudse paratamatusega keskkond. Nii kaotasid nad palju oma üldistusjõust. Miljöö kõrval hinnati üle ka pärilikkust; inimese kogu tegevust püüti tuletada bioloogilistest seaduspärasustest ega arvestatud, et tegemist on eelkõige sotsiaalse olendiga.

Idealistlikest seisukohtadest lähtus süvapsüh-

holoogiline suund, mis tuletas inimese tegevuse alateadvuses mõjuvaist ürginstinktidest (seksuaaltungist, võimuihast, surmahirmust jne.). Süvapsühholoogilisest suunast on tugevasti mõjustatud Hindi nooruslooming ja Semperi romaan *Armukadedus*, mis eritleb varjunditeni kiivuse tekkimist ja arenemist, peaaegu loobudes tegelase käitumise sotsiaalsete motiivide vaatlemisest.

Kirjanduse arengut kõnesoleval ajal iseloomustab ka

žanriline mitmekesisus.

Romaan

20-ndate aastate teisest poolest, eriti kirjastuse «Loodus» romaanivõistlustest alates sai juhtivaks žanriks romaan, mis oma ainealalt, loomingumeetodilt, vormilt ja mahult oli äärmiselt erinev. Silmapaistvalt viljakad olid Jakobson, Roht ja Metsanurk. Ajajärgu suurimate kunstiliste saavutuste hulka kuuluvad Tammsaare, Metsanurga, Mälgu ja mitmed Jakobsoni romaanid. Väärtuslikke, püsiva tähendusega teoseid lõid teisedki (Sirge *Häbi südames*, Semper *Kivi kivi peale*, Kärner *Naine vaesest maailmast*, Roht *Elutee*, Ristikivi *Tuli ja raud*, Gailit *Toomas Nipernaadi* jt.).

Jutustus ja novell

Jutustuse tähelepandavaks viljelejaks oli O. Luts. Novelli suuremate meistritena võime märkida Tuglast, Vallakut, Jakobsoni, lisa andsid Mändmets, E. Krusten ja Mälk ning oma õnnestumistes Gailit ja Hindrey. Nagu romaani, nii iseloomustavad novelligi väga erilaadilised kunstilised otsingud ja ideeline tase.

Memuaar

Rahva poolt armastatud olid O. Lutsu memuaarid. Ses žanris oli Luts erakordselt produktiivne: kümne aasta jooksul ilmus talt ligi poolteistkümmend mälestusteraamatut, umbes üks kolmandik ta loomingu üldmahust. Memuaarromaanina võime käsitada Tuglase *Väikest Illimari*, mis oma laadis on jäänud seni ületamatuks. Häid memuaarteoseid avaldasid sel perioodil veel Kitzberg, Kärner, Roht jt.

Reisikiri

Suure tunnetusliku väärtuse, avara eruditsiooni ja elumõistmisega reisikirju avaldasid J. Semper *(Ristirästi läbi Euroopa, Lõunaristi all)* ja Fr. Tuglas *(Teekond Hispaania, Teekond Põhja-Aafrika)*. Tuglase sulest on ka perioodi omapäraseim reisiraamat — humoristlik *Ühe Norra reisi kroonika*. A. Antsoni ja R. Sirge *Tänapäeva Venemaa* esindab sel ajal harvu

katseid tutvustada objektiivselt elu Nõukogude Liidus.

Veste ja följeton

Vaimukaid vesteid ja följetone avaldasid A. Alle *(Lilla elevant)* ja A. Gailit *(Klounid ja faunid)*, O. Luts, E. Tammlaan (Jänkimees) jt.

Proosakirjanduse maht kasvas aastast aastasse. 1925 ilmus 6 teost (ligi 1000 lk.), 1929 16 teost (üle 5000 lk.), 1939 — 30 teost (umbes 8000 lk.). Selles toodangus leidub ohtrasti teisejärgulist ajaviitekirjandust ja kunstiliselt küündimatut ning ideeliselt kesist makulatuurigi. Järelpõlvede jaoks on olulisemad püsiväärtusega, elu kunstilist tunnetamist rikastanud teosed, mida vaadeldud perioodi proosas pole sugugi vähe.

IV. DRAAMA

Lüürika või eepikaga võrreldes on kodanliku perioodi draamakirjandus saavutustevaesem. 20-ndail aastail ilmus ligi 140 lavateost rohkem kui poolesajalt autorilt, 30-ndail aastail paisus näitekirjandus mahult veelgi. Ometi on Tammsaare näidendite kõrval ainult üksikute autorite töid püsima jäänud, needki pole enam kõik mängitavad.

H. Raudsepp

Perioodi edukaim dramaturg on komöödiakirjanik **Hugo Raudsepp** (1883—1952), kes avaldas kõnesoleval perioodil paarkümmend lavateost.

Näitekirjaniku maine omandas Raudsepp komöödiaga *Demobiliseeritud perekonnaisa* (1923), mis etendub aguliolustikus ja kujutab sõjast tagasipöördunud joomahimulise kingsepa sõbrutsemist tõusikuga, kes on võrgutanud ta naise. Kirjanik tuli siin vastu väikekodanlike kihtide labasevõitu maitsele ja naerutas publikut, ilma et oleks ajapahesid teravamalt välja naernud.

Tõsisemat ideearendust üritas Raudsepp näidendis *Kohtumõistja Simson* (1927), milles püüdis piiblist laenatud ja moderniseeritud hingeeluga tegelaste kaudu valgustada kaasaegset tegelikkust.

Simson, kõrgest kohtumõistjapositsioonist tüdinenud, asub vaba, muretut, kuid ka vastutustundetut nautlejaelu ihaledes reformima jumalat, et oma uuenduspüüetele õigustust leida. Ta vahekorra jumalaga määrab repliik: *Meie kaks vana vilunud kelmi! Oleme teineteisele tarvilikud!* Ent Simson satub konflikti karmide traditsioonide järgi elava iisraeli rahvaga, ta otsingud luhtuvad, kangelane alistub ja pöördub endise juurde tagasi.

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU

Raudsepp väljendas ses teoses oma pettumusmeeleolusid kaasaegse elukorralduse suhtes, kuid jõudis lõpuks fatalistliku alistumisideeni: uue eest võidelda on mõttetu, inimene ei suuda sündmuste kulgu kiirendada.

Raudsepa populaarseimad komöödiad on «**Mikumärdi**» (1929) ja *Vedelvorst* (1932). *Mikumärdit* kannavad õnnestunult kujundatud karakterid ja vallutav situatsioonikoomika, mis võrsub autorile tavalisest anekdootlikku laadi konfliktiarendusest.

Sündmustik keerleb eneseteadliku ja räuskava hallparuni Jaak Joorami ümber, kes on jõudnud veendumusele, et ainult temasugused suudavad midagi korda saata, ja tunneb end valitsejana nii oma talus kui ka riigis. Komöödiapärasel kujul selguvad need arusaamad ta mitmeis repliikides:

Tehtud? Nüüd ütles — tehtud! Siin tehakse! Mis Mikumärdil mõeldakse, see on riiklikult mõeldud. Silmist loevad su soovid. Sest see on maa hääl, mis ma neile otsa vahin! Kõik need... direktorid ja doktorid, advokaadid ja kindralid... need on Mikumärdi jooksupoisid! Saapaviksijad! Talumees teeb haisu ja saksad seavad nina — seal on su «juhid»! Ja kui mõni mees kukub natuke kaela kandma ja usub enese targema olevat kui teised... no sellele meie peres alles tehakse sõit sisse! Siis korja aga oma krae-lipsud kokku ja vaju kõrvale. Nii valitsetakse Mikumärdil riiki!

Pops Jüri koolitatud poeg Juhan mängib Jaagu siiski üle ja saab tasuks peretütar Mareti käe koos taluga.

Karakterkomöödias *Vedelvorst* lõi Raudsepp Laisavere valla Näsnäruda talu perepojas Kustavis unustamatu loodritüübi. Igilaisasse Kustavisse toob elu ja tegevusjanu alles neiu suudlus, mis äratab ta mehetunded.

Ka neis, Raudsepa kõige õnnestunumates teostes, ei puudu idealistlike arusaamade jäljed. Teravamalt tungivad need esile raudsepalikult säravas komöödias *Põrunud aru õnnistus*, mis muidu väga vaimukalt naerab välja omaaegses tegelikkuses valitsenud karjerismi ja hoolimatut erakonnavõitlust.

Isamaa Hääle peatoimetaja Jeremias Suurkukk lööb ägedusehoos vasaraga *Kodumaa Meele* peatoimetajale Rasmus Noorkikkale pähe. See põrutab Noorkikkast välja seltskond-

likud konventsionaalsused, poliitikahuvi ja võitlusvaimu. Ta muutub heaks, hakkab elama loomulikult, s. t. bioloogiliselt, ning on õnnelik, kuni talle mõistus vägisi tagasi opereeritakse (ühiskond ei luba loomulikult elada!). Noorkikas muutub selleks samaks hasartseks ja põhimõttelagedaks poliitiliseks tegelaseks, kes oli ennegi.

Raudsepa komöödiad ei toonud kirjandusse suuri sisulisi väärtusi. Ta esmajärguliseks teeneks on draamatehnika täiustamine: ehtkomöödialikud karakterid ja situatsioonid, õnnestunud intriigiarendus, särav ja vaimukas dialoog.

Perioodi lõpul äratas draamakirjanikuna tähelepanu **Evald Tammlaan** (1904—1945). Draama *Valge lagendik* kujutab randlaste karmi ja vaest elu, salapiirituse vedajate konflikti ametliku seadusega ning seda kaitsva piirivalvega, kes seatakse laval ebasoodsasse valgusesse. Kogenematus ei lubanud autoril ideed küllaldase kunstilise veenvusega vormida.

E. Tammlaan

Tammlaane, kuid ka kogu tolleaegse eesti draama silmapaistvaks saavutuseks on «**Raudne kodu**» (1938), milles antifašistlik hoiak kasvab töörahva ja kodanluse vaheliste vastuolude avaraks üldistuseks. Mõjuvalt kõlab idee: töötavad inimesed peavad otsustavalt võitlusse astuma humanismi, demokraatia ja oma klassi kaitseks; järele anda isiklikule sümpaatiale ekspluateeriva klassi esindaja vastu tähendaks hukutavat viga.

Rahvusvahelise madrustekoosseisuga laeval puhkeb ülestõus, kui selgub, et see veab relvi Franco vägedele vabariikliku Hispaania vastu. Laeva juhtkond suudab ülestõusu maha suruda, sest otsustaval momendil ei tegutse järjekindlalt üks madruste juhte, Peeter, keda segab armastus laevaomaniku tütre Iige vastu. Ometi õnnestub fašistidele määratud relvalastiga laev karile roolida. Kibeda kogemuse mõjul kujunevad Peetrist ja tema seltsimeestest kindlameelsed võitlejad.

Draama alal katsetasid ka mitmed eepikas või lüürikas tunnustust leidnud kirjanikud, nagu Metsanurk, Antson, Kärner, Mälk, Sütiste, Jakobson, Visnapuu, Adson jt. Enamasti ei suutnud nad keskpärastest saavutustest kõrgemale tõusta, kuid andsid siiski teoseid, mis ei uppunud diletantlike sulemeeste massiproduktsiooni, ja rikastasid sellega meie üldiselt kesist draamakirjandust.

Teisi draamakirjanikke

V. KOKKUVÕTTEKS

1. Tõdeme, et ajajärk 1917—1940 oli eesti kirjanduse arengus olulise tähtsusega. Keerukas ühiskondlik-poliitiline elu tingis kirjanduslikugi loomingu mitmekesisuse, vastuolud, tugevad ja nõrgad küljed.

2. Kirjanduslikku elu virgutasid erinevate esteetiliste taotlustega kirjanduslikud rühmitused ja liikumised: «Siuru», «Tarapita», «Aktsioon», «Kirjanduslik Orbiit», «Arbujad». Suureks saavutuseks oli Eesti Kirjanikkude Liidu loomine 1922. a. ja selle häälekandja, ajakirja *Looming* ilmuma hakkamine 1923. a. *Looming* on õigupoolest esimene püsima jäänud kirjanduslik ajakiri Eestis. Kodanluse survele vaatamata jäi see põhiosas truuks demokraatlikele ideaalidele.

3. Hinnatavaid ideelisi ja esteetilisi väärtusi sisaldavad vaadeldud perioodil lüürika ja eepika, mis arendasid edasi eesti kirjanduse saavutusi eelnevatel arenguetappidel, olid aine- ja tundealalt, temaatikalt, probleemistikult ja ideestikult väljapaistvalt rikkad. Tunduvalt jäi teistest kirjanduse põhiliikidest maha dramaatika.

4. Arenes ja täiustus realistlik loomismeetod, mis esines peamiselt kriitilise realismi vormis ning oli kirjanduslikus loomingus valitseval kohal. Silmapaistvaid sõnakunstiteoseid sündis aga ka uusromantilises laadis.

5. Toimus kirjanduse žanriline rikastumine. Jõuliselt arenes edasi romaan, mis asus kirjanduses juhtpositsioonile. Uutena või peaaegu uutena tulid kirjandusse reisikiri ja memuaar. Sündis poeem selle kaasaegses tähenduses.

6. Eelmiste perioodidega võrreldes kasvas mitmekordseks silmapaistvate sõnameistrite arv, kelle looming omab järelpõlvede jaoks ka esteetilist tähendust. Suurimad meistrid olid luules M. Under, H. Visnapuu, J. Sütiste ja B. Alver, eepikas A. H. Tammsaare, Fr. Tuglas, M. Metsanurk ja A. Mälk, draamakirjanduses H. Raudsepp.

7. Ajajärgu kirjanduse üldpildis oli otsustav tähendus demokraatlikke ideid väljendaval kunstisõnal, mis ühtlasi oli ka esteetiliselt kõige kaalukam. Sel ajal sai meie kirjandus küpseks, jõudis laial rindel kaasaegsele tasemele; kujunes looming, millest uutes ajaloolistes tingimustes võis arenema hakata sotsialistliku ühiskonna kirjandus.

1. *Andke ülevaade kirjanduselust aastail 1917—1919. Milliseid eri suundi selles esines?*
2. *Missugused autorid kuulusid «Siuru» rühmitusse? Iseloomustage rühmituse saavutusi ja puudujääke.*
3. *Iseloomustage kirjanduselu ning kirjanike organiseerumispüüdeid aastail 1920—1923 ja nende tulemusi.*
4. *Selgitage «Tarapita» rühmituse ideelisi ja esteetilisi tõekspidamisi. Mis oli rühmituse tegevuses väärtuslik, milles ilmnesid puudused? Miks lagunes rühmitus?*
5. *Mis tähtsus on Eesti Kirjanikkude Liidu loomisel ja selle häälekandja, ajakirja «Looming» asutamisel?*
6. *Missugused olid ajaloolised tingimused ja kirjanduselu üldised arengutendentsid aastail 1924—1928?*
7. *Kirjeldage ühiskondlik-poliitilist situatsiooni aastail 1929—1933 ning selle mõju kirjandusele.*
8. *Kuidas reageerisid eesrindlikud kirjanikud fašistlikule liikumisele?*
9. *Iseloomustage 1934. a. riigipöörde olemust ja tulemusi. Mida mõeldakse väljendusega «vaikiv olek»?*
10. *Mida tegi kodanlus oma ideoloogia pealesurumiseks? Kuidas reageerisid sellele kirjanikud? Milles avaldus kirjanikkonna diferentseerumine?*
11. *Lugege läbi J. Sütiste vastus «Kirjandusliku Orbiidi» ankeediküsimusele (J. Sütiste, Teosed II, Tln. 1956, lk. 215—221). Missugused on selle järgi tema kirjanduslikud ideaalid ja suhtumine varasemasse ning kaasaegsesse eesti kirjandusse? Andke selle kohta lühike informatsioon klassis.*
12. *Lugege läbi J. Kärneri artiklid «Tänapäev ja kirjandus» ja «Maailmavaatelisist küsimusist» (J. Kärner, «Lehed tuulde», Tln. 1958, lk. 370—377 ja 389—394). Milles näeb Kärner kirjanduse suhteid kaasaja ühiskondliku elu ja kirjaniku maailmavaatega? Missugune on Kärneri kirjanikuideaal? Kuidas peegeldub neis artiklites Kärneri ja teistegi demokraatlike kirjanike vaadete selgumine 30-ndate aastate lõpul? Valmistuge loetud artiklite põhjal ettekandeks klassis.*

II

1. *Nimetage silmapaistvaid luuletajaid aastail 1917—1940 ning andke üldiseloomustus tolleaegsele luuletoodangule.*
2. *Selgitage üksikisiku ja ühiskonna suhteid väljendava lüürika arengujooni ning eri autorite loomingu omapära.*
3. *Iseloomustage J. Semperi luulet, analüüsige mõnd ta luuletust ning selgitage luuletaja omapära.*
4. *Jutustage ajastu mõtteluulest, osutades eri luuletajate omapärale.*
5. *Iseloomustage lühidalt H. Visnapuu luulet, analüüsige mõnd ta luuletust.*
6. *Andke ülevaade ajajärgu armastus-, loodus- ja rännuluulest.*
7. *Iseloomustage J. Kärneri luulet, analüüsige mõnd ta luuletust lähemalt.*
8. *Jutustage kodu- ja mälestusluulest. Analüüsige mõnd näidet õpiku lisast.*
9. *Kuidas esinesid meie luules töö ja töötava inimese motiivid, missugune on nende tähtsus? Analüüsige J. Kärneri luuletust «Külviajal».*
10. *Millised uued žanrid tulid aastail 1917—1940 meie luulesse?*
11. *a) Jutustage M. Underi luulest «Siuru» tegevuse ajal. Mida uut tõid «Sonetid» eesti lüürikasse? Milles avaldub Underi varasema luule omapära? Põhjendage oma seisukohti luulenäidetega.*
    b) Andke ülevaade M. Underi ajalauludest.
    c) Missugused on luuletuskogu «Hääl varjust» sisulised ja kunstilised väärtused? Analüüsige luuletust «Seek» või «Kaks kitse».
    d) Iseloomustage luuletuskogu «Rõõm ühest ilusast päevast». Analüüsige luuletust «Lind poegadega».
    e) Võrrelge M. Underi loomingu kõrgperioodi luulet ta varasemate värssidega. Kasutage selleks luulenäiteid õpiku lisast.
    f) Andke ülevaade kogust «Õnnevarjutus»; analüüsige lähemalt ballaadi «Merilehmad».
    g) Missugune on M. Underi loomingu tähtsus?
    h) Valige õpetaja poolt antud nimestiku järgi välja meeldivaim luuletus (igaüks erinev), õppige see pähe ja esitage klassis ilmekalt.
    i) Interpreteerige päheõpitud luuletust võimalikult põhjalikult (suuliselt või kirjalikult).

12. *Organiseerige klassis õnnestunult esitatud luuletustele toetudes (vajaduse korral uusi juurde õppides) luuleõhtu.*
13. *Analüüsige võrdlevalt luuletusi:*
a) J. Kärneri «Lapse päev», J. Sütiste «Õhtulaul» ja M. Underi «Orb».
b) J. Kärneri «Laul ühest poisikesest» ja J. Sütiste «Must vanker».
c) J. Kärneri «Külviajal», H. Visnapuu «Künd» ja J. Sütiste «Äestades».

1. *Missugused tendentsid ilmnesid talupojaelu kujutamises, nimetage tähtsamaid saavutusi sel ainealal.* III
2. *Lugege läbi P. Vallaku novellett «Maanaine». Jälgige meeleolukujutuse meisterlikkust ja iseloomustage seda. Esitage teos ilmeka tekstilähedase jutustusena.*
3. *Jutustage tõusikluse kujutamisest proosas.*
4. *Nimetage aguliolustiku tähtsamaid kujutajaid, näidake aguliainelise proosa saavutusi ja puudujääke.*
5. *Iseloomustage lühidalt A. Mälgu loomingut.*
6. *Mida iseloomulikku on intelligentsi elu kujutamises 30-ndate aastate proosas?*
7. *Iseloomustage lühidalt erinevaid suundi ajaloolises proosas.*
8. *a) Iseloomustage ülevaatlikult M. Metsanurga loomingut eri perioodidel, tõstke esile olulised tendentsid ja nimetage tähtsamaid teoseid. Missugune on ta loomingu tähtsus eesti kirjanduses?*
b) Lugege läbi M. Metsanurga romaan «Ümera jõel». Vaadelge olustikukujutust teoses. Kuidas kujutatakse romaanis muistsete eestlaste hingeelu? Jälgige Mägiste vanema Vello kujunemislugu ja esitage ta karakteristika. Jutustage mõni episood, mis teile eriti meeldis, tekstilähedaselt ning analüüsige selle põhjal romaani keelt ja stiili. Vaadelge rahva vabadusvõitluse kujutamist, iseloomustage selle põhjal rahva mehisust ja vabadusearmastust. Milline tähtsus on romaanil «Ümera jõel» eesti kirjanduse ajaloos?
9. *Kuidas avaldus meie prosaistide suhtumine fašismisse?*
10. *Iseloomustage tööliste elu ja võitluse kujutamist*

proosas. Missuguseid eri tendentse võib märgata selle teema arendamises?

11. Nimetage tähtsamaid saavutusi laste- ja noorsookirjanduses.
12. Missugune osa oli ajajärgu proosas realismil? Mida uut tõi proosa kriitilise realismi arengusse? Kuidas hinnata muid tendentse?
13. Missugust osa etendas proosas uusromantism? Missugused olid selle avaldumisvormid? Iseloomustage lühidalt A. Gailiti loomingut.
14. Andke ülevaade proosa žanrilisest mitmekesisusest.
15. a) Lugege läbi O. Lutsu jutustus «Andrese elukäik». Jutustage vaese inimese elusaatuse kujutamisest ja leidke, kuidas väljendab autor suhtumist oma tegelasse.
    b) Lugege läbi O. Lutsu jutustus «Tagahoovis». Koostage üldistav referaat teemal «Tagahoovi asukad», milles jälgige nende saatust, omavahelisi suhteid, seoseid eluga väljaspool tagahoovi, autori meisterlikkust erinevate inimeste kujutamisel ning suhtumist tegelikkusesse.
16. Lugege läbi J. Kärneri romaan «Naine vaesest maailmast» ja koostage referaat teemal «Inimene kasvab ja karastub tõe eest võideldes».
17. Lugege läbi J. Semperi romaan «Kivi kivi peale», andke ülevaade selle probleemistikust ja ideelisest sisust.
18. Lugege läbi J. Parijõe raamat «Jutte» ja R. Rohu jutukogu «Laaned ja veed». Analüüsige, mis teile kummagi kirjaniku juures meeldib. Jutustage sellest klassile, illustreerides oma seisukohti lühikeste tekstikatkenditega.

IV
1. Iseloomustage H. Raudsepa loomingut, selle tugevaid ja nõrku külgi ning tähtsust eesti kirjanduses. Milliseid H. Raudsepa teoseid olete näinud laval?
2. Iseloomustage E. Tammlaane näidendeid ja nende osa eesti draamas.

V
1. Missugused on kirjanduselu tähtsamad üldjooned aastail 1917—1940?
2. Missugused on meie kirjanduse suurimad saavutused vaadeldud perioodil?

A. Hansen-Tammsaare

A. H. Tammsaare on neid eesti kirjanduse väljapaistvaid prosaiste, kes saavutas maailmakirjanduse sõnameistrite taseme. Tema elusse ja loomingusse süvenemine veenab, et isegi erakordne talent puhkeb õitsele väsimatus töös, mitmekülgses enesearendamises, eesmärgikindluses. Suure kirjaniku elutee on olnud lakkamatu eneseületamine — püsiv võitlus olude kitsuse ja tervislike takistuste vastu. Tema kunstnikuloomuse kujundavad tõearmastus, süvenemisvõime, eelarvamustevaba mõistus, avar humanism, tundlik kunstimeel. Elukülllus ja probleemirikkus tagavad ta loomingule igikestva köitvuse. Kõigest enam armastas Tammsaare inimest, keda ta jälgis, kelle üle juurdles, keda põhjalikult kujutada püüdis. Tammsaare looming õpetab tundma iseennast ja oma rahvast ta rõõmudes ning kannatustes, võitluses tõe ja õiguse eest.

Lapsepõlv ja kodupaik

A. H. Tammsaare kui isiksuse ja kirjaniku kujunemisse on väga palju andnud lapsepõlvekodu. Siin said aluse ta iseloomu kõige väärtuslikumad omadused, siit ammutas ta ainet mitmete teoste loomiseks.

Kirjaniku kodu asub omaaegsel Järvamaal (praegune Tapa rajoon) Albu vallas Vetepere külas üksikul metsadest ja soodest ümbritsetud väljamäel — Tammsaarel, mille järgi said nime ka kaks seljandikul paiknevat talu: Tammsaare-Lõuna ja Tammsaare-Põhja. Viimases sündiski 30. jaanuaril 1878. aastal vanemate neljanda lapsena Anton Hansen, kirjanikunimega A. Hansen-Tammsaare. Ühtekokku oli peres kümme last.

Vanemad, kodu, kasvutingimused

Selle suure pere vanemad olid «kõrvemaale» (nii nimetatakse siinseid soode- ja seljandikualasid) tulnud Viljandimaalt. Sel ajal toimusid Eesti külas olulised sotsiaalsed ümberkorraldused. Pärisorjusest vabanenud talupojad olid sajandi keskpaigaks saavutanud õiguse mõisnikelt talukohti päriseks osta. Seda võimalust kasutas ka kirjaniku isa, kes suhteliselt vaese mehena ostis koha Järvamaale, kus maahinnad olid odavamad. Vastne peremees kiindus vaevahigiste rublade eest omaks ostetud maalapisse. Mõisaorjusest vabanemine lubas esmakordselt majapidamist oma tahtmist mööda korraldada, vallandas teotahte ja energia. Seda kuluski siin rohkesti, sest madalamates kohtades tuli vahetpidamata võitlust

A. H. Tammsaare sünnimaja

pidada liigvee, kõrgemal — maapinnas varitsevate kivide vastu. Igapäevase leiva pärast pidid kõik kaelakandmisest saadik enda eest väljas olema: algul karjas, hiljem põllutöödel. Maast-madalast istutati iga tammsaarelase hinge vastutustunne, nõudlikkus, visadus raskustele vastu astuda ja neid võita — omadused, mis A. H. Tammsaarel ta kirjanduslikes katsumustes marjaks ära kulusid.

Kirjaniku lapsepõlv oli karm ja lihtne nagu majagi, kus ta ilmale tuli. Tänapäeva mõistete järgi nimetaksime seda hoonet tavaliseks suitsutareks. Kaks kambrit, suure, korstnata ahjuga rehetuba, rehealune, kus sügisel vilja peksti ja talvel hobuseid hoiti, sahver, aganik — ja ongi kõik. Selles lihtsas majas said lapsed tunda karmi ja nõudliku isa vaoshoidvat kätt ning hella ja õiglase ema hoolitsust. Lapsi kasvatati, nagu tollal kombeks, vagaduses ja

Peeter Hansen

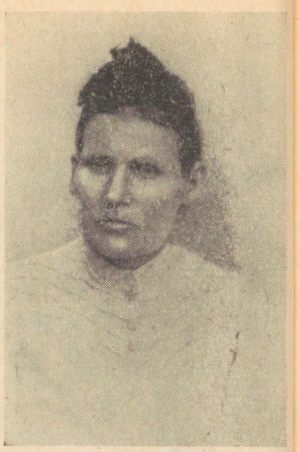

Ann Hansen

jumalakartuses. Piibli ja palveraamatute lugemine oli suurte pühade ajal endastmõistetav. Mõnikord langes vagadusse kalduv isa liialdustessegi, mis laste hinge kibedaid mälestusi jättis. Seepärast on kirjanikul olnud põhjust oma lapsepõlvemälestuste juurde pöördudes muu hulgas lausuda: *Juba lapsepõlves nägin, et vagadus — ma mõistan tõsist vagadust — kedagi ülekohtust tagasi ei hoia.*

Esimesi kokkupuuteid raamatuga

Sellesse kodusse olid tee leidnud ka ilmalikud teosed. Üldse peeti Hansenite peres haridusest ja koolitarkusest lugu. Oli ju isa lõpetanud kihelkonna-, ema aga vallakooli.

Oma isa vaimsetest harrastustest jutustab kirjanik ise: — *Raamatuid omas ta tolle aja kohta küllaltki rohkesti; valdavas enamuses just teaduslikku ja vaimulikku kirjandust. Ilmalikkudest raamatutest mäletan Kreutzwaldi «Maailma ja mõnda, mis seal sees» olemasolu kodus.*

Kui tähed olid kätte õpitud, siis tõi isa selle raamatu kapist välja ja andis lastele aeg-ajalt lugemiseks. Isa oli ka innukas lehelugeja. Oli kombeks, et isa luges mõnd päevakohast vaimulikku raamatut kõigile valjusti. Seda tegi ta alati pühapäeva hommikul, kuna siis leidus selleks mahti.

Kunstilistest kalduvustest ja lapsepõlverõõmudest

Kunstikalduvused avaldusid selles peres eriti laulmises ja pillimängus. Mõlemad vanemad olid musikaalsed ja lauluanne pärandus lastelegi. Noorus pidas lugu pajuvilest, karjapasunast, simli- ja viiulimängust.

Isa laulis peene kurguhäälega ja õpetas tütardele nooruses õpitud nukravõitu laulu jõe kaldal nutvast vaesest tütarlapsest, nagu teeb romaanis Vargamäe Andres. Eriti oli luulesse ja laulusse kiindunud kirjaniku ema. *Nii palju kui ma mäletan, mu ema armastas väga laulda*, jutustab kirjanik. *Ta omas ka ilusa lauluhääle. Laulmine näib olevat olnud omane tema perekonnale. Tean, et ka üks ema vendadest oli tuntud hea lauljana. Emal olid õpitud selgeks kõik kirikulaulud ühes sõnade ja viisidega, mis tollal oli võrdlemisi harv nähe. Kuid ta oskas ka terve rea rahvalaule, nagu Suure tamme lugu jpt.*

Meeldivaks vahelduseks töörügamisele kujunesid talgud ja suuremad pühad, eriti suvisted ning jõulud. Vaikse esimese püha järel pääses tavaliselt valla rahva elurõõm ja vaimuteravus. Kevadel toodi tuppa kaski, nääri ajal õlgi, veeti sõrmkooku ja vägikaigast, võideldi mustlast ja torgati kingsepal silma peast. Siis pruuliti õlutki, mis ajas aina laulud peale, ning küpsetati head ja paremat. Väga suurejooneliselt peeti laste varrupidusid. Need sündmused viisid tulevase kirjaniku kokkupuutesse külarahva mõttemaailma, keele ja kommetega.

Vahekorrad üleaedsega

Aga elu näitas tammsaarelastele juba varakult ka pahupoolt. Eriti keeruliseks kujunesid suhted naabriperega — Sikenbergidega, kelle kätte maade kruntiajamisel olid läinud paremad põllutükid ja heinamaasiilud. Väljamägi oligi risti-ribadena jaotatud, nii et «piiritülid» osutusid ärganud iseteadvusega peremeeste vahel lausa paratamatuks ja jõudsid tihtipeale kohtulauagi ette. *Näe, käivad kohut nagu Tammsaare mehed*, olevat naabrid lausunud. Ja kirjaniku isa oli sagedasti kurtnud: *Töö murrab keha, naaber närib hinge.*

Varane mõtisklemiskalduvus, kiindumus loodusesse

Kõige nähtu, kuuldu ja juhtunu üle oligi noorukil üksildases paigas aega järele mõelda. Mõtlemine ja juurdlemine kujunesid vaimset rahuldust pakkuvaks tegevuseks ning said Anton Hanseni isiksuse üheks oluliseks jooneks. Mitut kanti läbiseeditud muljed salvestusid mälulaegastes sügavateks lademeteks, millest kirjanikuna andis ammutada pikkadeks aastateks.

Lapsepõlveaegadesse ulatub veel üks A. H. Tammsaare suur kiindumus — armastus looduse vastu. Ääretuna kummub taevavõlv üle üksildase kodumäe kupli, luues maailmaruumi mõõtmatuse tunde. Mõnesaja sammu kaugusel kodulävest aga rõkkavad kasevõpsikud linnulaulust; soode taga väljamägedel terenduvad laaneladvad, hõbeleb jõeselg. Noor

Tammsaare astus kodumaastikule hoopis-tükkis lähedale karjas käies. Karjasepõli kujunes esimeseks praktiliseks loodusteaduse kursuseks: linde õpiti tundma laulu- ja pesapaikade järgi, loomi häälitsuste põhjal. Lähedal asuv jõgi pakkus suplusrõõme, kalapüügipõnevust, metsas harrastati küttimistki.

Kodukoha maastikud saatsid A. H. Tammsaaret kogu ta loomingulise teekonna vältel; loodus jäi talle loomejõu ja vaimse värskuse allikaks.

Varasem haridustee Sääsküla ja Prümli vallakoolis

Lugemisoskuse omandas väike Anton Hansen kodus vanemate vendade kõrval märkamatult, nagu see lasterikastes perekondades sagedasti sünnib. Kaheksandal eluaastal viidi ta õppima Sääsküla vallakooli, mis oli kodust 10 km kaugusel. Peamiselt laste elutingimusi silmas pidades pandi Anton koos vend Augustiga 1888. aasta jõulust õpinguid jätkama kodust veelgi kaugemale — Prümli vallakooli, kus Anton õppis tervelt kolm aastat.

Kooliolud

Prümli koolihoone ei erinenud millegi poolest ümbruskonna taluelamutest. Ühe ja sama lapitud õlgkatuse all asusid peale klassitoa ja õpetaja eluruumide veel rehetuba ja rehealune, kus koolmeister sügishommikuti enne koolitööd reht peksis. Koolimaja täitis ühtaegu ka valla- ja kohtumaja ülesandeid; ei puudunud isegi arestikamber, kuhu seaduse vastu patustanud külainimesi aeg-ajalt «istuma» toodi. Õpetus oli Prümli vallakoolis heal järjel. Koolmeister Ants Tiss oli kultuuritahteline ja seltskondlikult aktiivne mees; tema osa Anton Hanseni arengus kujunes seda suuremaks, et Tammsaare-Põhja lapsed olid koolmeistri peres ka kostil.

Ajajärgu ilme kujundas neil aastail venestuspoliitika, mis andis ennast tunda juba koolis. Ka Anton Hansenil tuli juba teisest kooliaastast alates matemaatika, geograafia, ajaloo ja loodusloo tundides teadmisi omandada vene keeles. Vaatamata šovinistlikus vaimus teostatud koolireformile oli tolleaegses koolis kasutusel ka juba väga häid õpperaamatuid, eelkõige C. R. Jakobsoni *Kooli lugemise-raamat*, mis sisaldas koduloolist materjali, loodusteaduse algmeid ja kujuneva rahvusliku kirjanduse parimaid näiteid Fr. R. Kreutzwaldi, Koidula, A. Reinvaldi, C. R. Jakobsoni, J. V. Jannseni jt. loomingust.

Isiksuse algmeist

Koolikaaslaste mälestustes on säilinud noorukese Tammsaare toonaseid palgejooni ja iseloomuomadusi: *Välimuselt oli väikene Anton lüheldast kasvu, kuid õige tüse blond poiss ja maadlemisel ei leidnud ta naljalt vastast.* Poiss olnud väga lahtise peaga, kuulunud kooli parimate õpilaste hulka, kaasõpilastega sobinud hästi ning aidanud neid sagedasti ras-

kemate ülesannete lahendamisel. Kui juhtus, et ka Anton ülesandega toime ei tulnud, siis oletati, et raamatusse on juhtunud trükiviga. Iseloomult oli poiss õige sõnakas ja järeleandmatu. Midagi pähe võtnud, viis ta selle ka läbi. Oli arenenud õiglustundega ja valmis oma tõekspidamiste eest hea seisma.

Vallakoolipoisina unistanud Anton Hansen koolmeistri elukutsest. Ent esialgu oli raskusi lähematelegi eesmärkidele jõudmisega. Isakodu põllud vajasid töökäsi ja pärast vallakooli lõpetamist tuligi talutööd rügada. Ent haridustung oli siiski tugevam ja võitis. 1892. a. septembris nõustus isa poega edasi kooli saatma.

Väike-Maarja kihelkonnakoolis

Väike-Maarja kihelkonnakoolil, kus õpingud jätkusid, on A. H. Tammsaare vaimses kujunemises suur tähtsus. Seda eriti tänu koolijuhataja Jakob Tammele, sõnas ja mõttes asjalikule ning otsekohesele mehele, kes tegi haridustööd hoole ja andumusega. A. H. Tammsaare on oma õpetajat meenutades öelnud tõsiseid tunnustussõnu. Üldiselt on kirjaniku mälestused venestusaegsetest kihelkonnakoolidest ja nende vaimuharivast osast süngevõitu: võõrkeelne õpetus muutis aine omandamise tuimaks tuupimiseks; õppeprogrammid ja kasvatustöö olid alistatud tsaarivalitsuse «keiser, usk ja isamaa» põhimõtteile. Nädalas oli ikka veel kaks tundi piiblilugu ja kaks tundi katekismust. Isegi kaks laulutundi tuli kulutada peaaegu üksnes kirikulaulude kätteõppimisele. Kihelkonnakooli-päevade kohta on A. H. Tammsaarel siiski põhjust lausuda: *Ainus mees, kes rääkis ka muust ja kes käsitles oma ainet laialdasemalt, oli Jakob Tamm Väike-Maarjas. Tamm ei piirdunud ainult vene keele ja tavalise kuiva materjaliga, vaid esitas ka muud, oli üldse avarama silmaringiga inimene. Nii näiteks luges Tamm koolis ette «Kalevalatki».*

Jakob Tamme osast A. H. Tammsaare kujunemises

Emakeele tundides andis J. Tamm oma õpilastele küllalt põhjalikke teadmisi eesti ja vene kirjandusest, tutvustas aga üsna põhjalikult ka kirjandusteooria aluseid.

Kirjanduslikke mõjustusi

Tolleaegne Väike-Maarja oli omis mõõtmeis kultuurikeskuseks. Elasid ju tollal Väike-Maarjas kirjanikud Jakob Liiv, Otto Münther, Peeter Jakobson, kes käisid läbi koolijuhataja Jakob Tammega, moodustades nn. Väike-Maarja parnassi. Koolis koondas J. Tamm enda ümber kirjandushuvilisi õpilasi, kelle katsetusi ta püüdis suunata lihtsuse ja selguse vai-

mus. Tamm oli soetanud koolile ka mahuka raamatukogu, mis sisaldas enamasti venekeelseid teoseid. Neid tavatses ta õpilastele laenutada. Ta kinkis igale koolipoisile ka eksemplari oma luulevihikust *Ärganud hääled.* Anton Hansenile avaldas õpetaja looming sügavat mõju, ta kirjutab: *Kord lugesin ma õige palju Jakob Tamme «Ärganud hääli», neid suurte osade kaupa peast mäletades. Mulle meeldis selle luuletaja lihtsus, otsekohesus ja maamehelik kohmakus, mille taga peitub soe tunne häbelikuna. Need jooned valdavad mind veel praegugi.*

Kõige sügavama ilukirjandusliku elamuse kinkis A. H. Tammsaarele aga Juhan Liiv oma *Varjuga. Ta «Vari» mõjus minusse pööraselt. Lugesin seda esmakordselt Väike-Maarja külmas klassitoas. Mind ei haaranud mitte see, mis ta ütles, vaid tunded, kuidas tema asju näinud. Ma olen aja jooksul vast Juhan Liivist intellektuaalselt üle kasvanud, kuid ei saa tema mõjust lahti,* tunnistab A. H. Tammsaare oma 50-nda sünnipäeva künnisel.

Kirjanduslike katsetuste algus

Oma kirjanduslikke katsetusi alustas A. H. Tammsaare nagu paljud kirjandusseastujad — luulevormis. Päris esimesi värsse olevat ta proovinud kirjutada juba Prümli vallakoolis. Tema säilinud luuletustevihik Väike-Maarja päevilt sisaldab rea katsetusi. Konarlikuvõitu värssides tunneme ära Järva-Madise tuttava looduspildi väljamägede ja sooservadega. Kõlavad patriootilised noodid, koduarmastus, tulevikuunistused ja kasvuaastatele nii omane nukrus nukruse pärast.

1897. a. kevadel sai A. Hansen J. Tammelt lõputunnistuse. Isa oleks jätnud poja kõige meelsamini kodutallu, kus oli hädapärast vaja töökäsi. Nagu rahutu lind peksleb noormees puuris, igatsedes väljalendu. Tema toonastest unistustest ja lootustest kõnelevad kõige otsekohesemalt ta värsspihtimused:

... Mu isamaja uksed näitvad
Mull' olema, kui hauasuu,
Kus sisse tahavad nad matta
Mu mõtted, nõuded, liha, luu.
— — — — — — — — — — — — — —
Mu kodukoht, mu isamaja,
Mu õed, isa, ema ka
Veel tehke, mis on teha vaja,
Veel võtke mind nüüd aidata.

Selle laulu juurde on A. H. Tammsaare lemmikõde Maria Suurorg kirjutanud märkuse: *See on laul,*

mis luuletud valus, kus ta ei pidand saama Tartu minna! Noore haridusepüüdleja visadus jäi selgi korral peale ning küsimus otsustati poja soovi kohaselt.

Hugo Treffneri gümnaasiumi

1898. a. jaanuaris sai teoks A. Hanseni igatsetud teekond T a r t u s s e — kooli! Kaasas leivakott ja 50 rbl. raha, sõitis ta ülikoolilinna naabrimehe kaerakoorma otsas. Pärast kaks päeva kestnud reisi jõuti õhtuhämaruses kohale.

Õppimistingimused

Algasid A. Hanseni õpingud Hugo Treffneri I järgu eragümnaasiumis. Teisi valikuvõimalusi polnudki, sest kroonugümnaasiumi astumiseks ettenähtud vanusemäära oli noormees juba ületanud. Pealegi oli Treffneri juures võimalik kasutada mõningaid majanduslikke soodustusi: tasuda tööga, saada hinnaalandust või õppida vekslite peale. Ometi ei kohuta värsket gümnasisti eesseisvad raskused. Esialgu paisutab ta rinda aina rõõm! Tartu on nooruki jaoks veel täis otsekui muistsete saagade hõngu. Ta küsib ootusärevalt: *Oh, Tartu, miks pean ma sind nii hilja nägema? Mispärast, miks? miks?... Vastust ei anna ükski. Aga mis tõotav saladus on su sees? Mis ühendus minu hingel sinuga? Miks mässas mu rind paljalt su nime kuuldes (nägemist pole rääkidagi). Tartu sa tõotad, sa lubad...*

A. H. Tammsaare Treffneri kooli õpilasena.

Tartu ei jaganud vaimustunud uustulnukale midagi helde käega. Kõik tuli omandada oma väe ja võimuga. Et soodustatudki suuruses kooliraha kokku saada, tuli teha mitmesuguseid abitöid koolis ja kooli internaadis. Alguses oli kohustuseks poisid hommikuti äratada, hiljem lisandus mitmesuguseid töid kooli majapidamises. Lõpuks jäi põhiülesandeks valvuriamet kooli ooteruumis. Ühel semestril on A. Hansen kooli nooremas ettevalmistusklassis õpetanud eesti keelt ja laulmist ning teeninud eratundidega. Õpiaja viimastel talvedel oli kooli direktoril põhjust laekunud kooliraha juurde aga juba märkida: *Kirjanikutöödest saadud.*

Üksnes väga tugev haridusesoov ning kuldaväärt omadus raskuste võitmisest rõõ-

mu tunda teevad mõistetavaks A. Hanseni vaimse kujunemistee, eriti Treffneri kooli keerulises miljöös. — *Kas mul on raha ehk ei ole, siiski olen ma õnnelik. Ma olen üksi sellepärast õnnelik, et minu kätte niisugust vaeva on usutud: läbi häda õppida, kõiksugu takistusi võita,* kirjutab ta õele.

Koolimiljööst

Treffneri eragümnaasiumis sattus A. Hansen maakoolidega võrreldes sootuks teistsugusesse miljöösse. Kirev ja mitmepalgeline oli juba õpilaste koosseis. Siin õppis töökaid, vaeseid maapoisse, keda Treffneri juurde oli toonud haridusejanu. Ent kooliperre kuulus ka rikaste vanemate lapsi kogu suurelt Venemaalt. Need olid enamasti kroonugümnaasiumidest väljavisatud logardid või õppetöös takerdunud noormehed, kellest Treffner hea raha eest lubas inimesed kasvatada. Mitmepalgeline oli ka õpetajate koosseis. Direktor Hugo Treffner ise oli väga komplitseeritud ja läbipaistmatu käitumisviisiga isiksus, kes puhuti oskas enda ümber luua üsnagi ebapedagoogilise õhkkonna. Noorusaastail oli ta küll olnud vaimustunud jakobsonlane, tõusnud juhtivatele positsioonidelegi, ent venestusaastail kaotas väärikuse ja sirgjoonelisuse, püüdes oma kooli lahti hoida kompromisside ja kummarduste hinnaga nii tsaarivalitsuse kui ka balti sakslaste ees.

Uues miljöös aitasid A. Hansenit orienteeruda ta kriitiline meel ja väljakujunenud ideaalid, teadlik eesmärgitaotlus, mis kaitsesid halbade mõjude eest. *Nüüd on lugu nii,* arutles ta ühes erakirjas, *et kes hästi kange on ehk kes hästi head raha maksab, sel on võimus. Kes aga kardab ja igaühest ennast tõugata laseb, see jääbki teiste jalgade aluseks. Peaasi on: Sinu õigust ei küsi keegi, kui sina teda ise ei küsi.*

Treffneri kooli vaieldamatute vooruste hulka kuulub aga hoolitsemine õppetöö kvaliteedi eest. Tõsist suhtumist õpingutesse tingisid juba Treffneri kooli piiratud õigused. Näiteks küpsuseksamid tuli sooritada kroonugümnaasiumide juures, mis sundis tublisti pingutama, et teenida välja lõputunnistus kuitahes nõudliku eksamikomisjoni käest. Selsamal põhjusel püüdis Treffner hankida oma kooli väga häid pedagooge, sealhulgas ka ülikooli õppejõude.

Maailmavaateliste ja kirjanduslike tõekspidamiste kujunemine

A. H. Tammsaare õpiaastail oli Treffneri kooli õpetajate hulgas mitte ainult oma ala hästi tundvaid õppejõude, vaid paljud neist olid ka eesrindliku maailmavaatega inimesed. Mitu õpetajat kuulus nende radikaalsete Tartu intelligentide ringi, kes propageerisid loodus- ja ühiskonnateaduste saavutusi ja olid koondunud koguteose *Lõbu ja teadus* ning ajakirja *Rahva Lõbuleht* ümber. Viimases avaldati ka mõned A. H. Tammsaare tööd. Noormees tutvus omakorda kaasaegse teaduse saavutustega, olles haa-

ratud loodusteadustest, eriti Charles Darwini arenguõpetusest. Noores juurdlejas tõstavad pead kahtlused nende religioossete tõdede suhtes, mille vaimus teda kasvatati kodus ja mida püüti sisendada usuõpetuse tundides. Ta elab läbi ligikaudu samasuguse tõekspidamiste ümberhindamise nagu Indrek Paas *Tõe ja õiguse* II osas. Ta maailmavaate oluliseks jooneks saab loodusteaduslikule alusele toetuv ratsionalism.

Rinnakuti Charles Darwini õpetusega tungisid noil aastail haritlasringidesse ka sotsialismi ideed, Karl Marxi õpetus. Kooli direktor tundis ametlikult keelatud ideede ees suurt hirmu ja püüdis nende vastu kõigest väest sõdida, ometi tungisid uued sotsiaalsed õpetused läbi kooli tsitadelli tara. Matemaatikaõpetaja M. Volokobinski nimetas ennast avalikult sotsialistiks. Tema juures käis koos õpilaste põrandaalune ring, kus loeti ka Marxi *Kapitali*.

Treffneristid võtsid osa ka salajaste ringide tööst, kus tegeldi peamiselt sotsialismi probleemidega. A. H. Tammsaare oli nende ringide tööst teadlik, kuulumata tõenäoliselt aktiivsete osavõtjate hulka. Vaimne osasaamine toimuvast on siiski ilmne. Uued ideed tungisid ajakirjandusse, kirjandusse, kõnekoosolekutele, õpilaste omavahelisse kõnelusse.

Kirjanduslikke mõjustusi

Suur tähtsus A. Hanseni vaimses kujunemises neil aastail oli kirjandusel. Eriti lähedased olid vene klassikud. *Ma olen lugenud ühte kui teist*, on ta lausunud, *aga ei ole leidnud paremat kui vene kirjandus. Kui võtta nimed, nagu Dostojevski, Tolstoi või Gogol, pole kogu maailmakirjanduses nende kõrvale kedagi panna...* Samuti mõjustas nii noore Tammsaare kui kogu eesti kirjanduse arengut tollal eesti kriitiliste realistide, eriti E. Vilde, E. Peterson-Särgava, Juhan Liivi looming. A. Hanseniga otsivad tollal kontakti veel koolipinki kulutavad kirjamehed G. Suits, J. Aavik jt., kes olid koondunud õpilasalbumite *Kiired* ümber. A. Hansen toetab noorte väljaandeid kaastööga, koolinoorte ringidega siiski aktiivselt liitumata. *Põikles kõrvale kahkleja ja kõhkleja ilmega, ajapuuduse ettekäänete all. Tema naeratusi ja naljatusi võis aga seletada ka umbusklikuks üleolemiseks enesest nooremate rühma vaimustuse kohta. Tundus, nagu kardaks ta kõiki liialdatud lootusi ja tõotusi, nagu elaks ta juba nurjunud unistuste õhkkonnas*, mäletab neist aastatest G. Suits.

Nii avaldub juba noore A. H. Tammsaare juures joon, millele jäi truuks elu lõpuni: ta ei liitu otseselt ühegi kirjandusliku rühmituse ega vooluga, ent jälgib tähelepanelikult ja kriitiliselt uusi mõttesuundi.

Oma kirjandusliku tee algul seisab Tammsaare kahtlemata lähemal kriitilistele realistidele kui nn. rahvuslikule suunale, mis jutlustas isamaa-armastust ja püüdis vastuolusid näha lepitavas valguses. Sedasama on märkinud ka G. Suits: *Uue proosavaimu omandamiseks oli Treffneri eragümnaasiumi õppiv noorus üldse vastuvõtlikum kui kroonugümnaasiumis teisel pool jõge, vanade keelte ja klassikute kultuse õhkkonnas.* Uus proosavaim tähendas A. H. Tammsaarele eelkõige seljapööramist vanadele eelarvamustele, elu jälgimist eelkõige loodusteadustest teritatud pilguga, inimese sügavamat ja tõepärasemat avastamist kunstis. G. Suits on Tammsaare tolleaegsed kunstilised tõekspidamised tabavalt kokku võtnud: *Aga inimese kujutamise ehtsus nõudis selle realistliku noorkirjaniku meelest meilgi muud kui katekismuse ja lauluraamatu tõdesid. Isamaalise taga ütles ta otsivat päriseestilist.*

Loomingu algusjärk

Treffneri-aastail pani A. Hansen kirja rohkem kui tosina pikemaid ja lühemaid jutustusi, mis avaldati enamasti ajalehtede *Postimees* ja *Teataja* joone all ning õpilasalmanahhis *Kiired.* Mõningaid neist ei ole kunagi enam uuesti avaldatud, teistel on aga eesti kirjanduse ajaloos püsiv väärtus. Sellised on eelkõige jutustused *Mäetaguse vanad* (esialgse pealkirjaga *Kuressaare vanad), Kaks paari ja üksainus, Vanad ja noored.*

A. H. Tammsaare noorusaastate jutustuste, aga ka kogu ta loomingu motoks sobib varases jutustuses *Kilgivere Kustas* väljendatud mõte: *Ka on hääli kuulda, et meie elu olla ju nii üürikene, et siin asjata oleks midagi parandust ette võtta. Aga eks sa mõtle ometi selle peale, et sinu parandus, sinu pöörmine ka terve tuleva põlve parandamine ja kosutamine on. Umbrohi, mida sa maha tallad, ei ole nii tugev enam su laste keskel. Küll püüab ta latvu veel maapinnast välja sirutada, aga nende iga, võib-olla, on möödas ja nad peavad kaduma.*

A. H. Tammsaare kasutab oma jutuloomingus ja lühipalades eelkõige neid tähelepanekuid ning elu-

kogemusi, mida ta kogus maal, kodukohas. Tema tegelasteks on popsihütis elav lasteta abielupaar: toimekas, riiakas eit, kes kogu elu toriseb oma laisatoimelise vanamehega, elu lõpul aga liigutatult meenutab head läbisaamist *(Mäetaguse vanad)*; vana mees ja tema noor naine, kelle vahel püsib pinev vastastikuse vihkamise vahekord *(Käbe-Kaarli noor naine)*; kergemeelne külatüdruk, kes kohmetule külakoolmeistrile eelistab krapsakat külapoissi *(Kooli Alma)*; omavahel mõttetult nääklevad moonakaperekonnad *(Kaks paari ja üksainus)* või vastastikuses mittemõistmises ning vastuoludes üksteise hingejõudu kulutavad vanemad ja lapsed *(Vanad ja noored)*.

«Kaks paari ja üksainus»

Noore Tammsaare loomingust ei ole päriselt välistatud ka ühiskondlikud probleemid. Moonakaelu piltides *(Kaks paari ja üksainus)* on toonitatud mõisa ja kiriku painajalikku survet ning rahulolematuse meeleolusid väljakannatamatute olude vastu (üks perekondadest jätab oma moonakakodu maha, et kuskil vähemalt rentnikuna õnne katsuda). Ja kuigi teine perekond oma saatusele alla vannub, sisendab see noorele kirjanikule rahulolematust.

Leppimine harjumuspärasega on progressi piduriks — selline äratundmine virgutab A. H. Tammsaare sulge ikka ja jälle pöörduma inimeste juurde, kelle õlgupidi toimub edasiminek. Kõige dramaatilisemalt väljendub edumeelsete ja vanameelsete jõudude kokkupõrge jutustuses *Vanad ja noored*.

«Vanad ja noored»

Energiline ja teotahteline Kaarel Kakar on neid inimesi, kes kõikjal, kuhu nad ka ei ilmu, rahutust ja kihavat elu sünnitavad. Ilmunud koduväina Kadakate peresse, tekib tal kohe terav vimmavahekord talus valitsema ja kamandama harjunud ämmaga. Viimane taipab otsekohe, et väimees ohustab ta valitsejarolli, et nende plaanid sugugi kokku ei käi. Kaarli unistustel ei olegi teab kui pikad tiivad: ta tahaks lahendada vaid talu igapäevase eluolu probleeme ning lõpuks tasuda mõisarent ja osta talu päriseks. Ent kõik uuenduskatsed põrkavad eide ja tema tuhvli all oleva vanamehe tigeda vanameelsuse vastu. Lisaks tabavad Kaarlit veel loodusõnnetused: külm hävitab viljad, tuli hooned. Üle jõu käiv töö tapab noore, edumeelse töömehe. Surm saabub just siis, kui kõrvaltoast kostab ta teise lapse sünnikarjatus. Ja alles nüüd, pärast väimehe surma, ei jõua ämm väimeest küllalt kiita laiade akendega kambrite eest, mis Kaarel on ehitanud. Ainult põrandal mängiva Atsi jaoks osutuvad need kindlasti kord väikseks — ta peab endale uued ehitama! Seda A. H. Tammsaare poegadelt just ootabki, ehkki see asetab isade töö ja saavutused tükkis suhtelisse, pisut traagilisse valgusse.

Juba noore Tammsaare loomingus avalduvad ta ande tugevad jooned: eredad karakterid, elav rahvakeel. Ta tegelased sammuvad tähelepandamatult oma elurada, kuid nende siseelu on tabatud väga varjundirikkalt. Tammsaarel on algusest peale silma inimloomuse keerukuse ja vastuoksuslikkuse nägemiseks. Tigedus ja suuremeelsus, jonn ja leplikkus pesitsevad sageli ühe ning sellesama inimese südames. Vastastikuse headuse ja suuremeelsuse harvad kiired soojendavad sageli masenduseni verivaest keskkonda, kus toimub noore Tammsaare jutustuste sündmustik. Noore kirjaniku vaateväljale ei ulatu suured sotsiaalsed konfliktid, mida täheldame E. Vilde ja E. Särgava loomingus. Vastuolusid eelistab ta vaadata ühe perekonna või võrdseis sotsiaalseis tingimusis perekondade vahelistena. Kujutatavat tunneb ta põhjalikult, mistõttu suudab sellele lähedal seista ja ka lugejale lähedale tuua. Ta sümpaatia kuulub asjalikule ja elu edasiviivale töömehele (Kaarel Kakar). Ta noorusloomingule lisab värskust ja kütkestavust huumor. Iseloomulik on lustlik katkend *Härga püüdmas* jutustusest *Vanad ja noored.*

Kooli lõpetamine

Kirjaniku loominguline tung ning kohusetunne pidid olema võrdselt suured, sest kirjandusharrastuse pärast ei jäänud tegemata ei koolitöö ega täitmata muud kohustused. Tõsi, mitmekülgse koormuse tagajärjeks oli äärmine ülepingutatus: *Task on sootuks tühi — see on tõsi.* Ühest 1902. a. kirjast loeme: *Oleks tänavu gümnaasiumi lõpu eksamile läinud, kui seisukord kuidagi moodi oleks lubanud, aga nagu näha — väsitab ära, rusub maha, ei jaksa, ei ole võimalik. Eks teine kord jõua, kui task natukene raskem on.*

A. H. Tammsaare 1903. Foto gümnaasiumi lõputunnistuselt.

Ja A. Hansen jõudis. 1903. aastal sooritas ta Narva gümnaasiumi juures lõpueksamid ja sai lõputunnistuse.

Vastne küpsustunnistuse omanik oli tõepoolest eluks suurema küpsuse omandanud kui koolipingil tavaliselt saavutatakse. On juba kord nii, et raskused karastavad, omal jõul võidetud lahingutes kujunevad sageli enda ja teiste suhtes nõudlikud iseloomud, sügavalt kõlbelised, kõrgete ideaalidega inimesed. Gümnasist A. Hansen oli ilmutanud mitmekülgset töövõimet, vastutustunnet ja loomingulist annet. See otsustaski, et ta varsti pärast kooli lõpetamist ajalehe *Teataja* toimetusse tööle kutsuti.

Ajakirjanikuna Tallinnas

Rahutu ajakirjanikupõlv tõmbas A. H. Tammsaare oma keerisesse neljaks aastaks (1903—1907). Nende aastate jooksul töötas ta ajalehtede *Teataja, Vaatleja* ja *Sõnumed* juures. Tsaarivalitsus keelas kõigi nende üksteise järglastena ilmuma hakanud ajalehtede väljaandmise. Juba see fakt üksi iseloomustab närvilist õhkkonda, milles tuli töötada.

Sotsiaalsete huvide avardumine «Teataja» toimetuses

Teataja oli tollal Eesti kodanlikest ajalehtedest üks edumeelsemaid. Toimetusse oli koondunud terve hulk oma aja silmapaistvaid inimesi, alates liberaalkodanlastest kuni sotsialistideni. Tartu *Lõbu ja teaduse* ja *Rahva Lõbulehe* ringkondadest kuulusid toimetusse E. Vilde, O. H. Münther, J. V. Veski, M. Martna jt. Nemad koos lehe edumeelsete kaastöölistega määrasid *Teataja* näo, niipalju kui seda võimaldasid küllalt kitsad tsensuuriolud. Eriti suure populaarsuse oli lehele võitnud E. Vilde oma romaanidega *Mahtra sõda* ja *Kui Anija mehed Tallinnas käisid.*

A. H. Tammsaare elas *Teataja* ajaloos kaasa lehe ideoloogilise progresseerumise, mis toimus paralleelselt revolutsiooniliste sündmuste arenguga ja rahvahulkade revolutsioonilise teadlikkuse kasvuga. *Teataja* toimetus oli salajaseks kokkusaamise paigaks. Siia tulid revolutsiooni kõrgkuudel tihti ka Tallinna töölised, et lehe sisu oma vaadetele vastavalt mõjustada. *Teataja* osutas suurt tähelepanu majandusküsimustele, õigustas tööliste võitlust oma õiguste eest, suhtus täiesti eitavalt tsaarirežiimisse. Eriti suuri teeneid on *Teataja* progressiivse ideoloogilise joone kujundamises H. Pöögelmannil.

A. H. Tammsaarel kujunes H. Pöögelmanniga sõbralik vahekord. Kui revolutsioon sai lüüa ja H. Pöögelmannil tuli aktiivse revolutsioonilise tegevuse pärast ennast varjata, leidis ta peatuspaiga A. H. Tammsaare juures. Lähedased suhted kujunevad A. H. Tammsaarel ka proletaarse kirjaniku J. Lilienbachiga, kelle väljaannetele ta kaastööd teeb. A. H. Tammsaare jälgib rahva vabadusvõitlust suure kaasatundmisega, ehkki tast aktiivset revolutsionääri ei saanud. Oma suhtumise kohta revolutsioonisse on kirjanik andnud järgmise seletuse: *Huvi oli mul revolutsioonilise liikumise vastu suur, aga minul puudus nähtavasti see terav ja hoolimatu aktiivsus iseenese ja teiste suhtes, mis vajalik igas revolutsioonis.*

Revolutsiooni eesmärgid ja ideaalid jäid A. H. Tammsaarele lähedaseks kogu eluks. Kuid teda hirmutas vägivald, järsud revolutsioonilised pöörded. Revolutsiooni nurjumisest tegi ta ühekülgse järelduse, et paremasse ühiskonda viib tee eeskätt inimese parandamise kaudu, mõistmata, et inimestki on hoopis kergem parandada klassideta ühiskonnas.

A. H. Tammsaare ajakirjanikutööst

Teataja juures oli A. H. Tammsaare peamiseks ülesandeks kohalike sõnumite eest hoolitsemine; *Sõnumete* ja *Vaatleja* juures kaasnes sellele veel teatri- ja kontserdiarvustuste kirjutamine. See eeldas avaliku elu aktiivset ja avarapilgulist jälgimist. Kaasaegsete mälestuste järgi olidki need A. H. Tammsaare kõige elurõõmsamad aastad; vaatamata suurele töökoormusele jätkus tal aega osavõtuks noorte rõõmsast ringist, olgu siis tantsupidudel, kontsertidel, teatrietendustel või pikkadel jalutuskäikudel Kadrioru pargis. Ta kaasaegsed meenutavad: *Tammsaare suuremaks väärtuseks kaastöötajate seisukohalt oli ometi tema seltsimehelikkus, humoorikus ja alatine hea tuju, mida ei suutnud rikkuda ei vilets palk ja selle veel viletsam kättesaamine, ei väsitav töö ega üldiselt tüütav ja erkusid sööv jälgimine, piilumine ja läbiotsimised sandarmite ja nuuskurite poolt.*

Ilukirjanduslikust loomingust

A. H. Tammsaare ilukirjanduslik looming neil aastail ei ole väga ulatuslik. Suure osa energiast neelas jooksev ajalehetöö ja neil aastail alanud tõlkijategevus. Ilmub tilluke pala *Tähtis päev,* nukkerhell jutustus karjapoisi unistustest ja lootustest ning nende tühjajooksmisest. Kunstitasemelt võiks lugu kuuluda *Tõe ja õiguse* lehekülgedele. Valmib hulk väikesi satiirilisi lühipalu, mis kritiseerivad valget terrorit, nuhtlevad ajakirjandust selle selgrootuse pärast, selgitavad usu ja kiriku reaktsioonilist osa ühiskonnas jne. Ajajärgu sündmustest kasvavad välja pikemad jutustused *Päästmisel* ja *Raha-auk.* Neis probleemirikastes teostes loob A. H. Tammsaare ajastu kõige eesrindlikumate inimeste — revolutsiooniliste võitlejate kujusid, poetiseerides murdumatut vastupanuvaimu. *Raha-augus* arendab ta ulatuslikumalt ka usu, eriti sektantliku liikumise teemat, asetades usu ja ebausu otsesõltuvusse majanduslikust viletsusest. Hiljem analüüsib E. Vilde sedasama teemat suure põhjalikkusega romaanis *Prohvet Maltsvet.* Jutustuses *Uurimisel* hakkab sotsiaalsete probleemide kõrval avalduma ka A. H. Tammsaare huvide suundumine inimese psühholoogia salasoppide valgustamisele; see joon juhatab juba sisse kirjaniku järgmisse loomisperioodi.

Tartu ülikoolis

1907. a. kevadel, mil tsaarivalitsus sulges ka *Vaatleja,* hakkas A. H. Tammsaare ikka teravamini tundma ajakirjandusliku töö perspektiivitust tsarist-

liku tsensuuri surve all. Temas küpseb järjest enam edasiõppimise kavatsus, mis 1907. aasta sügisel saabki teoks.

25. augustil 1907. aastal esines A. Hansen Tartu ülikooli rektori ees sooviga, et teda vabakuulajana immatrikuleeritaks ülikooli õigusteaduskonda. A. H. Tammsaare valik õigusteaduskonna kasuks on ootuspärane, arvestades tema sotsiaalsete, poliitiliste ja õiguslike huvide ärkamist ajakirjanikuaastail.

Sotsiaalne õhkkond

A. H. Tammsaare astus ülikooli Stolõpini reaktsiooniaastail. Eriti rõhuv oli olukord 1908.—1909. a., mil suurte lootuste kokkuvarisemise järel kippusid maad võtma pettumuse-meeleolud, väsimus, perspektiivitus. Hulk aktiivseid revolutsioonilisi tegelasi oli maapaos; neid, kes jäid kodumaale, jälgis reaktsiooni valvas pilk. Toimusid läbiotsimised ja vangistamised; üliõpilased panid toime protestistreike. Neis ängistavais tingimustes on A. H. Tammsaare veendumuseks, et ka «kitsal, kitsal kodumaal» tuleb tiibu tugevaks harjutada. *Mehed, köitkem endid kõvasti noorpõlves! Muutkem õppimispõlv teiseks emaks, kellelt me raudsed sooned, terasest künnapid saame,* kutsub ta üles noorust. Ise asub ta aga ennast visalt harima. Astus ta ju ülikooli juba 30-aastase mehena, keda õpingute juurde tõid teadmistejanu ja eesmärgikindlus. *Aga ma janunen nii palju järele! Kas ma seda janu iialgi kustutada suudan?* pihib ta õpingute algul.

Ideaalid ja taotlused

Õpingute pinges

Esimene semester kulub eelkõige ladina keele eksamiks ettevalmistumisele. *Kahe ja poole kuulise töö järele loen ma juba kõige raskemat proosat ja saan enamasti kõik aru,* kõlab aruanne sõpradele. Veel kuu aega intensiivset tööd ja juba võib vastne üliõpilane kebjasulgselt oma sõpradele teatada õnnelikult sooritatud esimesest eksamist.

Ladina keele eksami õiendamise järel immatrikuleeriti A. H. Tammsaare ühtlasi ka täieõiguslikuks üliõpilaseks. Ülikoolikursuse vältel sooritas A. H. Tammsaare kõik õigusteaduskonnas ettenähtud eksamid. Eriti paelusid teda rooma õiguse ajalugu, õiguse filosoofia ajalugu ja poliitiline ökonoomia. Õppeaineid, mis A. H. Tammsaaret valitud teaduskonnas vähem köitsid, omandas ta niipalju, kui oli vaja eksamite õiendamiseks. Ülejäänud energia kulutas aga üpris avaraks ja mitmekülgseks eneseharimiseks. Ta kuulas pidevalt loenguid loodus-

№ 22337
Предъявитель
сего
Студентъ ИМПЕРАТОРСКАГО
Юрьевскаго Университета
юрид. факультета
Антонъ
Петровичъ
Таммсенъ
Проректоръ
ПРОРЕКТОРЪ
Для предъявленія въ г. Юрьевѣ.

A. H. Tammsaare üliõpilastunnistus.

teaduse ja psühholoogia alal, külastas matemaatika ja füüsika loenguid. Eriti tähtsaks pidas A. H. Tammsaare võõrkeelte omandamist. Keskkoolist oli ta kaasa toonud väga hea vene keele oskuse ja teadmised saksa keelest. Viimane oli õigusteaduskonnas nõutav vaid teaduslike tööde lugemise ulatuses. A. H. Tammsaare võis aga saksa keele eksamil õppejõule teatada, et tal on Goethe kogutud teosed tervenisti läbi loetud. Sellest piisas maksimaalse hinde saamiseks. Iseseisvalt võttis ta käsile prantsuse ja inglise keele.

Maailmavaatelised tõekspidamised

A. H. Tammsaare seltskondlik ja ühiskondlik aktiivsus leidis väljenduse üliõpilaste seltsis «Ühendus». Selts koondas kehtiva korra suhtes opositsioonilise meelestatud üliõpilasi. «Ühendus» pani suurt rõhku oma liikmete mitmekülgsele arendamisele, põhiline tähtsus omistati eriala põhjalikule omandamisele ning sotsiaalselt aktiivsete ja vastutustundeliste kodanike kasvatamisele. Need ideed olid lähedased ka A. H. Tammsaarele.

Huvisuunad ja harrastused

Kõikidest harrastustest kõige armsamaks osutus A. H. Tammsaarele neilgi aastail muusika. Ta oli vaimustatud heast meeskoorilaulust ja ootas kuulsate viiuldajate, pianistide ning teiste interpreetide kontserte kui suurimaid pidupäevi. *Väga sagedasti ma siiski õhtute peal ei käi, nad nõuavad liiga palju aega ja raha; neid mõlemid pole aga minul vabana kuigi palju,* peab ta kahetsusega nentima.

Üliõpilasaastail tavatses A. H. Tammsaare elada üksildastes katusekambrites, kus süvenes õpinguisse, luges, kirjutas oma teoseid. Siin võisid teda külastada ainult kõige lähedasemad tuttavad.

Lugemus

A. H. Tammsaare kujunemist jälgides huvitab meid eelkõige tema lugemus ja kunstilised tõekspidamised. Kirjaniku lugemuslik haare neil aastail oli tõepoolest väga suur, ulatudes auväärsetest klassikutest modernistideni. Sai alguse järjest süvenev huvi ja armastus W. Shakespeare'i loomingu vastu. Köitsid Goethe ja Schiller, esimesse kiindus A. H. Tammsaare aastatega ikka rohkem. Huvi Knut Hamsuni vastu on intensiivne, ent mööduv. Lemmikutena on Tammsaare nimetanud ka G. de Maupassant'i ja E. Zola'd, samuti on teda veedelnud A. France'i ja B. Shaw' vaimusädelus. Ükski ei saa A. H. Tammsaarele matkimisele ahvatlevaks autoriteediks, ent ta vajab avarat ja mitmekülgset ülevaadet oma tee leidmiseks.

Üliõpilasaastate looming

Üliõpilasaastail ilmub A. H. Tammsaare sulest kolm pikemat novelli: *Pikad sammud* (1908), *Noored hinged* (1909), *Üle piiri* (1910). Nende tegelasteks on enamasti noored haritlased: üliõpilased, ajakirjanikud, õpetajad või lihtsalt neiud ja noormehed. Nende novellidega muutub üsna tunduvalt A. H. Tammsaare loomingu suund. Poliitilise surverežiimi olukordade ja valitsevate moesuundadegi mõju tõttu pöördub ka A. H. Tammsaare tähelepanu võrdlemisi kitsuti inimese siseelu, meeleolude, hingeliste olukordade vaatlusele. Ta tegelased on enamasti armunud või õnnetult armunud inimesed, kes igavlevad, targutavad ja kannatavad oma üksildastes üüritubades. Nad on enamasti väljakujunemata noored inimesed, kes pole leidnud oma elus selget eesmärki. Samal ajal trotsivad nad väikekodanlikku, vegeteerivat elulaadi, tunnevad romantilist igatsust ilusa järele. Kirjaniku suhtumine neisse ongi kord ironiseeriv, samas aga mõistev ja kaasakannatav.

Kunstiliselt ehitab A. H. Tammsaare oma novellid üles uues laadis. Ta jätab kõrvale olustiku, keskkonna, oma tegelaste päritolu, välimuse, süvenedes nende elamuste maailma. Novellid on süžeeliselt nõrgalt arendatud. See lähendab üliõpilasaastate toodangut muljete edasiandmisele keskendunud kunstile — impressionismile.

Novelliga *Üle piiri* astub A. H. Tammsaare taas pika sammu kriitilise realismi suunas. Novell kuju-

tab variserliku doktor Kalamaa taotlusi abielluda rikka ärimehe Sterni tütre Hedvigiga ja viimase armastusvahekorda üliõpilase Robert Muiduga. Selles novellis võtab A. H. Tammsaare esmakordselt vaatluse alla tõusiklike kalduvustega väikekodanluse ja intelligentsi, jälgides raha laastavat mõju inimsuhetele ja moraalile. Kirjaniku sümpaatia on ausa, iseseisvusele virguva naistegelase Hedvig Sterniga, kelle eluhoiak aitab lõpuks otsustada abiellumisküsimuse ka kõhkleval ja eluaral Robert Muidul.

Haigestumine

A. H. Tammsaare ilukirjandusliku loomingu ja ülikooli lõpetamise katkestas 1911. a. kevadel, just riigieksamite aegu ilmsiks tulnud tuberkuloos — ülepingutuse ja kehvade elutingimuste tagajärg. A. H. Tammsaarel tuli ülikooliaastail läbi ajada peamiselt ilmunud tööde eest laekuva honorariga. Tõsi, paaril korral oli ta saanud lisa Eesti Kirjanduse Seltsi auhindadest, olnud nn. Bergmanni abiraha toetussaajate hulgas, saanud laenu Maria Tammelt; kolmandast semestrist alates oli ta vabastatud ka õppemaksust. Ometi olid need juhuslikud soodustused, mis ei lasknud sissetulekuid väljaminekutega sugugi kooskõlas hoida. Nüüd, mil haigus ähvardas ta ainsat vara ja enesesäilitamise vahendit — tervist, tuli kõik jõud koondada selle taastamisele.

Raviaastad Koitjärvel ja Kaukaasias

A. H. Tammsaare lõpetas suhted ülikooliga ametlikult 1911. a. aprillis ja sõitis looduskaunile Koitjärvele, kus ta vend Jüri Hansen oli metsavahiks. Koitjärve oma põliste okaspuumetsadega oli kopsuhaigele kõigiti sobiv. Pealegi oli A. H. Tammsaare venna pool veetnud üliõpilassuvesid ja venna peres peaaegu omainimeseks saanud.

Haigele eraldati askeetlikult lihtsa sisustusega tuba ning talle püüti luua kõigiti soodsad tingimused paranemiseks. Ka kirjanik ise teeb kõik temast oleneva oma tervise taastamiseks. Ta loobub esialgu ilukirjanduslikust loomingust, tegeldes vähem pingutava tõlketööga. Kui 1912. a. kevadel ometigi selgus, et haiguse käigus polnud olulist pööret toimunud, võttis A. H. Tammsaare kuulda arstide soovitust Kaukaasiasse ravile sõita. See polnud rahata inimesel kerge: tuli teha sõpradelt ja sugulastelt laenu, hankida kaasa tõlketöid.

Kaukaasias

Teekond viis üle Moskva, Tuula, Rostovi ja Novorossiiski Sotši, kuhu kirjanik jäi paariks kuuks.

Kevadel viljapuude õitsemise aegu viisid posthobused ta aga kaunisse mägikülasse Punasele Lagedale, mida nimetati Eesti aiakeseks. Siin elas kirjanik sõbralikes suhetes kohalike elanikega, tundis huvi nii nende mineviku, sisserändamislugude kui ka igapäevaste tööde-tegemiste vastu. Neil aineil saatis ta kodumaistele ajalehtedele reisikirju ja pildikesi. 1912/1913. a. talve veetis A. H. Tammsaare Suhhumis, mis varjuka sadama ja pehme kliima tõttu oli kopsuhaigetele kõige sobivamaks talvituspaigaks. Kevade tulekul viis turismihuvi teda Batumi, siit Türgi piirile, edasi Tbilisi, kus peatus paar-kolm kuud. Tegi siis rännaku üle mägede ja sõitis 1913. a. maikuus Kislovodski kaudu kodumaale tagasi. See ligi poolteist aastat kestnud reis jättis A. H. Tammsaarele unustamatuid muljeid.

Taas Oru metsavahitalus

Taas sai A. H. Tammsaare peatuspaigaks Oru metsavahitalu, kuhu jäi tervelt 6 aastaks. Tervise paranedes tegi ta siit lühemaid reise Tartusse ja Tallinna. Esialgu nõudis tervise taastamine kogu jõu ja tähelepanu. Kopsuhaigusele lisandusid veel maohäired ja nii tugeval kujul, et 1914. a. tuli teha toonastes tingimustes eluohtlik operatsioon.

Tänu rangele enesedistsipliinile, looduslähedastele ja tervetele eluviisidele ning elutahtele sai A. H. Tammsaarest taas töö- ja loomisvõimeline inimene. Tervise kosumise aastail olid ta meelisharrastusteks pikad jalutuskäigud Koitjärve suurtesse metsadesse, järvede äärde ja suursohu.

Kirjanik võis tundide kaupa jälgida lähedastes männikutes elavaid kitsi või jälle kämblalaiust tükikest maakamarat, täis kihavat elu. Ta tundis lausa lapselikku rõõmu puravikkudest sügiseses metsas, käis meelsasti marjul, istus vahel päevade viisi luhas undade juures, rõõmustas, kui sai kätte suure kala, aga tundis lõbu ka kala kavalusest, kui see oskas sööda alla neelata ja ise plehku panna. Palju tähelepanu kinkis A. H. Tammsaare vennalastele. Ta andis neile tunde, vestles nendega pikalt-laialt, tegi nende seltsis jalutuskäike.

Kontaktidest välismaailmaga

Maaelu ja looduse idüll ei haaranud Tammsaaret ometi jäägitult. Vaimsed harrastused jäid endiselt esikohale. Mäletatakse, et ta luges palju, jätkas enesetäiendamist võõrkeeltes.

Tähelepanelikult jälgis A. H. Tammsaare neil aastail perioodikat, kodumaistele võõrkeelseid väljaandeid lisaks hankides. Toimus ju neil aastail rahvaid vapustav Esimene maailmasõda. Kaasaegsed imetlesid A. H. Tammsaare sündmustega kur-

sis oleku ulatust, «ridade vahelt» lugemise ja sündmuste ettenägemise oskust. Ta suhtles sõbralikult nii külaelanikega kui ka suviti Koitjärvele kogunevate haritlastega, rikastades oma elu- ja inimesetundmist.

Haigusaastate looming

Lugemisest ja igapäevastest suhtlemistest kasvas välja ka Tammsaare toonane kirjanduslik toodang. Enamasti kirjutas ta puldi taga seistes, nagu tervis seda nõudis. Kaasaja ühiskondlik-poliitilisse ellu sekkus A. H. Tammsaare eriti oma artiklitega, mida talt Esimese maailmasõja aastail ilmus mitukümmend. Need peamiselt sõjavastased tööd andis ta hiljem välja raamatus *Sõjamõtted* (1919).

Ilukirjanduslikest teostest valmivad A. H. Tammsaarel revolutsioonieelseil aastail miniatuuride kogu *Poiss ja liblik* (1915) ja kaks pikemat jutustust-novelli — *Kärbes* (1917) ja *Varjundid* (1917).

«Poiss ja liblik» sisaldab ka varasemaid realistlikus laadis jutustusi. Uued ja ainulaadsed A. H. Tammsaare loomingus on aga 12 miniatuuri-kunstmuinasjuttu, mitmed neist kuuluvad eesti romantilise kirjanduse kaunimate saavutuste hulka. Sellised on *Kuningas ja ööbik, Laulik, Poiss ja liblik, Ööbik ja lilled.*

Vormilt on kunstmuinasjutud täiuslikud, väga konkreetse ja plastilise esitusviisiga, mõnikord esineb neis rahvajutupäraseid kordusvõtteid ja motiive, puhuti rakendatakse arhailist, vanatestamentlikku stiili.

«Varjundid»

«Varjundid», oma parima impressionistliku novelli on A. H. Tammsaare kirjutanud minavormis päevikuna. Selles on sõnastatud Kaukaasia-reisilt kaasatoodud muljeid ja elamusi. Sündmustiku moodustab südamehaige eesti noormehe pihtimus oma armastusest tuberkuloosihaige vene tütarlapse Sonja vastu. Taustaks on lõunamaine rauge loodus küpresside, oleandrite, rooside ja lumiharjaliste mägedega. Lugejat haarab nii teema arenduse tõsidus kui ka kunstiline maitsekus. Tegelased on tundlikud ja hellad nagu varasemates intelligentsinovellides, ent peategelasi seob tõsine, harras, peaaegu pühalik tunne, mis mõjub rikastavalt. Humoristlikus laadis on antud kõrvaltegelased, kes oma pealiskaudsusega teravdavad noorte armastajate tundepuhtust ja tõsidust. Novell on silmapaistvalt ühtlane kunstitervik.

«Kärbes»

«Kärbes» lõpetab A. H. Tammsaare intelligentsinovellide rea ja tõuseb samateemaliste hulgas esile

kunstiväärtuste poolest. Novelli sündmustetelg keerleb noore tütarlapse, naerusuise Tiksi mehelemineku ümber. Esmakordselt leiab intelligentsinovellide armuintriig siin positiivse ja eluterve lahenduse: Tiksi eelistab oma paljude austajate hulgas seda, kellelt loodab elujõulisi järglasi.

Sotsiaalselt tõsisemad probleemid sugenevad kirjanik Meriheina vahekordadest üliõpilasnoorsooga ja nn. seltskonda moodustava avaliku elu esindajatega. Isikliku kaasaelamisega kujutab Tammsaare Meriheina juubelisünnipäeva. Koomilises täisvalguses on torukübarates ja sabakuubedes tegelinskid, kellel faktiliselt kunsti- ja kultuurihuvid puuduvad, aga kes juubelitähtpäevadel ometi esirinda tikuvad. Nende iseloomustamiseks lausub Merihein: *Õlitatud nägudega, salvsõnad keelel, tulevad need, kelle osavõtmine saab päinaks, austamine mõnituseks, kiitus pilkamiseks, meelitussõnad nukraks irooniaks ja kelle kruvitud õnnesoovidele pead vastuseks otsima piinava häbitundega sepitsetud tühje sõnu, kui ei taha talitada viisakuseta.*

Omalaadseks kujuneb kirjanik Meriheina vahekord üliõpilasnoorsooga. Kirjanik, kes seni vaid kärbse seltsis oma üksildasi päevi on veeretanud, suhtub esialgu üsna leebivalt tema sopilisse tuppa pillerkaaritama kogunenud noortesse. Lõpuks kihutab ta noored logelejad lihtsalt laiali ning jõuab

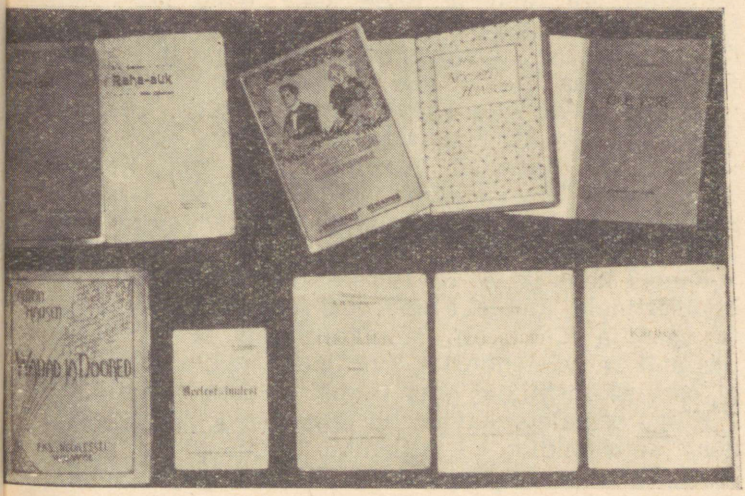

A. H. Tammsaarelt 1900—1917 eri raamatuina ilmunud teoseid.

veendumusele: *Töö on elu saladus. Armastuski ei tähenda muud kui tööd. Mis väärtus oleks kõige ülevamalgi tundmusel, kui ta ei aja tööle, kui ta ei aja looma.* Novelli pealkiri *Kärbes* aga omandab sümboolse tähenduse, laienedes märkima muretuse ja maitsmislustiga oma päevi kulutavat noorsugu.

Kärbses on kirjanik ühendanud erinevaid stiilisuundi ja kujutlusmaneere: taotlenud impressionistlikku varjundirikkust meeleolude kujutamisel, viljelnud romantilist elevust ja sümboolikat (eriti lõpulehekülgedel), kuid süvendanud ka realistlikku karakterikujundust. Sotsiaalsete probleemide kaalukuse ja karakterite ereduse seisukohalt kuulub *Kärbes* A. H. Tammsaare varasema loomisperioodi parimate saavutuste hulka ning valmistab ette meistrisaavutuste sündi.

Kutselise kirjanikuna Tallinnas

1919. a. sügisel jättis A. H. Tammsaare Koitjärve, kus ta oli veetnud üle seitsme aasta, ja siirdus Tallinna, kus samal aastal abiellub. Muutunud perekonnaseis tõi uusi kohustusi, eriti pärast seda, kui abielupaarile sündisid tütar ja poeg.

Pilk isiklikku ellu

Tallinna asumisest peale tõmbus A. H. Tammsaare väliselt koduseinte vahele. Ta ei sekkunud otseselt ei poliitilisse, seltskondlikku ega kirjanduslikku ellu, jälgis aga siiski elu teravapilguliselt. Oma aja pühendas ta eeskätt loometööle, vaimsetele harrastustele ja perekondlike kohustuste täitmisele. Puukuur oli koduses tööjaotuses tema piirkond, alates puude ostmisest ja lõpetades nende saagimise, lõhkumise ning tuppakandmisega. Ka tavatses kirjanik ise teha igapäevased sisseostud turul. Siin oli võimalus kursis olla rahva elustandardiga, kuulata elavat rahvakeelt. Kui ta tagasihoidlikus hallis ülikonnas või tumedas mantlis, peas soni (talvel ümmargune karvamüts), liikus rühikal sammul rahva hulgas, võis kõrvaltvaataja teda vaevalt pidada tuntud kirjanikuks.

Kindel koht jäi A. H. Tammsaare elus ka teatrile, kontsertidele, kinole. Filme, mis talle meeldisid, võis ta vaadata korduvalt. Mõnikord käis ta ka päris lihtsatel rahvaetendustel, kus jõumehed, maadlejad ja osavuskunstnikud oma oskusi demonstreerisid.

Kõige eemaletõukavam oli tema jaoks väline hiilgus, seltskondlik kenitlemine. Kunagi ei ole A. H. Tammsaare peas nähtud silindrit, seljas frakki

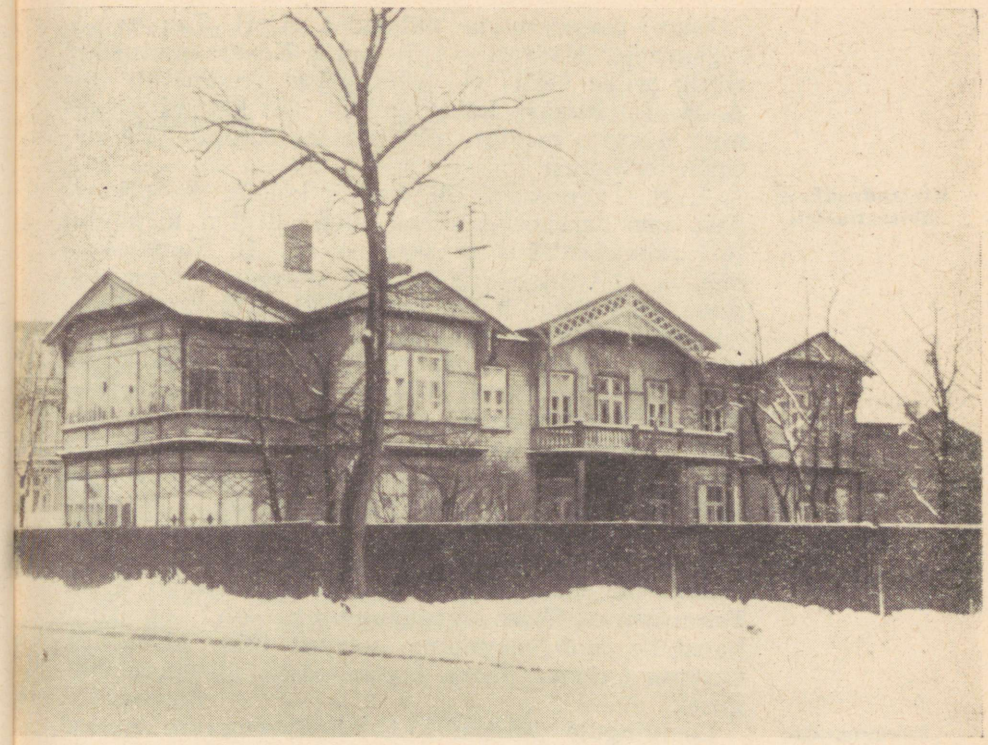

A. H. Tammsaare elukoht Tallinnas 1932—1940.

või smokingit, isegi mitte neil perioodidel, mil tal nende esemete ostmiseks oleks majanduslikke võimalusi olnud. Teda on avalikust elust eemaletõmbumise pärast nimetatud erakuks, mida ta loomu poolest hoopiski ei olnud. Kitsamas ringis oli ta isegi väga seltskondlik, osutades huvide sügavust, mitmekülgsust, sõnakust, väljendumisrõõmu. Ta peamise sõpruskonna moodustasid omaaegsed ülikoolikaaslased «Ühenduse» ridadest.

Tallinnas elas Tammsaare võrdlemisi paikselt. Väljapoole viisid teda peamiselt suvitusreisid: ta on lühemat või pikemat aega peatunud Saaremaal, Kehras, Võsul, Pärnus, Elva lähedal maal ning korduvalt Narvas, oma armastatumas puhkepaigas. Siin nautis ta avarat männimetsa ja liivikut, tegi üksi ja perekonna seltsis pikki jalutuskäike.

Väga palju tunde pühendas A. H. Tammsaare lugemisele. Vaevalt oli Tallinna Keskraamatukogu riiulil sellist eesti- või võõrkeelset raamatut, mis A. H. Tammsaare käest polnud läbi käinud. Lugemine avardas maailmapilti ja aitas kujundada kunstimeisterlikkust.

Kirjanduslikest sihitaotlustest

A. H. Tammsaare oli teadlik kõigist neist karidest, mis varitsevad ausalt luua pürgiva kirjaniku teel kapitalistlikus ühiskonnas. A. H. Tammsaare mõistis, et valitseva kodanluse soovidele järeleandmine tähendaks kunsti muutmist tühiseks päevakajaks. Teisalt asub ta südilt võitlusse suure kunsti visa vaenlase — keskpärasuse vastu. Ebasoodsate välistingimuste korral on suure kunsti sünnis eriline tähtsus looja isiksusel, tema veendumuste kindlusel ja eesmärgi selgusel. *Inimestes peab tekkima midagi tervendava usuhullustuse taolist, mis ajab oma huvide, arvamuste, tõekspidamiste ja paleuste eest kas või surma. Peab ikka midagi pöörast, uskumatut, üsna võimatut taotlema, kui mõeldakse raiuda mõne uue kultuuri tugisambaid,* rõhutab A. H. Tammsaare. Tema veendumuseks on, et suur kunstnik peab sammuma lugejast ikka pisut ees, kujutama tänast päeva homse päeva ideaalide valgusel.

Loominguline viljakus täisküpsuse aastail

Loomingule pühendus A. H. Tammsaare ennast säästmata ning jõudis sellise meisterlikkuseni, et iga ta järgneva teose võib aastatoodangu tippude hulka arvata. Kakskümmend aastat kestnud loomingulise tööpäeva vältel Tallinnas kirjutas A. H. Tammsaare kaks näidendit, viis romaani (kokku üheksa köidet), üle saja artikli, tõlkis kümme ulatuslikku teost ja lühemaid kirjutusi, valmistas teoseid ette võõrkeeltesse tõlkimiseks.

Enne oma suurromaani *Tõde ja õigus* valmimist üllatab A. H. Tammsaare kahe kunstiküpse meistriteosega: 1921. a. avaldab ta näidendi *Juudit*, 1922 — romaani *Kõrboja peremees.*

«Juudit»

«Juuditis» lähtub A. H. Tammsaare maailmakirjanduses korduvalt kasutatud piibliepisoodist. Selles kujutatakse, kuidas vaga naine Juudit päästab oma kodulinna, tungides vaenlase leeri ja raiudes maha vaenlase väepealiku Olovernese pea. A. H. Tammsaare mõtestab vana loo uuel, algupärasel viisil.

Tema Juudit kõneleb üht, mõtleb ja toimib aga hoopis teistsugustel motiividel. Rahvavanemate ja kodulinlaste ees räägib see usklik naine ilmutusest, mis käsib teda

minna vaenlase leeri, et päästa oma kodumaa Petuulia. Tegelikult ajendab Juuditi tegevust armastus vaenlase väepealiku Olovernese vastu. Olovernest ahvatleb aga auahne petuullanna maailmavalitseja trooni vallutamisele, et istuda kuningaemandana tema kõrval ja sünnitada kuningapoegi ja -tütreid. Kauni Juuditi auahnus ja sõnakus kainestavad Olovernese, kes igatseb rahuliku ning ausa elu järele oma kodukülas, kus mäed pilvini. Hüljatud Juudit tapab magava Olovernese. Kodulinna rahvas võtab oma päästja küll juubeldustega vastu, ent on samas valmis teda kividega surnuks viskama, kui saab teada Juuditi senised teod, eriti tema mehe mõrvamise. Ainult Juuditit armastava Osiase enesetapp ja vana Siimeoni eestkostmine juhivad rahva viha kõrvale. *Juudit, halasta, heida armu* — selliste sõnade saatel saadetakse oma veretööde raskuse all kokkulangenud kangelanna lavalt ära.

Juudit on esimene A. H. Tammsaare ulatuslik teos, kus kõlab läbinägev hoiatus patriootiliste ja religioossete ideede kuritarvitamise eest, protest sõja ja sotsiaalse ülekohtu vastu, üleskutse humaansusele. Näidend võlub kujude ereduse, sõna täpse, sisuka ja aforistliku kasutamisega, eksootilise ja arhailise keskkonnaga, milles arendatud probleemistik on ometi mõistetav ning lähedane ka tänapäevasele vaatajale.

Romaani «KÕRBOJA PEREMEES»

Saamisloost ja ainestikust

loomismõte tekkis A. H. Tammsaarel juba 1911. aastal Koitjärvel. Alles 1922. aastal, mil kirjanik suvitas Kehra lähedal looduslikult kaunis Birkenruhnimelises karjamõisas, sai kavatsus teoks üllatuslikult kiiresti — 3 nädalaga. Täieliku töörahu huvides tavatses A. H. Tammsaare kirjutada varahommikuti, kella 3—8.

Romaani põhimeeleolu on kirjanikule inspireerinud Koitjärve ümbruse kontrastne maastik: Paukjärve äärest künkalt avanes vaade järsult üleskerkivale kaunile männimetsale, mis lõi romantilise meeleolu; vastassuunas avanev rabamaastik sisendas aga realistlikku muljet. Veelgi rohkem tihenesid selles romaanis kunstitõeks ligi seitsme Koitjärve-aasta jooksul tehtud tähelepanekud talurahva eluolust, tõekspidamistest, iseloomust. Ühelt poolt metsade vahele suletud küla idüll oma sajanditepikkuste traditsioonide ja elurütmiga, teisalt kogu ühiskonna liikumine järjest intensiivsemale kapitalistliku arengu teele, mis nõudis ettevõtlikkust ja aktiivsemat suhtumist maasse. Maaparandustööde, kraavide

kaevamise ja kivide tõrjumisega olid selle maakoha ärksamad peremehed juba tegemist teinud nii Koitjärvel kui A. H. Tammsaare kodupaigas Albus. A. H. Tammsaarel oli võimalus jälgida ka seda rahutust, rikastumis- ja spekulatsioonikirge, mille äratas inimestes äsja lõppenud Esimene maailmasõda. Need on A. H. Tammsaare romaani tõsielulised lähtekohad.

Ideelisi lähtekohti

Inimese karakterit ja saatust kujundavad keskkonna tingimused ning tema enda subjektiivsed omadused ja eeldused, kusjuures tõenäoline on nende koosmõju. Vanema põlve kriitilised realistid kujutasid eelistavalt ülekohtust sotsiaalset keskkonda, mis muserdas inimest. Moodsa suuna esindajad (ka A. H. Tammsaare oma mõnedes intelligentsinovellides) vaatlesid inimest liigagi kitsuti, teda nii sotsiaalsest kui olustikulisest keskkonnast välja rebides. Oma meistriaastate teostes jälgib A. H. Tammsaare isiksuse kujunemist sotsiaalse keskkonna mõju ning inimese omaduste ja eelduste koostoimes. Ta kirjutab ühes oma artiklitest: *Inimesel on kaks vägevat vaenlast: tema oma maised nõrkused ja ümbritsevad olud. Kogu eluea peab ta nendega heitlema, kui tal on ükskõik missugune eesmärk unistuste sinavas kauguses.*

See kirjaniku veendumus orienteerib meid *Kõrboja peremehe* tegelaste süsteemis. Seda enam, et kirjanik on oma romaani põhiidee kohta lausunud: *Meil Eestis ei ole praegu peremeest, meie peame selle ise kasvatama ja laps istub juba rõõmu- ja lootusrohkete punamarjade keskel.*

Tegevusaeg ja -koht

1. *Määrake romaani tegevusaja ligikaudne kestvus, võttes arvesse romaani süžeed, sealhulgas tagasihaaravaid episoode.*
2. *Millistesse aastatesse (või aastasse) võiks sündmustiku paigutada? Milliste ajalooliste faktidega saab seda põhjendada? (Võtke arvesse Katku perepoegade elulugu ja andmeid Anna sünnipäeva kohta. Arvestage, et romaani alguses märgitud ristipäev on 16. mail, uus kalender, mida mainitakse ühenduses Anna sünnipäevaga, kehtestati 1918. a.)*

Karakterid, probleemid, ideestik

3. *Kus toimub romaani sündmustik? Millistes paikades otseselt, millistes nimetamisi?*
   1. Iseloomustage lähemalt talupojakujusid romaanis.

Kõrboja Rein

a) Tuletage meelde Reinu elulugu. Missugused eeldused loob see talupidamiseks?
b) Kuidas nimetati Reinu külas? Mispärast?
c) Mille poolest erineb Rein Oskarist, Kõrboja rajajast?
d) Miks Rein nõustus kõikide Anna kavatsustega?

Katku Jüri

a) Iseloomustage Katku Jürit, tema suhtumist peremehekohustustesse. Mille poolest erineb ta selles suhtes Kõrboja Reinust ja oma pojast Villust?
b) Millest on tingitud vaenulikud suhted Katku ja Kõrboja vahel?
c) Milles väljenduvad Katku Jüri kui omaaegse taluperemehe-omaniku moraalsed veendumused (suhtumine sauna Eevisse, Kõrboja rahvasse)? Kuidas suhtuda neisse tänapäeval?

Katku Villu

a) Missugused iseloomuomadused hakkavad Villu juures silma põgusal tutvumisel?
b) Missugune on külarahva, omaste, Kõrboja pererahva suhtumine Villusse? Mis on määranud Villu senise maine? Kelle hinnangut Villule võiks respekteerida?
c) Meenutage Villu senist elulugu. Missugused tegurid on olnud määravad ta varasema eluloo kujunemisel?
d) Miks ei rakendunud Villu otsekohe isakodus tööle?
e) Missuguseid Villu negatiivseid omadusi soodustasid sõja-aastad ja selle järel juurduv rikastumiskirg?
f) Missuguseks kujunes Villu suhtumine töösse vanglas?
g) Lugege tähelepanelikult läbi IX ptk. Missuguse hinnangu annaksite Villu kavatsustele Kõrboja suhtes selle suurtalu reaalseid vajadusi silmas pidades? Kas Villu kõlbaks Kõrbojale peremeheks?
h) Lugege tähelepanelikult XVII ptk. (Villu kõnelus isaga). Missugused Villu mõtted pälvivad täit lugupidamist?
i) Mis takistas Villut tema unistuste teosta-

misel? Millest juhtus õnnetus Kivimäel? Kuidas see mõjustas Villu saatust? Mis mõttes võib seda sündmust ootuspäraseks pidada? Miks Villu ei läinud Kõrbojale peremeheks?

j) Õpiku tekstis (lk. 113) on öeldud: «Inimese karakterit ja saatust kujundavad keskkonna tingimused ning tema enda subjektiivsed omadused ja eeldused, kusjuures tõenäoline on nende koosmõju.» Kuidas mõista öeldut Villu elusaatuse najal? Mida Villus hindate, mida taunite? Milline on lõppmulje?

2. *Missuguste omaduste poolest ei saa A. H. Tammsaare poolt püstitatud peremeheideaalile vastata ei Kõrboja Rein, Katku Jüri ega Katku Villu?*
3. *Missuguseks peremeheks peaks sirguma väike Villu, et õigustada A. H. Tammsaare lootusi?*

Armastuse kujunemine

1. *Iseloomustage Kõrboja Annat, tema välimust, iseloomu. Tuletage meelde tema elukäiku.*
2. *Meenutage Anna ja Villu tutvuse algust lapsepõlves. Miks see sõprus katkes? Kas jäägitult?*
3. *Leidke Anna ja Villu käitumises momente, mis reedavad huvi teineteise vastu enne kohtumist jaanitulel.*
4. *Mis võis Annale Villus meeldida? Mis arvab ta Villu joomisest? (Meenutage Anna kõnelust isaga.)*
5. *Kuidas mõjustavad jaaniõhtu sündmused Anna ja Villu suhteid?*
6. *Kuidas käitub Anna Villu haiguse ajal?*
7. *Millised tegurid võiksid osutuda takistuseks Anna ja Villu abielule?*
8. *Kuidas mõjustavad romaani teised tegelased Villu eitava vastuse kujunemist Anna kutsele tulla Kõrbojale peremeheks?*
9. *Miks ei abiellu Katku Villu ka sauna Eeviga, ehkki ta vigasena Eevile enda meelest kõlbaks? (Meenutage Villu käitumist pärast otsustavat kõnelust isaga.)*
10. *Kas võib Annat pidada mõistuslikult kaalutlejaks või tundmuste ajel talitajaks? Põhjendage oma seisukohta. Mis on Annas meeldivat ja taunitavat?*
11. *Jutustuses «Kärbes» lausub kirjanik Merihein: «Töö on elu saladus. Armastuski ei tähenda muud kui tööd. Mis väärtus oleks kõige ülevamalgi*

tundel, kui ta ei aja tööle, kui ta ei aja looma.» Leidke selle mõttekäigu arendusi «Kõrboja peremehest». Kuidas mõjustab Kõrboja Anna ilmumine Villu töid-talitusi Kivimäel? Kuidas on Anna suhtumine Kõrbojasse seotud armastusega Villu vastu?

Kunstilisest teostusest

1. *Mitmest peatükist romaan koosneb? Jälgige erinevate peatükkide pikkust ning kirjeldava teksti ja dialoogi vahekorda. Mida järeldate?*
2. *Leidke romaani sõlmitus, süžee haripunkt ja lõpplahendus. Millist meeleolu tunnetate esimeses ja viimases peatükis?*
3. *Jälgige loodusekujutust. Mis romaani maastikupildist on meelde jäänud? Tooge näiteid akustiliste ja visuaalsete muljete kohta.*
4. *Jälgigem iseloomulikke karakteriseerimisvõtteid romaanis.*
   a) *Varasemast eesti kirjandusest tunneme rohkesti tegelasi, keda saab hõlpsasti liigitada kas positiivseteks või negatiivseteks, näit. Jaanus — Oodo, Võllamäe Päärn — Kupja-Prits. (Esitage lisanäiteid.) Mispärast ei saa analoogiliselt toimida Katku Villu ja Kõrboja Anna puhul? Kuidas see asjaolu iseloomustab kunstilist mõjukust? Põhjendage arvamust, et Tammsaare suhtumine oma tegelastesse on mõistapüüdev. Tooge eesti ja maailmakirjandusest näiteid komplitseeritud karakterite kohta.*
   b) *Leidke näiteid, kuidas tegelaste (eriti Villu ja Anna) minevik olevikuga seotud on, sellele valgust või varju heidab. (Näit. Kõrboja Reinu püsiv viibimine rahvusliku ärkamise ideaalides, Anna korduvad mõttepöörded päevale, mil ta esmakordselt nägi Villut jne.)*
   c) *Jälgige rõõmu ja mure pidevat vaheldumist tegelaste saatuses ja tundeelus. Milline tähtsus on rõõmu ja mure kaksikvendlusel tegelaste siseilma avamises?*
   d) *Missugune osa on A. H. Tammsaare karakterkujunduses välisel portreel? Kuidas kujutlete «Kõrboja peremehe» tegelaste välimust.*
   e) *Kuidas kirjanik kasutab kõrvaltegelaste hinnanguid? Jälgige ühtede tegelaste arvamusi teiste kohta. Missuguseid neist võiks pidada tabavaiks? Milliseid ülekohtuseiks? Kuidas*

neis peegeldub hindaja iseloom, inimestetundmine, taiplikkus, oma aja eelarvamused, hindaja ühiskondlik seisund?

f) Tooge näiteid vahetu osasaamise kohta tegelaste mõttemaailmast ja tõekspidamistest.

g) Leidke tekstilõike tegelaste tundemeele erksuse ja vastastikuse aimlemisvõime tõestuseks.

h) Milliste omaduste poolest erinevad «Kõrboja peremehe» peategelased tavalistest argipäevainimestest?

Keel ja stiil

1. *Tooge näiteid tabavalt edasiantud romantilistest meeleoludest a) looduse, b) sündmuste, c) tegelaste meeleolude ja suhtumiste kujutamisel.*
2. *Tooge näiteid rahvapärase keelepruugi kohta.*
3. *Jälgige, kuidas korduste ja lausegradatsioonidega varieeritakse ja süvendatakse esialgset mõtet. Leidke näiteid, kus sõna- või lausekordust on rakendatud eriti intensiivse ja elevusrikka tunde ja mõttesisu edasiandmiseks. Näit.*

Villu vaikis. Villu kartis rääkida. Villu kartis sõna lausuda sellest, mis teda huvitas. Aga ema ei vaikinud, ema ei võinud vaikida, tema pidi rääkima. Ka tema kartis, aga ometi ei võinud ta vaikida, vaid pidi rääkima, niisugune imelik asi oli sellega, mida ta kartis.

Kokkuvõtteks

Kõrboja peremehega süvenes A. H. Tammsaare meisterlikkus, millele osutab juba draama *Juudit*. Kirjanik pühendas oma ande üldinimlikult tähtsate probleemide lahendamisele ning saavutas kunstis kõige raskemini omandatava oskuse — luua elavaid, täisverelisi karaktereid. A. H. Tammsaare arvestab oma kangelaste loomisel targalt ja tasakaalukalt kõiki tegureid, mis loovad isiksuse: sünnipäraseid eeldusi, ajaloolisi ja sotsiaalseid tingimusi, keskkonna mõju. Sel viisil on kujunenud enamasti rikka siseeluga inimesed, kes ei vegeteeri, vaid otsivad kirglikult elumõtet. Niisugused on eeskätt Katku Villu, kelles põrkavad kokku anderikkus, teotahe, head kavatsused ja ohjeldamatu temperament. Kaua ei leia see tormakas külapoiss oma kutsumust. Kergesti süttiv noormees laseb ennast kaasa haarata sõja-aastate rikastumiskirest, tegutseb läbimõtlematult ühel ja teisel alal; libastub seiklustesse ja kaklustesse. Iseseisev rakendumisvõimalus isakodus avaneb alles seoses vanema venna — kohapärija lange-

misega sõjas. Ent ka lõpuks kirglikuna avalduv kiindumus töösse ja maa viljelemisse ei vii püstitatud eesmärgile, nagu ei leia positiivset lahendust suur ning saatuslik armastuski Kõrboja Anna vastu. Tormakuse tagajärjel invaliidistunud mehes puhkeb valuliselt konflikt uhkuse, eneseteadvuse ja armastuse vahel, millest omapoolsete reageerimistega võtavad osa ka teised romaani tegelased, osatades pidevalt Villu hella enesetunnet. Ka noormehe tõepoolest edumeelsete plaanide suhtes osutab rutiini tardunud külarahvas, lähemad omaksed kaasa arvatud, üleolevat mõistmatust. Olukordi komplitseerib ka sauna Eevi ja Villu väike poeg. Nii saabubki traagiline finaal, milles isiklikud eeldused ja keskkonnatingimused, asjaosaliste minevik ning olevik, nende tundmused ja tahtmised põimlevad eluliselt ning kunstiliselt mõjuvaks tervikuks — keerukateks karakteriteks.

Kõrboja peremehes on välja kujunenud isikupärane, ehttammsaarelik väljenduslaad, mida iseloomustab mõttetihedus, väljenduse sugestiivsus, tugev emotsionaalsus, kirjanikule ainuomane korduste kasutamine. Oskuslikku ühendamist leiavad rahvapärane ütlemisviis ja romantiliselt varjundatud keelepruuk. Igas reas on tunda väljakujunenud esteetiliste tõekspidamiste ja maailmavaateliste veendumustega kunstnikku. Ligi veerandsada aastat kestnud kirjandusliku tegevuse järel oli A. H. Tammsaare saavutanud sellise taseme, et talle osutus jõukohaseks suure epohhiromaani loomine.

A. H. Tammsaare üks kõige kauem meeles kantud teoseid on

«TÕDE JA ÕIGUS».

Saamislugu

On andmeid, nagu mõlgutanuks kirjanik rahvaliku talupojaromaani loomist L. Tolstoi *Sõja ja rahu* laadis juba Treffneri gümnaasiumis õppimise aegu. Kirjanik on hiljem *Sõja ja rahu* eeskujuandvat tähendust küll kategooriliselt eitanud, kuid suurromaani ideeliste kavatsuste sünni võime ometigi tagasi viia gümnaasiumi-aastaile. Meid õigustab selleks eriti jutustus *Vanad ja noored*, mis oma probleemiasetuse, karakterite ja ideestikuga oleks nagu eeltööks suurromaani I köitele. Unistus ulatuslikuma romaani loomisest saatis A. H. Tammsaaret ka üliõpilasaastail, kuigi sel ajal oli üldiselt tavaks harrastada lühivorme. Möödus aastaid ja Vargamäe meeste

lood hakkasid figureerima kirjaniku suulistes improvisatsioonides.

Ta sõbrad meenutavad 1918. a. suve. — *Paaril korral jutustas Tammsaare lugusid oma sünnikohast, kangete naabrite omavahelistest vägikaikavedamistest, kohtuprotsessidest jne., s. o. lugusid, mida lugesime aastaid hiljem «Tões ja õiguses». Kuulasime suure põnevusega, naerupursked vaheldumisi innuka kuulamisega.*

Ent veel ei tundnud A. H. Tammsaare ennast valmis olevat suurromaani sõnastamiseks. Nähtavasti oli vaja enne kirja panna *Juudit* ja *Kõrboja peremees*. Kirjanikku viisid tema arengus edasi ka ulatuslikud artiklid, kus ta arutleb inimese, moraali, usu, ideaalide, sõnade ja tegude vahekorra ning paljude teiste probleemide üle.

Alles 1925. a. novembrikuu lõpus alustas A. H. Tammsaare *Tõe ja õiguse* kirjutamist. Et segamata ja vaikuses töötada, üüris ta endale väikese toakese elukorteri lähedusse (kirjanik jagas tollal oma ühetoalist korterit naise ja väikese lapsega).

Üüritud toakesse tõttas A. H. Tammsaare igal hommikul kella 7—8 ajal ja pöördus koju tagasi alles öösel. Töö kulges äärmise pingega ja jõudis lõpule üllatuslikult lühikese ajaga. Romaani esimese jao valmimise käigu kohta on kirjanik ise jutustanud: *«Tõde ja õigus» valmis mul 6 või 7 kuuga. Töötasin alguses päevas 10—12 tundi, isegi kuni 15 tundi, kuid siis jäin liigkurnamise tõttu haigeks. Oli kerge influentsa, mis mul raskete pingutuste järele kordub. Haigus võttis minult kuu aega ära. Töötasin harilikult päevas nii kaua, kuni keskmisse sõrme mul kramp lõi. Peale haigust lõpetasin romaani ühe kuuga ja asusin ta ümberkirjutamisele. Harilikult ei kirjuta ma oma teoseid ümber, kuid seekord olin ma paberilehed nii tihedasti täis kirjutanud, et ükski seda lugeda ei suutnud. Käekiri oli iseenesest küll selge. Seal oli umbes 1000 sõna ühele veerand-kirjapoognale lükitud.*

Augustis 1926. a. saatis A. H. Tammsaare romaani käsikirja «Noor-Eesti» kirjastusele autori äärmist tagasihoidlikkust märkiva kaaskirjaga:

Tänase postiga saatsin Teile oma uue romaani «Tõe ja õiguse» käsikirja. Ma pole ühegi oma teose käsikirja nii vastandlike tunnetega ära saatnud. Kui arvate, et võite minu romaani kirjastada, siis tehke seda.

Tõde ja õigus I ilmus napilt kahe kuu jooksul 1926. a. oktoobris tolle aja kohta suures tiraažis (3500 eks.). Romaan osutus aasta kõige suurema levikuga teoseks. Järgnesid II köide 1929, III — 1931, IV — 1932, V — 1933.

Romaani kolm esimest köidet on üpris ligilähedaselt seotud kirjaniku enda biograafiaga. I osa sõnastamisel kasutab ta lähteainena oma kodu- ja lapsepõlvemuljeid ning mälestusi. Terve rea tegelaste puhul on teada elulised eeskujud. Nii on Vargamäe Andresel kirjaniku isa Peeter Hanseni iseloomuomadusi, Pearus on tuntud ära üleaedne Jakob Sikenberg, Hundipalu Tiidus kirjaniku ristiisa Hans Grossthal. Teise osa kirjutamiseks on ohtrasti ainet andnud Treffneri eragümnaasium; paljud Mauruse kooli õpetajad ja õpilased on meenutanud lugejatele kirjaniku õpetajaid ja kaasõpilasi. (Näit. Maurus — Treffner jt.) III osa sündmustik toimub 1905. a. revolutsiooni aegses Tallinnas ja tuletab reas seikades meelde A. H. Tammsaare *Teataja* juures veedetud aastaid. IV ja V osa kirjutamisel on kirjanik rohkem tuginenud eluvaatlusest saadud andmeile, täpsustades ja süvendades isiklikke tähelepanekuid vastava perioodi ajakirjandusest hangitud teadetega. IV osa tegevus toimub kodanliku vabariigi algaastatel Tallinnas, V osa sündmustik areneb taas Vargamäel.

Ainealadest

Lähteaine on selles suurteoses murdunud läbi kirjaniku isikupärase loomingulise prisma, elustatud ta fantaasialennust, allutatud läbimõeldud ideelis-kunstilistele kavatsustele.

Tõe ja õiguse rikkalikus ideestikus aitavad meid orienteeruda kirjaniku enda sõnavõtud ja näpunäited, mida ta oma kõige südamelähedasema teose mõistmiseks on ohtramalt jaganud kui ühegi teise raamatu puhul. Kirjanik on püüdnud käsitleda neid põhilisi probleeme ja ideid, millega kõik inimesed ja kõik rahvad oma eluvõitluses paratamatult kokku puutuvad. *Lühidalt kokkuvõttes,* kirjutab A. H. Tammsaare, *kujutab «Tõe ja õiguse» esimene anne võitlust maaga, teine — võitlust jumalaga, kolmas — võitlust ühiskonnaga, neljas — võitlust iseendaga ja oma eluõnnega ja viies — alistumist (resignatsiooni).* Sellele olulist kättenäitavale mõttekäigule on A. H. Tammsaare täienduseks lisanud: *Kuna aga ükski neist võitlustest ei ole võimalik muidu, kui peab võitlema ühel hoobil küll maaga, küll jumalaga, küll ühiskonnaga, küll iseendaga, siis on need võitlused esitatud enam-vähem igas romaanijaos, aïnult igas raamatus etendab teatud võitlus nagu domineerivamat ja saatuslikumat osa.*

Ideelisi lähtekohti

Eriti tungivalt on A. H. Tammsaare kaitsnud ja põhjendanud inimese võitluse tähtsust maaga, nähes selles kogu elu alust, mistõttu see teema jääb päevakorda seni, kuni elab inimene ja kestab elu maakeral. (Vt. *«Tekstinäidetest» Anton Hanseni avalik kiri kirjanik A. H. Tammsaarele.)*

Kuidas see võitlus toimub? Missuguste raskustega tuleb inimesel maakamaral töötades kokku puutuda? Kuidas tuleks töötada ja elada, et jõuda niisama suurtele saavutustele, kui on jõudnud arenenumad Euroopa rahvad? Missuguseid iseloomuomadusi on selleks vaja? Mis põhjustab ebaedu? — Neile küsimustele otsib A. H. Tammsaare vastust.

Inimsoo kultuurisaavutuste üle juurdlemine on viinud kirjaniku veendumusele, et kultuuri ei saa mehaaniliselt üle võtta ega kopeerida, teda tuleb õppida iseseisvalt looma. Selleks on aga vaja, *et õpime sama intensiivselt mõtlema, tundma ja töötama, nagu on seda teinud eurooplane,* rõhutab Tammsaare. *Ei ole tulu Euroopa eeskujust kunstis ja kirjanduseski, kui me seal ei omanda eurooplase intensiivsust, tõsidust ja sügavust.*

Selliseid ihaletud omadusi arvas A. H. Tammsaare leidvat eelkõige talupoegade juures. Ta oli veendunud, et *sügav ja intensiivne saab aga olla mitte võõrsilt laenatud asjus ja aineis, vaid selles, mis meil kõige põhisemat. Selleks olluseks on meil aga kahtlemata talupoeg. Sellepärast peab oletama, et just tema kaudu õnnestub meil ehk kõige kergemini eurooplase intensiivsusega kui mitte mõtelda, siis vähemalt tundagi.* Sel põhjusel valiski ta talupojad ja talupoegade hulgast pärit intelligentsi esindajad oma kõige südamelähedasemate ideede kandjaks, kasutades nende tunnustaval iseloomustamisel rahvapärast sõna «mats».

Matsi otseseks vastandiks peab A. H. Tammsaare «vurlet», kes *ei ripu kõige hingega millegi küljes,* kes *tunneb vaevalt võitlust elu ja surma peale,* kes on *loomutuse ja vormituse kehand.* Kuigi A. H. Tammsaare arvates «vurle» domineeris omaaegse linnakodanluse hulgas, ei piira ta «vurlede» levikuala sugugi linnaga, ta väidab: *Kogu kultuurivõitlus on matsi ja vurle vaheline heitlus,* nähes selle heitluse avaldusi erinevates elusektorites, erinevatel maadel erinevatel ajajärkudel.

Muidugi olen ma katsunud kõike seda esitada mitte arutuste näol, vaid üksikute inimeste ja ise-

loomude saatuste kujutuste ja kokkupõrgete kaudu, nii et harilik lugeja leiaks põneva ja kaasakiskuva jutustuse, kuna ainult uurija ja juurdleja silm ulatuks sügavama ja kaugema tagapõhjani või ideestikuni, on kirjanik pidanud vajalikuks selgitavalt lisada.

Meie ülesanne ongi teost lugedes õppida nautima kirjaniku haaravat jutustamislaadi, aga süveneda ka teose sügavamasse mõttesse, tema ideelisse sisusse.

TÕDE JA ÕIGUS I

Tegevusaeg

Millal toimub «Tõe ja õiguse» I osa sündmustik? Kui kaua see kestab? Tuletage ajalootundidest meelde, mis on sellele ajajärgule iseloomulik. Missuguseid ajajärgule tüüpilisi avaldusi leiate romaanist?

Karakterid, probleemid, ideestik

a) Võitlus maaga

1. *Kirjeldage Vargamäed sellisena, nagu Andres Paas ta eest leidis (I, II, III ptk.).*
2. *Missuguste kaalutlustega ostis Andres Vargamäe? Missugused olid tema a) lähemad, b) kaugemad kavatsused Vargamäe suhtes? Kelle eeskujud teda innustasid?*
3. *Jälgige Andrese võitlust maaga, tema saavutusi ja luhtaminekuid talu rajamisel püstitatud ideaali seisukohalt. Osutage samaaegselt tähelepanu Andrese töörõõmudele ja -muredele, ta meeleolude liikumisele.*
   a) *Kirjeldage Andrese tegevust ja saavutusi esimese aasta kevadel, suvel, sügisel, talvel (III, V, VII, VIII, IX, X ptk.); teisel kevadel, suvel (X, XI ptk.); kolmandal kevadel, suvel, sügisel (XII, XIII, XIV, XV ptk.); neljandal aastal (XVI ptk.); viiendal kevadel (XVII ptk.). Missuguseks kujuneb kokkuvõte tööst ligi 10-aastase rähklemise järel (XXV, XXVI ptk.)? Paarikümne aasta möödudes (XXXII ptk.)?*
   b) *Tehke kokkuvõte maa vastupanujõust tema viljelejale. Leidke poeetilisi kujundeid, millega A. H. Tammsaare seda vastupanujõudu iseloomustab.*
   c) *Missuguse perspektiivse väljapääsu taipamiseni jõuab Andres võitluses soomaastikuga (XXXVIII ptk.)? Miks ei asu ta oma unistust teostama?*

d) Leidke kõik tegurid, mis mõjusid ebasoodsalt Andrese unistuste realiseerimisele. Jälgige üksikute tegurite avaldumist ja mõju Andrese meeleolule ning karakterile.

b) Inimestevahelised suhted ja vastuolud

4. Jälgige inimestevahelisi suhteid, eriti Andrese vastuolusid Pearuga romaani põhiprobleemi lahendamise seisukohalt.

a) Miks ebaõnnestus Andresel koostöö Pearuga maa viljelemisel? Kuidas oli Pearu omandanud talu? Missuguseks oli kujunenud tema suhtumine maaharimisse võrreldes Andresega? Kelle eeskuju järgis Pearu? Missugused eeldused lõi see Andrese ja Pearu vastastikuseks mõistmiseks? Mis oli veel naabritevahelise salavimma põhjuseks? Kuidas oli Pearu kohelnud eelmisi peremehi? Kuidas mõjustas naabrite vahekorda Andrese unistus omandada terve Vargamäe? Missugune osa oli Krõõdal meestevahelises vimmas? Kuidas mõjustas naabrite vahekordi taludevahelise võitluspinge tekkimine? Missugused füüsilised ja vaimsed eeldused olid Andresel ja Pearul teineteise ületamiseks? Missugused Pearu iseloomuomadused teevad koostöö temaga eriti raskeks?

b) Miks ei õnnestunud Andresel alustada koostööd maaparandamisel ka teiste naabritega (näit. Aaseme Aaduga)?

c) Missuguse pildi saate külarahva erinevate kihtide ja esindajate suhtumisest maaharimisse?

d) Kuidas mõjustas rikastumiskire vallandumine meeste heaperemehelikku suhtumist maasse, nende üldist elulaadi ja suhteid?

c) Tõe ja õiguse probleem inimestevahelistes suhetes

1. Jälgige, missugust osa etendavad tõe ja õiguse mõisted romaani tegelaste kõnelustes ning igapäevases elus. Jälgige nende mõistete kasutamist oma elupraktikas ning juurelge, missugune osa on tõe ja õiguse mõistetel inimeste moraalinormide ning ühiskondliku arvamuse kujundajaina.

2. Analüüsige romaani tegelaste arvamisavaldusi ja hinnanguid ühe ning sama sündmuse puhul. (Näit. Vargamäe Jussi surm, Liisi abiellumine Joosepiga, laste tüli kullide ja vareste pärast, kõrvenurga laste haigestumine ja surm.) Kuidas peegeldub neis hinnanguis erinev ellusuhtu-

mine, erinevad moraalsed vaated, eluiga, iseloom, sotsiaalne seisund?

3. *Tooge näiteid vale, jõu või varanduse võimutsemise kohta tõe ja õiguse üle.*
4. *Missuguste «Tõe ja õiguse» tegelaste õiglustundes ja igapäevases käitumises on oluline osa armastusel, kaastundel, mõista püüdmisel? Tooge näiteid.*
5. *Iseloomustage Andrese ja Pearu erinevaid arusaamasid tõest ning õigusest. Jälgige nende põhimõtete rakendusi igapäevases käitumises (omavahelises suhtlemises, naiste, laste, sulaste jt. kohtlemisel, kohtulaua ees).*
6. *Missugustele tulemustele viib tõe ja õiguse taotlemine kohtu teel? (Näit. protsessid mahalastud koera, sasitud vilja ja koera poolt raisatud söökide pärast.)*
7. *Kuidas muutub Andrese suhtumine tõesse ja õigusse seoses Pearu vastu peetud protsessidega?*
8. *Kuidas mõjustab fanaatiline omaõiguse tagaajamine Andrese iseloomu, tema vahekordi kodustega, töömeeleolusid talus?*

d) Tõe ja õiguse taotlustest ühiskonna kaasabil

1. *Mis põhjustas Andrese pöördumise piibli poole?*
2. *Kuidas rahuldas piibel Andrest tõeleidmise seisukohalt?*
3. *Kuidas mõjustab piibli uurimine Andrese iseloomu?*
4. *Kas leiate «Tõest ja õigusest» näiteid, millega saaks tõestada kirjaniku tähelepanekut: «Juba lapsepõlves nägin, et vagadus — ma mõistan tõsist vagadust — kedagi ülekohtust tagasi ei hoia»?*
5. *Kuidas kasutab Andres piiblist omandatud tõekspidamisi Pearu vastu protsessides?*
6. *Missugust osa etendab «laual käimine» Pearu elus? Kuidas ta käitub enne ja pärast seda?*
7. *Missuguseid mõtteid avaldab usu kohta vana sauna-Madis (XXXVI ptk.)? Milles näeb tema Andrese meelemuutuse põhjust? Kuidas hinnata Madise seisukohti?*
8. *Tehke eelneva põhjal kokkuvõte, missuguseid veendumusi sisendab romaan religiooni suhtes.*

e) Religioon ja tõeotsingud

1. *Iseloomustage Andrese ja Krõõda abielu.*
   a) *Missugust osa etendasid Andrese elus töörõõmud ja tulevikulootused abielu vältel Krõõdaga?*

f) Religioon ja moraal

g) Perekonnaelu, selle seos töörõõmude ja -muredega

b) *Kuidas jagunes töökoorem? Missugused tõsiasjad saavad Andresele enesesüüdistuse korras selgeks alles pärast Krõõda surma? (Meenutage Andrese käitumist ja mõtisklusi Krõõda surmapäeval, XVIII ptk.; kõnelust Mariga Krõõda üle, XXIX ptk.)*

c) *Miks tütarde sünd valmistas vanematele tuska? Millest leiti lohutust?*

d) *Iseloomustage Andrese ja Krõõda abielu usaldussuhete seisukohalt.*

2. *Iseloomustage Andrese abielu Mariga.*

a) *Missugused olukorrad määrasid Andrese ja Mari abielu?*

b) *Mispärast ei kujunenud see abielu oodatult õnnelikuks?*

c) *Mis suhtes valmistas abielu Andresele eriti ränga pettumuse (XXIII ptk.)?*

d) *Iseloomustage Mari muresid ja hingepiinu. Millest need johtuvad?*

3. *Iseloomustage Pearu vahekorda oma «lambasihvriga». Mis seda abielu mürgitas?*

h) Laste ja vanemate vahekorrad ning vastuolud

4. *Meenutage laste mänge, tööd, harrastusi, rõõme. Tooge näiteid eriti unustamatute episoodide kohta.*

5. *Iseloomustage laste ja vanemate vahekorda romaanis.*

a) *Missugused lootused sidus Andres laste sünniga?*

b) *Mis põhjustas laste ja vanemate vahelisi vastuolusid ning laste lahkumise Vargamäelt?*

c) *Missugused kujutatud vastuoludest on üldist laadi? Missugused on vargamäelastele eriomased?*

d) *Missugustel tingimustel võinuks sugeneda vastastikune mõistmine laste ja vanemate vahele?*

6. *Kirjeldage Andrese käitumist seoses Liisi ja Mareti abiellumisega.*

a) *Mispärast oli Andres Liisi ja Joosepi abielu vastu?*

b) *Mispärast ei jätnud Andres Liisit siiski kaasavarata?*

c) *Mispärast annab Andres Maretile järele elukaaslase valikul?*

Kirjeldage sellega seoses Andrese elamusi.

7. *Iseloomustage lähemalt* I n d r e k u t.

a) *Missugused iseloomuomadused ja kalduvused avalduvad tema juures varases lapseeas, poisipõlves, noorukina (XXIV ptk.)? Iseloomustage eriti tema vahekorda emaga.*

b) *Tooge näiteid Indreku tundemeele erksuse kohta (XXXI ptk., XXXVII ptk.).*

c) *Kuidas avaldub Indreku armastus tõe ja õiguse vastu, ausus, kaastunne?*

d) *Missugune vahekord kujuneb Indrekul raamatutega, kooliga (XXXVII ptk. jt.)?*

i) Suhtumine rahvusliku liikumise ideelistesse ja majanduslikesse eesmärkidesse

1. *Iseloomustage Andrese, Pearu, Hundipalu Tiidu ja külarätsep Taari suhtumist rahvusliku liikumisaja ühisettevõtetesse ning ideedesse.*
2. *Kellega eelnimetatuist sarnaneb külarahva enamik «Tões ja õiguses»? (Vt. Hundipalu Tiidu «jutlus» XXVII ptk.) Kuivõrd teie arvates on passiivsus omane rahvusliku liikumisaja ideedesse suhtumises Eesti külale üldse, kuivõrd romaanis kujutatud maanurgale?*
3. *Missugusesse ühendusse viib A. H. Tammsaare rätsep Taari isamaa-armastuse ja majanduslikud taotlused? Kuidas need avalduvad köstri surma puhul (XXVII ptk.)?*
4. *Kuidas innustavad külarahvast majanduslikku laadi ettevõtmised, näit. kartuli- ja linakasvatus?*

j) Varanduslik seisund ja moraal

5. *Missuguseid uusi jooni toob rikastumiskirg külaelanike käitumisse? (Analüüsige rahadega ärplemise stseene XXV ptk-s. Jälgige peategelaste ja kõrtsirahva suhtumist rahasse.)*
6. *Kuidas mõjustas jõukus omaaegseid moraalseid tõekspidamisi ja käitumist?*

   a) *Missugune oli Oru perenaise suhtumine sauna Marisse?*

   b) *Kuidas suhtus saunatädi Mari perenaiseks saamisesse?*

   c) *Iseloomustage peremeeste ning sulaste vahekorda Mäel ja Orul.*

   d) *Kuidas kajastuvad klassivahekorrad Kassiaru Jaska talus?*

   e) *Jälgige Kassiaru Jaska tõekspidamisi seoses laste surmaga.*

Kokkuvõtlikke vaatlusi ja hinnanguid

7. *Kuidas hindasid Pearu, Andres ja Hundipalu Tiit haridust?*
8. *Tehke kokkuvõte ja näidake, missugused kriteeriumid kujunesid inimese hindamisel kapitalist-*

likus ühiskonnas. Missuguseid omadusi poetiseerib A. H. Tammsaare?

9. *Süvenege «Avaliku kirja» (vt. «Tekstinäited») põhjal A. H. Tammsaare väitesse «Kogu kultuurivõitlus on matsi ja vurle vaheline heitlus». Kas leiate selle mõttekäigu rakendusi «Tõe ja õiguse» I osast?*
10. *Kuidas mõista Hundipalu Tiidu kokkuvõtet Andrese elutööle: «Meie sõrmed on tööga könksu läinud, meie pihad vimmas, aga meie mõtted on alles sirged ja küüruta. Meie ei räägi Vargamäest ja Hundipalust, nagu nad on, vaid nagu nad peaksid olema.»?*
11. *Missuguse tõlgitsuse annab A. H. Tammsaare pessimismi ja optimismi mõistetele oma «Avalikus kirjas»? Hinnake sellelt seisukohalt «Tõe ja õiguse» tegelasi.*

Loodus

1. *Kirjeldage «Tões ja õiguses» kujutatud looduse eripära?*
2. *Tutvuge «Avaliku kirja» põhjal A. H. Tammsaare seisukohtadega looduskirjelduste suhtes. Kuidas on kirjanikul õnnestunud oma seisukohti realiseerida «Tões ja õiguses»? Kuidas looduslik keskkond seostub romaani põhiteemaga (inimese võitlus loodusega)?*
3. *Tooge näiteid a) vargamäelaste tähelepanelikust suhtumisest loodusesse, b) looduse- ja töörõõmu koosesinemise kohta.*
4. *Tooge näiteid erinevate aastaaegade kujutamise kohta. Missugused aastaajad domineerivad romaani sündmustiku arendamisel? Miks?*

Kunstilisest teostusest

1. *Meenutage romaani tegevuspaiku, kujutluspilte, probleeme, karaktereid ja iseloomustage selle põhjal talurahva elu kujutamise ulatust.*
2. *Iseloomustage romaani sündmustiku arendamise laadi tempo, põnevuse, erinevate meeleolude vaheldumise seisukohalt. Milles võiks peituda kõige harilikumate elujuhtumite kirjeldamise kütkestavus?*
3. *L. Tolstoi «Sõja ja rahu» sündmustikku on võrreldud rahulikult, veerikkalt voolava jõega. Mis suhtes see analoogia võiks kohane olla kõnesoleva romaani puhul? Mis on tunnuslik «Tõe ja õiguse» I osa sündmustikule?*
4. *Jälgige erinevate meeleolude (koomilise, humoristliku, traagilise) vaheldumist romaanis. Tooge*

näiteks vastavaid episoode. Milline seos võiks olla tunnete ja mõtete vaheldusrikkuse ning romaani süžee omapära vahel (vt. eelm. punkt)?

5. *Arutlege A. H. Tammsaare karakterikujundamise mitmekülgsuse üle.*
   a) *Missugused tegelaskujud tõusevad romaanis kõige eredamatena esile?*
   b) *Missuguseid kangelasi on kirjanik kujutanud arenevaina, muutuvaina, missuguseid valmiskarakteritena?*
   c) *Kuidas kirjanikul on õnnestunud kujutada inimesi sõltuvalt nende sotsiaalsest seisundist? Jälgige sellelt seisukohalt ilmekamate tegelaste tõekspidamisi ja käitumist.*
   d) *Leidke peategelaste (või üksiku tegelase, näit. Andrese, Pearu) kõnepruugist näiteid, mis on neile eriti iseloomulikud. Püüdke leida ühendusniite tegelase kõne ning karakteri (temperament, kalduvused, ellusuhtumine) vahel.*
   e) *Tõestage Andrese ja Pearu varal A. H. Tammsaare karakteritekujunduse mitmekülgsust ning komplitseeritust.*
   f) *Kes on teie lemmiktegelased «Tões ja õiguses»? Millega nad teid võluvad?*

6. *Tutvuge «Avaliku kirja» põhjal A. H. Tammsaare vaadetega stiili kohta. Kuidas kirjanikul «Tões ja õiguses» on õnnestunud neid tõekspidamisi realiseerida?*
   a) *Leidke näiteid stiili ja kujutatava objekti vastavuse kohta talutööde kirjeldamisel, koomiliste või traagiliste sündmuste edasiandmisel, laste elu kujutamisel, erinevate tegelaste iseloomustamisel jne.*
   b) *Tooge näiteid rahvapärase keelepruugi kohta.*

      Näit. Polnud aega silmagi sügada, aina üks töö teise otsa. Polnud heinatöö veel lõpul, kui juba kippus pudisema rukis, muud kui viska vikat ja võta sirp.

   c) *Leidke võrdlusi ja jälgige nende kasutamist. Kuidas on võrdlused vastavuses keskkonnaga, inimeste tegevuse ning elukogemustega?*

      Näit. ... et Krõõt on nagu vana hobusekronu, kel jalad harkis all ja kõrvad lontis peas; ... õled olid kuivaga hirmus libedad, nagu elus jää; ronis kui orav nende latva; ... käed nagu tangid ...

d) Missuguseid rahvapäraseid traditsioone on kujutatud romaanis? Kuidas on nende edasiandmisel kasutatud rahvaluule stiilielemente? (Näit. Liisi kosjad.) Leidke kõnekäände.

Näit. Igaüks on oma õnne sepp. Unustab hoidja, tabab püüdja.

e) Leidke näiteid pidulik-eleva või erakordse meeleolu edasiandmise kohta.

Näit. Rõõm ja mure on kui rändajad linnud, kes kardavad sügist ja tõttavad kevadele vastu. (XXXII ptk.) Väljaäärsed kaasikud ja soo võserik oli paksus, valges härmas, nagu oleksid puud äkki helendava lehestiku saanud. Eemal, väljaotsal kaskedes paistsid tedrekuked kui kustunud söed vaikselt valeva hõõguse keskel. (XXVIII ptk.)

f) Tooge näiteid koomilise ja traagilise julgest ühendamisest, kasutades näitena laste matmise pilti (XXVIII ptk.).

7. *Mis teid «Tões ja õiguses» eriti köitis, mis ükskõikseks jättis?*

«Tõe ja õiguse» II osa

sündmustik areneb härra Mauruse I järgu eragümnaasiumis. Väliselt lõbus, sagedasti ühest koomilisest situatsioonist teise arenev sündmustikukulg kätkeb Indrek Paasi pingelise seesmise arenguloo — vaba-

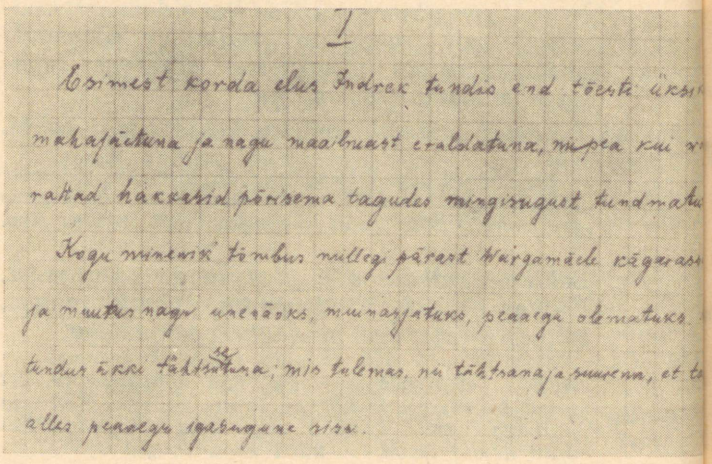

«Tõe ja õiguse» II osa algus (käsikiri).

nemise usulistest eelarvamustest materialistliku maailmavaate kasuks. Inimese võitlusesse jumalaga, mida kirjanik on nimetanud selle romaaniköite põhiprobleemiks, on suuremal või vähemal määral seotud kõik tegelased. Progressiivseid mõjustusi võtab noormees vastu eeskätt loodusteaduste õpetajailt (Timusk) ja ärksamatelt õpilasteltki (Solotarski).

Indreku arengus etendasid positiivset osa koguni aktiivsed jumalapooldajad — vanameelsete ideede jonnakas kaitsmine mõjus pahupidi. Direktor Maurus oma demagoogiliste pöördumistega piibli poole lausa õõnestab religiooni autoriteeti. Mitme aasta möödudes esitab Indrek vanale kosmograafia professorile küsimuse: *Härra professor, kui ilmaruum on nii lõputa suur ja kui igal pool on aina tähed, tähekogud ja linnuteed, kus on siis taevas.* Nukralt naeratavalt õpetajalt saab ta vastuse: *Üle kolmekümne aasta olen otsinud, aga pole leidnud. Nüüd olen vana. Teie olete alles noor, otsige, ehk leiate teie.* Ning Indrek, kes elab üle sügava isikutragöödia (sureb Indreku armastatu Ramilda, ja surma vastu on jumalgi võimetu), paneb leegitseva vaimustusega kirja oma vastse tõe jumalast: *Sind ei ole, on ainult tähed, tähed, tähed. On ainult lõpmatu ruum, kus eksib surnud tähtede valgus ... Sa ei ole teinud ei seda ega teisi maailmu, sa ei ole ka teinud inimest, vaid arenemine, mis tuleb üle sauruste.*

Romaani põhiidee seisukohalt äratab tähelepanu lõpplahendus: Indrek loobub jalutu lapsukese ees, kes on kõik paranemislootused pannud jumalale, oma äsja kirglikult väljendatud tõest. See ei tähenda ometigi lahtiütlemist aastate jooksul kättevõidetud veendumustest; sellise järeldusega on vastuolus ka romaani järgmised köited. Romaani niisugune lõpplahendus rõhutab humanismiideed, sest inimarmastus on Tammsaarele suurem kui oma tõest jäik kinnihoidmine.

Tõe ja õiguse II osa on rikas ideeromaan; peale võitluse jumalaga on kõne all palju moraali-, ühiskondlikke, filosoofilisi probleeme. Tabavalt nähtud tegelaste hulgas on hiilgesaavutuseks härra Mauruse koloriitne karakter. Näiliselt on härra Mauruse iseloom vastuoksuslik ja peaaegu tabamatu; süvenevas vaatluses ilmneb ajalooliste olukordade poolt muserdatud mees, kes olupoliitiliselt kohanedes on kaotanud iseenda ja ideaalid. Nende kauge kaja kos-

tab koolist väljaheidetud Indrekule lausutud sõnades: *Inemisel peab ometi viiski Vene rubla olema, kui ta tahab eesti jumala vastu minna. Oleks härra Maurus veel noor, siis tuleks ehk temagi kaasa, sest ka tema on oma südames mässaja, aga härra Maurus on juba vana...* Ent nüüd on Maurus koolis ainuke õpetaja, kes reaktsioonilise tsaaripoliitika eest ägedalt seisab ning ateiste ja sotsialiste oma koolist välja kihutab.

Üksikute episoodidega ulatub II osa sündmustik ka Vargamäele, kus saavad uut kinnitust Indreku moraalne puhtus, ausus ja tõearmastus. Oma ristiisalt Hundipalu Tiidult saab noormees selge ideelise orientiiri: *... peab teadust taga nõudma ja mitte usku, sest teadus on sõjariistaks mehe käes, kui tal õige eesti meel.*

Tõe ja õiguse II osas täheldame pikki monolooge ja arutlusi, mis väljendavad inimeste kirglikku püüdlemist selguse poole murrangulistel ajajärkudel. Kohatine sõnaohtrus on aga iseloomulik nähtus tsaaririigi elus, kus praktiliste tegude võimalused olid kitsad.

«Tõe ja õiguse» III osas

kohtume taas Indrek Paasiga, seekord Tallinnas 1905. aasta ärevates sündmustes. Indrek Paasist ei saa aktiivset, lõpuni minevat revolutsionääri. Ta jääb tundeliseks sündmustega kaasasammujaks, kes püüab toimunut mõista, mõtestada, jõudu mööda kaasa aidata. Koos Indrekuga jälgime suuri rahvamiitinguid linnalähedases metsas, võtame osa põrandaalustest kokkutulekutest, sekkume ägedaisse vaidlustesse, elame kaasa vapustava sündmuse — kaitsetu rahva tulistamise Uuel turul, sammume revolutsiooniohvrite matuserongis... Lõpuks ühineb Indrek mõisapõletajatega, ent sündmuste seesugune arenguloogika osutub talle vastuvõetamatuks. Ta mõistab küll rahva viha ajaloolisi juuri, kuid ei suuda toimunut õigustada: milleks hävitada varasid, mille peremeheks üritatakse saada. Revolutsiooni stiihiline külg kohutab teda, tekitades kõhklusi revolutsioonilise tee otstarbekuses. Samal ajal on revolutsiooni eesmärgid talle südamelähedased nagu rahva enamikulegi. Oma südames tunneb Indrek suurt sümpaatiat seesuguste ausate ja oma veendumustes kindlate inimeste vastu, nagu revolutsionäär

Meigas, kes võitleb lõpuni selle eest, mida ta õigeks peab ja mida nii paljud igatsevad.

Romaani lõpupeatükkides saame traagiliste sündmuste kaasosaliseks Vargamäel. Väärkahtlustuste põhjal lasevad karistussalklased maha Vargamäe Antsu; Andrest, vana tõe ja õiguse eest võitlejat, karistatakse 15 häbistava vitsahoobiga. Ränga ülekohtu mõjul neab Andres ära oma jumala ning kirikuõpetaja ja paneb kõrvale palveraamatud. Indrek aga koormab oma südametunnistuse raske süüga, kui armastuse ja kaastunde mõjul ulatab surmava rohuannuse ränki valusid kannatavale emale.

«Tõe ja õiguse» IV osa

tegevus toimub 20-ndail aastail kodanlikus Eesti vabariigis. Indrek Paas on abiellunud varaka kaupmehe Vesiroosi tütre Kariniga. Ta on lootnud oma majanduslikult kindlustatud kodust kujundada tsitadelli, kus võiks elada oma arusaamade järgi tõest ja õigusest, anduda meelepärasele tegevusele. Aga see unistus osutub illusiooniks. Indrek püüab mõista elu enda ümber, leida inimsoo edasiliikumise teetähiseid, ent ta mõtted suubuvad ummikusse. Karin on Indrekuga abielludes lähtunud altruistlikust soovist teha ükski inimene maailmas õnnelikuks. Ent elujanuse, rahutu ja kergesti süttiva loomuse tõttu satub Karin peatselt moraalitu tõusikseltskonna elukeerisesse. Areneb valuline abielu purunemine koos sellest johtuvate traagiliste sündmustega.

Paralleelselt Indreku isikutragöödiaga (Karini surm, ideeline ummik) arenevad vapustavad sündmused majanduselus: pankrotid, vastastikune petmine ja korruptsioon. Neid nähtusi kehastavad Esimese maailmasõja keerises rikastunud tõusikkodanlased: suurmaailma ärihai Köögertal, snobistlik Itamite perekond, tragikoomiline vürtspoodnik Vesiroos. Nende ahnitsemine on niisama mõttetu ja võigas nagu nende priiskaminegi. *Nagu kiskjad heledasti valgustatud puuris* — kangastub kord Indrekule ühe peo keerises. Ka intelligents on reetnud ausad eetilised ja esteetilised põhimõtted ning kohanenud tõusikkodanluse tavadele ja maitsele.

Üldises kaoses püüab Indrek Karinile sisendada, et maailma pääsmine on ainult töös, töös ja veel kord töös! Muidu tabab teda hukk. Ent ümbritsev

elu ei sisenda Karinile usaldust oma mehe tõekspidamiste vastu.

Linnaühiskonna vastuoludes tasakaalu kaotanud Indrek läheb pärast naise traagilist surma isakoju Vargamäele, et looduse rüpes, lihtsa töö juures ennast taas leida ja vastupanuvaimu koguda.

«Tõe ja õiguse» viimast köidet

on kirjanik nimetanud alistumiseks, resignatsiooniks. Ent alistumine ei tähenda oma moraalsetest ega ideelistest ideaalidest loobumist. Resignatsiooni meeleolu väljendub eeskätt nukruses võimaluste puudumise üle oma tõekspidamiste teostamiseks. Vana Vargamäe Andres tunneb kibestust selle pöörde üle, mille tõi kaasa kapitalismi areng. Kunagise tööle andumise asemel on maad võtnud äri- ja sahkerdamise vaim. Asjata püüab Andres väimeest veenda: ei pea armastama sood ning raba, vaid seda, mis soost ja rabast saab teha; tööd ning teod on ainukesed, mis õigustavad inimese olemasolu. Seda tõde hakkab lõpuks taipama ka Pearu, kes tajub, et Oru hakkab Mäele alla jääma. Pearu ja Andres — mõlemad jäävad lõpuni oma loomusele truuks: avarama eluvaatega Andres muretseb maa ja rahva saatuse pärast, individualistliku mõtteviisiga Pearule teeb muret eeskätt Oru talu, suguvõsa ning selle nime edasikestmine. Orut võiks päästa ja õitsele viia Andrese moodi inimesed-tegutsejad, mõistab Pearu. Sellest siis ka painajalik plaan — pärandada talu Krõõda järeltulijatele. Vanamehe kiusliku kavatsuse võidab üksnes minia südameheadus.

Andrese ja Pearu aastaid kestnud kemplemine tõe ja õiguse pärast otsustub lõplikult Andrese kasuks; tema suurim unistus saab teoks — algavad Vargamäe jõe süvendustööd. Siingi jääb A. H. Tammsaare realistiks, lastes teostamisrõõmul seguneda resignatsiooniga. Mõtte algatajad ja eestvõitlejad unustatakse kiiresti. Pühapäevameeleoludes jõe äärde tõtanud Andres peab kuulama oma suureks meelehärmiks külakulaku praalivaid sõnu: *Mina ise lasen Vargamäe jõe alla, mina oma poegadega.* Indrek püüab oma vanale isale õpetada lohutavat naeru inimeste väikluse üle. Ta lausub: *Ühtedel on tegemise, teistel saamise rõõm. Päris õnnelikud on need, kes teevad midagi ja kes maitsevad oma tegude vilja. Meie oleme teinud, isa, ja sellest rõõmust aitab*

meile. Selles hinnangus on tõetruult väljendatud ausate tõe ja õiguse püüdlejate rõõmud ning elutraagika omandiühiskonnas.

Kõigele vaatamata sureb vana Andres õndsa tundega — ta on elanud õigesti, armastanud oma maalappi ning töötanud väsimatult elu edasiviimise eest. Vana töömehe surma kujutamine on *Tõe ja õiguse* mõjukamaid ja kaunimaid lehekülgi. Palju poeetilisi pilte on andnud vargamäelaste kolmanda põlve südame- ja eluluule kujutamine. Omapärase kujuna esineb *Tõe ja õiguse* lehekülgedel Indreku teenijatar Tiina, seesama jalutu tüdruk, kelle lohutamiseks Indrek loobus kord oma tõest. Tiina kaudu mõtiskleb kirjanik headuse üle elus ning on sunnitud järeldama, et omandikirest nakatatud ühiskonnas võib absoluutse headuse taotlus koguni kurja põhjustada. Ometi saadab kirjanik Indreku Tiina seltsis uute lootustega Vargamäelt alla; kaasinimesele head teha on tema arvates ikkagi kauneim maailmas.

Kokkuvõte

A. H. Tammsaare *Tõde ja õigus* on kõige ulatuslikuma haardega arenguromaan eesti kirjanduses, seda võib võrrelda seesuguste teostega, nagu L. Tolstoi *Sõda ja rahu,* R. Rolland'i *Jean Christophe,* T. Manni *Buddenbrookid.* Teos annab mitmekülgse ülevaate eesti maa- ja linnakodanluse ning intelligentsi kujunemisest ligi poole sajandi jooksul. Selles keskkonnas areneb kirjanikule kõige südamelähedasemate tegelaste — vargamäelaste võitlus tõe ja õiguse eest. Vargamäe eesperelastes poetiseerib ta elutõsidust, süvenemist ja intensiivsust tunnetes, mõtetes, igapäevases töös. Kõige monumentaalsemana tõuseb teiste hulgast esile Vargamäe Andres, kelle karakter on sügav ja mitmeplaaniline.

Andres Paas on neid inimesi, kes on andunud loova töö ideaalidele ning püüdleb kogu elu püstitatud eesmärgi poole. A. H. Tammsaare on toiminud ta loomisel targa dialektiku ning ausa realistina, arvestades kõiki neid tegureid, mis määravad isiksuse kujunemise, tema suhted ühiskonnaga. Üle jõu käiv töö rasketes looduslikes tingimustes, õnnetused perekondlikus elus, laste lahkumine, kiuslik naaber, ühiskondlik ebaõiglus, pettumine religioonis — see kõik masendab ja kibestab Andrest, põhjustab hälbeid tõe ja õiguse radadelt. Ent lõpptulemusena ei muuda ühiskond Andrest omanäoliseks, väsimatu töömees jääb ustavaks oma ideedele ja taotlustele.

See annab talle eluloojangul suurima ning sügavaima rahuldustunde.

Romaani põhiideede seisukohalt on keskne osa Vargamäe Indrekul. Väliselt tagasihoidlikuna ja otsekui enesesse tõmbununa liigub ta romaani lehekülgedel. Kirjanik on talle kinkinud juurdleva, süveneva mõistuse ning humaanse südame. Loomuldasa pole Indrek aktiivne teoinimene nagu ta isa, vaid rohkem elunähtuste üle juurdleja. Pärast 1905. a. revolutsiooni palangut jääb ta ka hilisemail aastail leppimatuks klassiühiskonna pahede suhtes. Indreku leppimatus ühiskondliku vale ja ülekohtu vastu ning unistus õiglasemast inimesest liidab ta kõigi aegade tõeotsijatega.

A. H. Tammsaare kasvatab läbinägevat suhtumist kodanluse elupraktikasse, mis on varjatud peitvate fraasidega. Kodanluse peamine kirg on omand ja seepärast ülistab külarätsep Taar küll isamaad, kuid isamaalise ideaali maist kuju peegeldab intressiraamat pangas. Pearu arvates on mees see, kel on raha ja kes oskab seda ka priisates läbi lüüa. Koomilises täisvalguses kirjeldab A. H. Tammsaare härra Mauruse vahekorda rahaga. Mauruse tragikoomiline kuju on ärevalt hoiatav näide, et ideaalide reetmine viib inimväärikuse minetamisele.

Raha laostavat mõju, karjerismi, ideedega sahkerdamist, korruptsiooni kujutab eriti *Tõde ja õigus* IV. Rahamajanduse esialgseid avaldumisi jälgib A. H. Tammsaare juba *Tõe ja õiguse* I osas, kapitalismi arenedes ilmnevad need järjest teravamalt, nagu nähtub epopöa viimasest köitest. Kirjanik kasvatab moraalset vastupanu kapitalismi laostavale toimele, kaitseb humanistlikke põhimõtteid, ausat, loovat tööd.

Tões ja õiguses väljendub A. H. Tammsaare ande laad kõige selgemini. Kunstnikuna armastab ta elu vaadelda, elu üle mõtiskleda. Talle on võõras Ed. Vilde teostele tunnuslik tõtlik ja osav fabuleerimiskalduvus, sündmustiku põnevus. A. H. Tammsaare eelistab otsekui elu enda kulgu järgides jutustada. Meie silme eest libisevad mööda taluelu-pildid nende aasta-aegses järgnevuses. Romaani II köite sündmuste teljeks on koolielu mitmesugused juhtumused; III osas järgib kirjanik põhiliselt revolutsioonisündmusi, lükkides neisse pilte kangelaste isiklikust saatusest.

Tões ja õiguses avaldub A. H. Tammsaare avar,

humanistlik elutunnetus ja tark mõtlikkus. Kõige tavalisemadki argielusündmused küllastuvad ta sule all emotsionaalse värvikülluse ja mõttetihedusega, mis annab neile igapäevasest üleulatuva tähendusrikkuse. Tajume targa, ausa, avara südamega isiksuse lähedalolu. A. H. Tammsaare esteetilise tunde gamma on lai: hell lüürika, südamlik huumor, peen iroonia, vaimukas satiir, valuline traagika.

A. H. Tammsaare meisterlikkus tipneb aga tema karakterites. Juba *Juuditis* ja *Kõrboja peremehes* täheldame otsekui ilmsi elavate kujude loomisoskust, mis kõnesolevas suurteoses eesti kirjanduses seni ületamatule tasemele tõuseb. Õigusega on imetletud A. H. Tammsaare võrdselt tugevat sisseelamisvõimet nii laste, taluperemeeste, taluperenaiste, kaupmeeste, intelligentsi mõtte- ja tundemaailma ning erinevate temperamentide tabamist. A. H. Tammsaare tavatsebki põimida erineva sotsiaalse seisundi, eluea, temperamendi ja ellusuhtumisega tegelaste seisukohti, saavutades sel viisil suure elukülluse. Näilise arvamuste kaosega aktiviseerib ta ometi mõtet, kutsub nägema elu vastuolusid, mõistma nende põhjusi, orienteeruma tõe ja vale keerulistes ilmingutes.

A. H. Tammsaare karakterid on tema elufilosoofia kehastajad, kelle üle kumab ta südamesoojust ja humanismi. Nagu elus, nii ei esine ka A. H. Tammsaare loomingus hea ja kuri teineteisest rangelt lahus, vaid annavad puhuti erakordseid kombinatsioone. Me peaaegu ei kohta tema loomingus purupahelist inimest, sest põhiliselt negatiivnegi tegelane osutab äkitselt inimlikkust, headust või otsekohesust. Ei tule kultiveerida sallimatust inimese, vaid inimlike pahede vastu — sellist ellusuhtumist kiirgab A. H. Tammsaare looming.

A. H. Tammsaare «Tõe ja õiguse» I—V (1926—1933).

Erilist huvi ja juurdlemist pälvivad sellised komplitseeritud karakterid, nagu Pearu, Maurus, Karin, kes osutavad suuremat vastuvõtlikkust ümbritseva maailma heale ning kurjale, kes väljendavad ootamatuis situatsioonides ajajärgu ja oma iseloomu puudusi. Kõigis neis on kirjanik tabanud inimliku headuse, siiruse, suuremeelsuse või tundemeele nõtkuse üllatavaid hetki. Meenutatagu vaid Pearut Krõõda matusteks teed sillutamas või tema tundehellust üle soode ja rabade kaikuvaid «veart» kelli kuulates.

Täit tunnustust pälvib ka *Tõe ja õiguse* kujundlikkus, keele rikkus, mis voolab vabalt, taastades elu enda värvide, meeleolude, tundetoonide külluse otsekui puhtas peeglis. Romaani unustamatute lehekülgede hulka kuuluvad väikese karja-Eedi nelipühihommik, Krõõda surm ja Andrese talupoeglik lein külvipeenral, kuulsad kõrtsi- ja varrustseenid, liigutavad episoodid laste ja noorte elust, vana Andrese surm jpt.

Tõe ja õigusega kirjutas A. H. Tammsaare oma lapsepõlve- ja noorusmälestused ning -paigad tuntuks kodumaal ja üle selle raja; see on väärikas mälestussammas rahva tööarmastusele, võitlusele tõe ja õiguse eest.

VIIMASED LOOMINGUAASTAD

Töö, võitlus, tunnustused

kujutavad pikka, peaaegu puhkuseta tööpäeva A. H. Tammsaare elus. Pärast *Tõe ja õiguse* lõpetamist ilmusid romaanid *Elu ja armastus* (1934), *Ma armastasin sakslast* (1935), näidend *Kuningal on külm* (1936), pikem essee *Hiina ja hiinlane* (1938) ja romaan *Põrgupõhja uus Vanapagan* (1939). Lisaks veel sadakond artiklit ja tõlkeid. Samal ajal algas A. H. Tammsaare teoste rännak üle keelepiiride: neid tõlgiti rootsi, soome, läti, saksa, hollandi jt. keeltesse. See nõudis rohkesti lisatöid, nii et kirjanik loobus elu lõpuaastail isegi pikemaist suvepuhkustest. Üle keelepiiride ulatumine sisendas kirjanikule endalegi internatsionaalset tunnet. Pealegi kerkisid Euroopa rahvaste ette erutavad probleemid. A. H. Tammsaare jälgis murepilguga fašismiohu teravnemist. Sellises olukorras pidas kirjanik oma esmaseks kohustuseks reaktsioonijõududele vaimurelvaga

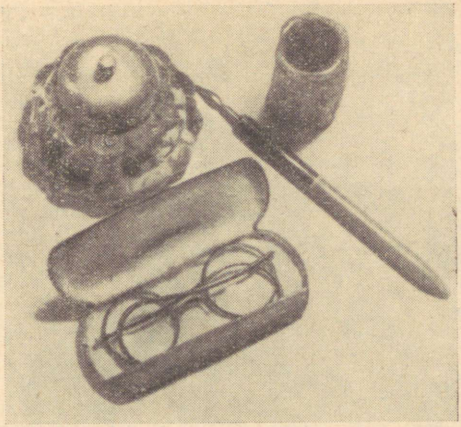

A. H. Tammsaare tindipott, sulg, sulepuhastaja ja prillid.

vastu astuda: *peab tingimata võitlema, peab võitlema viimse hingetõmbeni, kui tehakse ülekohut.* Ta selgitas korduvalt, missugused ohud ootavad inimesi, kui nad hülgavad humanistlikud ja demokraatlikud põhimõtted. Hoolimata demokraatliku intelligentsi hoiatavast häälest toimus Eestiski üleminek autoritaarsele valitsusviisile, mis on ajalukku läinud «vaikiva oleku» nime all. A. H. Tammsaare jätkas oma põhimõtete kaitsmist kunstisõnas elu lõpuni.

Pingsat tööd ja väsimatut võitlust kroonis üldrahvalik lugupidamine ning austus. Juba oma *Tõe ja õiguse* I osa ilmumisega kujunes A. H. Tammsaare üheks armastatumaks ja loetavamaks kirjanikuks. Iga järgneva teosega suutis ta kättevõidetud lugupidamist ja armastust süvendada. 1936. aastal püstitas A. H. Tammsaare koduvalla rahvas oma kirjanikule Albu vallamaja ette F. Sannamehe kujundatud mälestussamba — sihvaka neljatahulise obeliski, millelt vaatab alla mõtliku kirjaniku büst, käsi toetumas *Tõe ja õiguse* viiele köitele. Ausamba püstitajaid juhtis siiras soov väljendada suurele kirjanikule tunnustust juba ta eluajal.

1938. a. sai A. H. Tammsaare 60-aastaseks. Ta sünnipäev oli üldrahvalikuks pidupäevaks, mida tähistati aktustega «Estonias», «Vanemuises», koolides, töölisklubides. Albu vald valis A. H. Tammsaare oma esimeseks aukodanikuks. Ajakirjanduses avaldati rohkesti kirjutusi. Raamatukogude statistika kõneles A. H. Tammsaarest kui ühest loetavamast kirjanikust Eestis.

A. H. Tammsaare büst ausambal.

1938. a. maikuus külastas A. H. Tammsaare üle mitme aasta Tartut. Kuigi kirjanik soovis saabuda märkamatult ja vältida avalikke austamisavaldusi, valmistasid ühiskondlikud organisatsioonid ning koolinoored talle Tartu jaamas piduliku vastuvõtu. Tartu reis oli väheseid, mil avalikkusel õnnestus A. H. Tammsaaret liita organiseeritud austajate ringiga. Kirjanik oli külaliseks kirjastuses «Noor-Eesti», üliõpilasseltsis «Ühendus», tema auks korraldati pidulik dinee. Võõrustajaile saadetud kirjad kõnelevad kirjaniku siirast kohtumisrõõmust vanade sõpradega.

Üldrahvalik tunnustus soojendas kahtlemata kirjaniku südant, andis talle loomingulist jõudu, ometi jääb A. H. Tammsaare ka hiljem selleks, kes ta on — väsimatuks tõeotsijaks.

Viimase perioodi loomingust. «Elu ja armastus»

1934. a. ilmunud romaani *Elu ja armastus* pühendab A. H. Tammsaare eeskätt kodanliku moraali ja kultuuri kriitikale; ta annab omapoolse variandi kodanlikus kirjanduses ning kinos tihti esinevale vaese, kuid voorusliku tüdruku ja rikka mehe abieluteemale.

Rikka ärimehe Rudolf Ikka kujus jälgib kirjanik seesuguse moraalse allakäigu astet, millest pole enam väljapääsu tervete eluviiside juurde. Irma Vainu abielu temaga saab hoiatavaks eeskujuks kõigile neile vaeseile tüdrukuile, kes seovad oma õnnelootused hea partiiga. Irma tädi ja selle tütar Lonni täiendavad väikese inimese teemat, mis A. H. Tammsaare loomingus esineb suure järjepidevusega.

«Ma armastasin sakslast»

1935. a. ilmunud romaanis *Ma armastasin sakslast* tunglevad sotsiaalsed ja eetilised probleemid, mille taustaks on kodanliku Eesti olud.

Romaani intriigi kujundab vaese eesti üliõpilase Oskari armastus parunisoost tütarlapse Erika vastu. Sellega ühenduses jälgitakse karisid, mis seiravad ausat, vastutustundelist ja töökat inimest kodanlikus ühiskonnas; taunitakse kergete eluviiside tagaajamist, väikekodanlikku ellusuhtumist. Lõpptulemusena jõutakse etteheiteni: eesti kodanlus on omaks võtnud maa endiste orjastajate — balti parunite nautleva elulaadi ja ebaperemeheliku majandusviisi. Saksa eeskujude ja elulaadi eest hoiatamine oli romaani ilmumisajal — fašismi pealetungimise aastail poliitiliselt eriti tähendusrikas.

«Kuningal on külm»

Süüdistavaks teoseks fašismi vastu rahvusvahelises ulatuses, samuti demokraatia kodumaiste nudijate vastu kujunes näidend *Kuningal on külm*.

A. H. Tammsaare juurdleb fašismi probleemi üle avaralt. Ta mõistab, et demagoogiliseks võimuhaaramiseks loob soodsa pinna väikekodanlike hulkade ideoloogiline kanapimedus. See ongi, mispärast ta nukra huumoriga naerab välja lihtrahva hulgast neid, kes seovad oma tulevikulootused kahe peaga vasikaga — fašistliku võimu sümboliga, ning naeruvääristab vihase satiiriga kahe peaga vasika usu prohvetit — fašistlikku demagoogi Mattiast. Naiivsete, ent

A. H. Tammsaare ausamba reljeef.

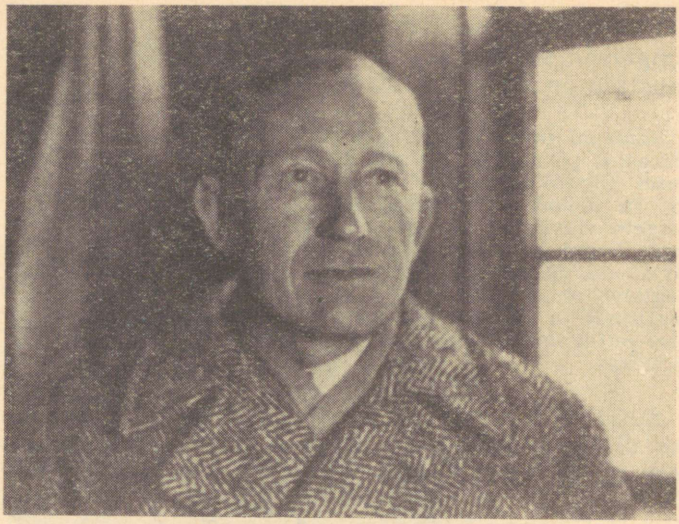

A. H. Tammsaare Eesti Rahva Muuseumis 9. mail 1939.

puhtahingeliste ning elutervete looduslaste Angela ja Karlo armastuse nimel sureb näidendi lõpupildis vana kuningas. Noorte armastuse võit kõlab kui tammsaarelik romantiliselt unistav lootus maailma uuestisünniks moraalselt rikkumata inimestele.

Nagu *Juuditis*, nii liigub ka näidendi *Kuningal on külm* sündmustik lavaliselt köitvate dekoratsioonide vahel — romantilises mäestikukülas ning keskaegses kuningalossis. Kujutusvahendid on valdavalt allegoorilised, keel — aforistlik, paradoksides ülemeelik ja rahvahumoristlikult lopsakas.

«Põrgupõhja uus Vanapagan»

A. H. Tammsaare loomingu kriitiline paatos tipneb tema luigelaulus — romaanis *Põrgupõhja uus Vanapagan* (1939). Selles teoses jätkub allegooriline kujutamislaad. Folkloorist astuvad kaasaega kaks tuntud kuju — Kaval-Ants ja Vanapagan. Feodaalses keskkonnas esinenud sulane on kaasaegses kapitalistlikus ühiskonnas tõusnud peremeheks, kuna rahvajuttude peremees esineb rentnikuna, siis sulasena ja langeb lõpuks saunikuseisusesse. Nii on A. H. Tammsaare folkloorset ainet arendanud vastavalt ajaloo arenguloogikale.

Rööbiti Eesti olude kriitikaga on romaanis lahatud ka rahvusvahelisi probleeme. Tema Kaval-Ants ei kehasta üksnes kodanliku Eesti kulakut, vaid ka kaasaegset kodanlikku demagoogi, kes püüab töötavaid hulki hingeõndsuse ja sõnakuulmise jutlustami-

sega oma meelevallas hoida. Nende joontega sarnaneb ta oma kirjanduslikele eelkäijatele — Virgu Andresele, Oheliku Madisele jt. Lisaks sellele õhutab Ants isamaa-armastust, rahvuslikku uhkust, šovinismi, tugevama õigust nõrgemat rõhuda. Ta on Teise maailmasõja eelsete aastate fašiseeruva kodanluse ideoloogia tüüpiline kehastaja.

Jürkas aimame töötava rahva õiguste eest seisva kirjaniku protesti omaaegsete «tööeestluse» teooria jutlustajate vastu; ta ongi oma aja kirjanduslikus pildis vaadeldav paroodiana tööeestluse positiivsele kangelasele. Jürka selja taga kujutleme mitte ainult eesti kulaku orjuses siplevat talurahvast, vaid ka tuhandeid ja tuhandeid petetud inimesi kogu Euroopas, keda fašistlikel võimuhaarajatel õnnestus petta.

Antsu ja Jürka kujud kätkevad avaraid üldistusi, kuid on ühtaegu eredalt individuaalsed. Ideelis-kunstilise rakendusega on kasutatud koomilisi vahendeid. Vaimuka satiiri röntgenikiirtes saab avalikuks Kaval-Antsu demagoogia, võltspatriotism,

Matkajad Tammsaare «scosillal» teel kirjaniku memoriaalmuuseumi.

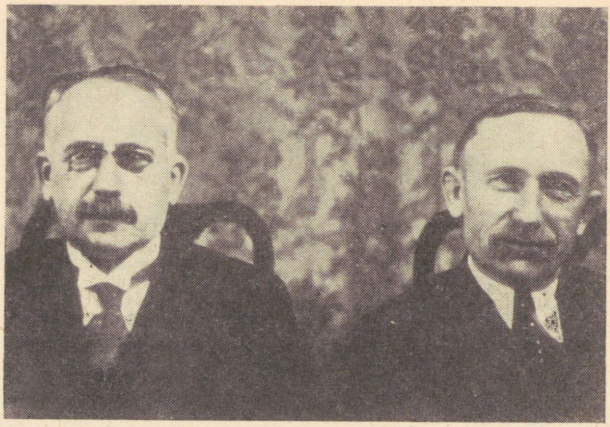

A. H. Tammsaare ja G. Suits 1938. aastal.

omakasupüüdlikkus, moraalne künism. Kirjaniku suhtumine temasse on tauniv esimesest valelikust etteastest kuni võika sonimiseni surmaagoonias. Sellisena väljendab Ants kirjaniku humanismi mehistumist ja karastumist kompromissituks võitluseks töörahva vaenlaste vastu.

Loodushiiuna tugev ning lapsemeelselt lihtsameelne Jürka loob enda ümber kord ülemeelikult lõbusa, kord südamlik-nukra, kohati traagilis-humoristliku meeleolu. Õigupoolest ongi Jürka igati normaalne ja terveloomuline omaste ringis, oma lihtsa ja raske töö juures. Ta vahekord surmatundi ootava Juulaga ning tillukese Riiaga on köitvamaid lehekülgi A. H. Tammsaare loomingus. Täbaratesse situatsioonidesse satub Jürka kokkupuuteis tsiviliseeritud maailmaga. Ent neiski olukordades ei ole A. H. Tammsaare satiir sihitud mitte Jürka, vaid tsivilisatsiooni narruste ja ülekohtu vastu.

Põrgupõhja uut Vanapaganat võibki pidada kunstiliselt vaimukaks kokkuvõtteks kodanliku ühiskonna pahede kriitikast. Siin kohtame kirikuõpetajat, kes tunneb isegi oma missiooni lootusetust ning osutub ühtviisi abituks vastamaks nii looduslapselikult lihtsameelse Jürka arupärimistele kui ka oma tuleviku pärast hirmu tundvale Antsule. Kodanlik kohus, seadusandlus, moraal ilmnevad oma nuripooles ja pehkimises. Eksimõtte uimastuses elanud Jürka

jõuab selles vale, ülekohtu ja silmakirjalikkuse maailmas lõpuks oma vaenlase äratundmisele. Tema stiihiline mäss pole küll võimeline lahendama keerulist sotsiaal-poliitilist situatsiooni, ent ta selginenud arusaamad ja ärganud klassiviha sümboliseerivad ometi jõudu, mis määrab maailma saatust.

A. H. Tammsaare jälgib ajaloo käiku, analüüsib teraselt vastuolusid, mis loovad vana maailma kohale hukkumisohu. Ta õpetab inimesi tundma ühiskonna pahesid, millest peab vaba olema tööd ja töötavat inimest, tõde ja humanismi austav maailm. Kirjaniku viimne romaan lõpebki humanistliku akordiga: kellamehe naine viib kirikuaiast põõsa alt koju tillukese kubujussikese — isatuks-ematuks jäänud Põrgupõhja Riia.

Põrgupõhja uue Vanapagana ideelis-poliitiline sisu on tänaseni püsinud aktuaalne; selles ulatavad teineteisele käe ürgselt arhailine ning aktuaalselt kaasaegne. Võrratu huumor ja vaimukus, südamlikkus ja õiglustunne, karakterite meisterlikkus on teinud A. H. Tammsaare luigelaulust ühe ta armastatuma teose.

Surm ja matused

Põrgupõhja uus Vanapagan jääb A. H. Tammsaare viimseks romaaniks. 1. märtsil 1940. aastal tuleb ootamatult surm, viies suure töömehe oma töölaua tagant. Kirjanikku leinas kogu maa. Pandi välja leinalippe. Albus A. H. Tammsaare mälestussamba jalamil põlesid leinaküünlad. Koolide hommikune kokkutulek A. H. Tammsaare matusepäeval pühendati tema mälestusele. Noored leinasid suurt kirjanikku värssidega. Tuhanded inimesed saatsid leinarongi «Estonia» kontserdisaalist Metsakalmistule.

A. H. Tammsaare haud Metsakalmistul.

Lõppes A. H. Tammsaare isiklik elulugu; ta loomingu biograafia elab aga edasi. Juba on A. H. Tammsaare teoseid postuumselt välja antud mitu korda suuremates tiraažides kui ta eluajal. Pidevalt mängitakse ta teoseid teatrilavadel. *Põrgupõhja uus Vanapagan* on leidnud tee ekraanile. Jätkatakse A. H. Tammsaare tõlkimist teistesse keeltesse. Ei lakka külastajate vool sünnipaika — Albu valda. Selline püsiv ja kasvav huvi osutab, et A. H. Tammsaare teoseid pole võimalik tühjaks lugeda. Tema teoseid ei saa ühegi analüüsiga ammendada. Me võime kokkuvõtvalt täheldada vaid tolle ammendamatu ookeani üldisemaid piirjooni.

*

Lõppvaatlusi

Ülevaatlik pilk A. H. Tammsaare loomingule osutab pidevat arengujoont, mis on talendi lahutamatuid omadusi. Elutõe eesmärk on viinud järjest sügavama elukujutuseni. A. H. Tammsaare alustas etüüdiliste piltidega oma kodukoha inimeste elust ning jõudis paremates teostes inimese psühholoogia oluliste joonte tabamiseni, sõlmsete probleemide nägemiseni. Maailmavaateliste veendumuste ja kunstiliste võimiste küpsemine viis jutustustelt ja novellidelt eepilise kujutamisviisi ulatuslikumate vormideni — romaani ja epohhiromaanini. Varasemas loomingus, aga ka *Tões ja õiguses* lähtus kirjanik veel elulistest prototüüpidest neid fantaasia abil teisendades ja edasi arendades; viimasel loomingu-perioodil annab ta fantaasiale veelgi vabama voli, rakendades uudseid kunstilisi võtteid, eriti allegooriat.

A. H. Tammsaare loomingule on iseloomulik ideeline järjekindlus. Hüljates kerge päevakajalisuse, jälgib ta elu humanistlikelt positsioonidelt. Humanism on tähendanud talle eeskätt ajastu inimliku tõe tunnetamist, täiuslikuma inimese ja ühiskonna poole pürgimist. Meistriaastais pöördub ta tihti tagasi noorusaastate loomingu südamelähedaste ideede juurde või süvendab ja jätkab kord alustatud probleemide arendamist. Ta lemmikkangelaseks on loov töömees, võitleja. Varasemal loomisperioodil piirdus see võitlus tihtipeale eluolulise külje parandamisega (näit. Kaarel Kakar *Vanades ja noortes)*, revolutsiooniaastail kerkib esile inimene-võitleja sotsiaalsel rindel (Hans Müür jutustuses *Päästmine*, Liivamäe Hans jutustuses *Raha-auk)*. Küpse meistri loomin-

A. H. Tammsaare teoseid aastaist 1920—1940

gus põimleb inimese võitlus elu-olustikulise heaolu eest sotsiaalse võitlusega. Probleemide lahendamisel ulatatakse otsekui teatepulk ühelt teoselt teisele. *Kõrboja peremehes* kavandatakse inimese unistusi oma ideaalist ja selle juurde viivatest teedest. *Tões ja õiguses* jälgitakse juba inimeste visa võitlust oma ideaali eest. Viimaseil loominguaastail jälgib A. H. Tammsaare peamiselt ideaalist taandumisi, moraalsete normide rikkumisi nii isiklikus kui ühiskondlikus elus. *Põrgupõhja uues Vanapaganas* jõutakse aga ideede kuritarvitamise teemani kaasinimeste orjastamisel ja poliitilisel pimestamisel. Inimese suhted armastuse, perekonna, ühiskonna, tööga — need on Tammsaaret köitnud suured teemad.

A. H. Tammsaare püüab inimestes süvendada kriitilist meelt, vaimset küpsust, humaansust, tõsidust, töökust, sotsiaalset vastutustunnet, loovat ellusuhtumist. Eesti realistliku sõnakunsti ajaloos on ta edasi arendanud neid demokraatlikke traditsioone, mis kandsid Fr. R. Kreutzwaldi, L. Koidula, C. R. Jakobsoni, Ed. Vilde, E. Peterson-Särgava, G. Suitsu jt. loomingut. Ta jätkas sealt, kus Ed. Vilde lõpetas oma *Mäeküla piimamehega*, süvendades eesti proosakirjanduse filosoofilist ja psühholoogilist külge.

Ed. Vilde ja E. Peterson-Särgavaga võrreldes kõlab tal tungivamalt romantiline lootus, mis annab tõe ja õiguse eest võitlejatele mingi moraalse üleoleku tunde. Otse ürgrahvalik usk tõe ja õiguse võidusse annab jõudu ka pärast suuri nurjumisi ning pettumusi alustada uuesti. Ikka avastab A. H. Tammsaare oma loomingus inimesi, kes kinnitavad ta usku humaansuse võidusse.

Inimkarakterite loojana on A. H. Tammsaare jäänud ületamatuks meistriks; mitmed tegelased on saanud peaaegu üldrahvalikult tuntuks. Sellised on eeskätt Juudit, Kõrboja Anna, Katku Villu, Andres Paas, Pearu Murakas, Karin ja Indrek, Kaval-Ants ja Vanapagan. Järjest tuntumaks saavad nad ka teiste rahvaste juures — on ju A. H. Tammsaare loomingut tõlgitud vene, saksa, prantsuse, soome, rootsi, läti, leedu, poola, tšehhi jt. keeltesse.

Nii on A. H. Tammsaare looming abiks meile endile ja teistele rahvastele meie mineviku tundmaõppimisel. Aga samuti on A. H. Tammsaare meie liitlaseks uue, harmoonilise inimese kasvatamisel, luues otsekui silla tänaste ja homsete võitluste ning mineviku vahel.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID KORDAMISEKS

1. *Meenutage A. H. Tammsaare elutee peamisi etappe.*
2. *Missuguste omaduste kujunemist soodustas kodu?*
3. *Kirjeldage lähemalt A. H. Tammsaare hariduskäiku. Mida andsid koolid, mida kirjaniku isiklik enesetäiendamise kava?*
4. *Iseloomustage A. H. Tammsaare lugemust. Missugused kirjanikud ja kirjandusteosed on andnud talle püsivaid elamusi?*
5. *Missugust tähelepanu osutas A. H. Tammsaare keelteoskusele? Missugust kasu annab loomingulisele tööle võõrkeelte tundmine?*
6. *Iseloomustage A. H. Tammsaare maailmavaate kujunemist. Missugune osa selles oli teaduse saavutustel, kontaktidel oma aja eesrindlike inimestega, ajaloolistel sündmustel ja ühiskondlikel teguritel?*
7. *Iseloomustage kirjaniku isiksust. Missugused omadused viisid teda edasi loomingulises töös?*
8. *Meenutage A. H. Tammsaare teoseid, andke lühike iseloomustus kirjaniku loomingule*

a) loomingulise tee algul,
b) üliõpilasaastail,
c) Koitjärve perioodil,
d) loomingulise täisküpsuse aastail Tallinnas. Nimetage parimad teosed.

9. *Kes on A. H. Tammsaare loomingu kangelased a) oma sotsiaalse päritolu, b) tegevusala, c) eluea poolest? Leidke seoseid kirjaniku eluloo ja kirjanduslikus loomingus käsitletud ainete vahel.*
10. *Kõrvutage selliseid tegelasi, nagu Katku Villu, Kõrboja Anna, Vargamäe Andres, Vargamäe Indrek, Põrgupõhja Jürka. Mille poolest üks või teine on eriti meelde jäänud?*
11. *Missuguseid inimlikke väärtusi kaitseb A. H. Tammsaare oma romaanis «Põrgupõhja uus Vanapagan»? Missuguseid pahesid taunitakse romaanis?*
12. *Leidke A. H. Tammsaare teesi «Kogu kultuurivõitlus on matsi ja vurle vaheline heitlus» rakendusi A. H. Tammsaare loomingu erinevatel perioodidel. Missugused tegelased või tegelasrühmad kuuluksid «vurlede», missugused «matside» hulka?*
13. *Missuguste inimlike ja ühiskondlike pahede kriitikale on A. H. Tammsaare kõige püsivamat tähelepanu keskendanud? Missuguste inimlike väärtuste kaitsel on ta olnud kõige aktiivsemalt ja pidevamalt?*
14. *Valige vabalt üks A. H. Tammsaare komplitseeritud karakteritest ja iseloomustage teda karakterikujunduse mitmekülgsuse seisukohalt. Missuguseid kunstilisi kujundusvõtteid on kirjanik karakteri loomisel kasutanud?*
15. *Iseloomustage A. H. Tammsaaret looduse kujutajana. Missugune seos on loodusel ja inimeste tegevusel? Loodusel ja inimeste meeleoludel? Meenutage linde, loomi, puid, taimi, veekogusid, metsi A. H. Tammsaare teoste lehekülgedelt.*
16. *Tuginedes teoste lugemisel tehtud märkmetele püüdke kokkuvõtvalt iseloomustada A. H. Tammsaare keelt ja kujundusvõtteid.*
17. *Jälgige fotot, mis kujutab A. H. Tammsaare tööd oma käsikirja viimistlemisel. Millised mõtted tekivad paranduste jälgimisel? Missuguse hinnangu annate A. H. Tammsaarele töökuse ja viljakuse seisukohalt?*
18. *Võrrelge A. H. Tammsaare loomingut, tuginedes*

kusagil. Olgu või kümme nuhki kannul, kätte ei saa ükski midagi. Sest pea meeles: nuhid on igal pool, igal pool. Ja nemad on alati väljas. Nad peavad olema, sest muidu kaotavad nad oma koha. Sinul, laps, pole ju sellest aimu, aga see nuhkide asi on ju nagu vabrikutööstus, antakse igaühele oma tükk kätte ja katsu ainult, et omaga valmis saad. Nõnda on see. Sellepärast peab ennast kõigest väest hoidma."

„Ta ütles ennist, et sõidaks hea meelega kas või kohe ära Ameerikasse, ja see olekski kõige parem," rääkis ema.

„Ja muidugi," oli isa nõus, „see oleks see kõige parem. Said terveks ja sõida. Aga seni, kui oled siin, hoia oma nahk, sest muidu ei lastagi sind välja. Ja mis ma veel tahtsin sulle öelda, tüdruk: „Selle meie üürnikuga ära sa nii väga sõbrusta, ~~ega temaga räägi~~, sest ei või ju teada, mis või kuidas. Tema ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ Mõnikord käib ~~ta~~ kellegi nooremehega, kes teenib politseis ...

„See on ju tema koolivend maalt," seletas Kristi.

„Mis sest, et koolivend," ütles isa. „Koolivend, koolivend, aga teenib politseis, ~~meie ei tea neist ei ühest ega teisest midagi~~, parem siis eemale hoida."

„Isa, sa ei hakka ometi härra Paasi kahtlustama!" hüüdis Kristi. ~~[illegible]~~

„Tasa, hull loom!" taltsutas teda isa. „Sa karjud, nii et tema ise ja ka teised võivad kuulda. Mina ei mõtlegi teda ~~millegi~~ kahtlustada, ma ütlen ainult, et ~~meie ei tea temast midagigi~~ temal on tutvus politseiga, sellepärast on parem hoida kui pärast oiata." ~~Sest arus? Ma ei taha ju midagi muud, kui ainult sind~~ kaitsta. Enese eest ma juba ei muretse, sest mina olen vana känd, kelle peale ei hakka ühegi võmmi ega nuhi hammas nii kergesti."

Kui Kristi sai viimaks minema, siis märkas ta oma mõtetega üksi jäädes, et kogu rääkimisest isa ja emaga temas on sündinud mingisugune imelik pööre: tema ei taha enam ei Ameerikasse sõita ega ka Indrekut kohates ettevaatlikumaks muutuda. Jah, isegi seda viimast ~~mitte sest ollgu Indrekuga~~ muidu mis tahes, aga teda

isiklikele lugemismuljetele ja tähelepanekutele, teiste teile tuntud kirjanike-realistide loominguga (Ed. Vilde, A. Kitzberg, O. Luts, L. Tolstoi). Missuguseid sarnaseid, missuguseid erinevaid jooni märkate?

19. *Jälgige fotosid õpikus (lk. 81 ja lk. 119) ja iseloomustage A. H. Tammsaare teoste kujundust.*
20. *Tooge klassi kaasa A. H. Tammsaare teoste illustreeritud väljaandeid. Jälgige erinevate kunstnike (O. Kangilaski, H. Eelma jt.) illustratsioone. Kuidas need vastavad teie kujutlustele teosest?*
21. *Missuguseid A. H. Tammsaare teoseid olete näinud teatrilaval, kinoekraanil, kuulanud kontsertnumbrina? Jagage oma muljeid ja elamusi.*

TEKSTINÄITEID

HENDRIK ADAMSON

Mulgimaale

Om maid maailman tuhandit
ja rahvit mitmit miljunit —
üitsainus Mulgimaa.

Ää kuri kui las olla ta —
ku Pikässillast üle saa,
suud annan mullal ma.

Ja üte aindsa mõttege
ma eidä õhtu magame
ja tõusu ommuku:

Oh kunas ma su jälle näe?
oh kunas kodun tõusup päev
ja õhtu pas'tap kuu?

Üits einanutt ek kõrreke,
ku kodust siia kaugele
lind noka otsan tuuss —

ma ikess pääl tal otseldi
ja ütsi pisare kik vii
ta küllest ärä juuss.

Looduspilte I

Edimelt vähäksi ürisi,
varsti olli siinsa'an
ja sõite mis mürisi
taeva aeroplaan.

Pilve kihutive propellerdege,
lätsiv' kui suits,
tuulte taga töllerdive
kui emä perän laits.

Ja sis tõmmati aamil
punn eest ärä;
maa imes, suu ammuli
nägu vars tissi märäl.

Tetti uhke värät
seitsmet sorti kivist;
veel kõrd särät' ja kärät',
irmut' sao kinni.

Maa muudku tossas'
kui sann — ja silks!
kõrrest ja ossast
vett maha tilk's.

Idüll

Vana sammeldenu seina,
katuse pääl kasvav' eina,
viltu uss ja aken katik,
rahval ilbu lipit-lapit.

Siudsuv'-säudsuv' kanapoja,
põrmatu pääl lämmi oja;
kastan sinna käse-jalgu,
edimetsit laits teep jälgi.

Suitsust silmä emäl lige,
murest, vaevast süä tal tige,
peoge latsel laksi pääle
kärts ja kastab käkki jälle.

Väike roomap sihen oja,
siudsuv'-säudsuv' kanapoja,
tuli palap, paan keep puder,
elu lääp kui ennemus'te.

AUGUST ALLE

Karistai

Mina, Jaani ja Malle
poeg August Alle,
mollusk maakera kamaral,
ent julma aja väraval
olen karistai, kes tulisulega
märgib üles te nurjatud teod,
rahaahned rasvased peod!

Puhuge pasunaid, põristes trumme,
spekuleerides, panku asutes,
iga alatust ära kasutes!
Vennaskalmu kohal tuisand lumme,
roojust lugedes südameist, silmist,
särahtav sõna mu pilvist
kui punane lipp!

«Meil tuleb abi L õ v i s t ja L ü k o r n i s t!»
nii palute vist, kui kirikutornist
taas naeru lagistab kuuliprits!...
Käib minugi viha
te peale kui raudne vits
ja luuni lööb kodanlist liha!

Veriruske veeretakse kalju
veel kord elussurnu haua ette:
Elussurnuil pole ülestõusmist!... Palju
olen teile rääkind, ehk küll tean:
tulisõnad kustuvad kui tähed,
pillut südamete solgivette!

Ent tulisulega
märgin üles te nurjatud teod,
rahaahned rasvased peod,
mina, Jaani ja Malle
poeg

August Alle!

Riigikogu

Kaks-kolm oinast-parteisammast
ja üheksakümmend seitse lammast,
üks lipitud-lapitud majalogu —
see on ju kõrgeaulik Riigikogu.

Eesti päev

Millest aga unistame, surmalapsed?
Paremast teistele elupäevast.
Eesti päevast.

Gustav Suits

Ma vaatlen erakondade solgivedu
riigihuvide hobustel.
Ma vaatlen rahvajuhtide malgavõitlust
peaministri auto ja (lau) järje pärast
ja mõtlen:
ah, see on siis iseseisev ja rippumatu,
vaba Eesti!

Iseseisvus selleks,
et olla kindral, olla minister?...
Vaid s u u r t e n i m e d e register
kabineti kriiside ajaloos
olgu me troost!

Kunstsõnniku kottidel
pole vaja kõrget katust —
siin niigi hea onupoja-rottidel,
karjeristidel, ilalakkujail,
aate ja vaate rendile pakkujail...
Ent kunsti ja kirjanduse matust
tuleb vist pühitseda meil
neil iseseisvuse teil!

Ürgsemperlik

Ürglohustik, kun
vesi varba vahel võtab lirtsu.
Ürgrohustikun
portselanist rohutirtsu
saeva kintsviiulit
ja linnu kadarikun
laulva imelikku viit:
thürr-eo, thürr-eo,
jodiin,
jodiin,
thüreojodiin, thüreojodiin,
globiin,
globiin,
hemoglobiin,
thüreojodiin, hemoglobiin,
thürr-eo,
globiin.

BETTI ALVER

Ekstaas

On päris kindel: jalge alla
jääb sulle tuge liiga vähe,
kui sa kõik tõkked teelt ei talla
ja mööda enesest ei lähe.
Kui suur on korraga su isu!
Hing, ära ohus karda hukku,
vaid senisest end lahti kisu
ja keera vanad uksed lukku!
Sind ümbritsevad jäised tuuled,
ööst kerkib tühi mägiahel.
Sa aimad sügavust ja kuuled
metsloomi kaljuseinte vahel.
Kui sa nüüd minna julgeks! Sillaks
su ees siis kuristikud kaanduks,
hall kivi raskeid vilju pillaks
ja kiskjad alandlikult taanduks.

Vabaduse deemon

Jäägu teistele alandlik jaatus:
tahta võimatut on meie saatus,
sina mu teejuht, kellega koos
matkan ruskelt auravas soos.

Milliseid lahinguid siin ka ei lööda,
ikka sa manitsed mind: mine mööda!
Kõik mu ihad ja armud on põrm,
kui mu rinda riivab su sõrm.

Iial ei võida sind ükski sõdur,
kuigi su ihu on vermeis ja põdur,
ning su vabadus jumalast neet.

Usklik sind nähes kõik uksed suleb,
aga su juurde kui koju tuleb
igatsev ketser ja uhke askeet.

Meistrile

Kui peekripõhja jääb vaid sapp,
hing rebeneb kui pehkind papp,
arm suleb surres väsind laud,
vaim muutub raskeks nagu raud, —

siis, meister, sõrmis kuumad tuksed,
ma lavan roostetanud uksed
su majas, kus käib läbi meelist
lõhn seedrivaigust ja kaneelist.

Las taevas kadedusest kurdub,
kõu kurjalt vastu katust murdub,
täis mürgist udu valgub tuba:

su kõrval jõuetu ja laastat
näib loodus, kuigi oled juba
sa surnud seitsekümmend aastat.

Suurest haardest

Terita kui kotkas pilku, võrdle merd ja vihmatilku, otsi, küsi.
Leegi ees, mis helevalge, vaatle keset loitvaid halge süsi.

Raiu ikka tervest pangast, püüa lõpetada kangast, kuigi tõrkjad
tunduvad su mõtted noorelt, nagu marjadki on toorelt mõrkjad.

Kuula kumisevaid kelli, rinda lapselikult helli viise varu.
Kuid su laulule kui krooni andku oma helitooni maru.

Nopi suuri teri kõrtest, kõigist elu surutõrtest rõõmsalt maitse,
aga kindlalt hoides piiki nagu sõdur haldjariiki kaitse!

Kilbi keskel kiiri koonda, kuumas tapluseski moonda kullaks vaske.
Kui sul võiduks puudub rangus, olgu vähemalt su langus raske!

JOHANNES BARBARUS

Anarhiline poees

Minu põlgus pistab surnuks
sada tuhat sõdurit, sada tuhat püssi, sada
tuhat piiki
purustab pilpaiks, armutult tõukab
viiskümmend kuningat, viiskümmend
kuningriiki
hukatusse. Minu viha on suurem kui
raskekaliibrilisist haubitsaist heidet
granaadid,
raksatav välk, revolutsiooniline mass, kes
kõrgele tõstnud punased mässuplakaadid
kuulidevihmas... Oot, oot! mu needmine
ajab end sirgeks ja kargab kui lõvi
röövitud miljonite kallale,
kapesse peidet... Pääseb veel rahamehist
mõni?
Ei, ei! Nälginud tööliste pilgud kui
lendavad tulimaod puurivad läbi
pankiirid...
Põgenege inimeste seast,
vabrikandid, hangeldajad, ärimehed, teised
vampiirid,
sest teie kardate surma
ja hoiate kramplikult kinni elust kui
ämblikud nöörist,
mis teid võrguga seob, kus
piineldes visklevad kärbsed ja ootavad
värisedes söömist.
Läbi te pidu ja pulm, pastorid,
kiriksandid. Kogudused märatsevad, rahutud
karjad
heidutand karjased. Maaga tasa
on tehtud trotsivate kirikute harjad,
jesuiitliku inimesearmastuse asemele
istutatakse varemeile uus altruism — uued
sakramendid.
Ahastuses sünnivad uuendajad,
kujunevad kannatades nägematud
märtrid-talendid...
. . . . . .
Minu põlgus pistab surnuks
sada tuhat sõdurit, sada tuhat püssi, sada
tuhat piiki

purustab pilpaiks, armutult tõukab
viiskümmend kuningat, viiskümmend
kuningriiki
hukatusse!...

Elav monument

Moto: Oh ironie, sainte ironie,
viens que je t'adore!...

Pangas, kontoris, küll kantslis, kõrtsis, pargis,
kõht balloonina ja jalad harkis,
börsil, tänaval näen seisvat rasket kuju,
vaim tal kerge — roosiline tuju.

Kujur milline ta püstitanud-loonud,
meie silme ette üles poonud,
et veel unenäoski — viirastusis kõlgub,
painajana meeltes, mõttes mõlgub?

Näen tend rahulolus, näol kaks silma-nööpi
rasva uppund. Suu kui tahaks rööki:
«Olgu õnnistet kõikvõimas kapital,
suurim jumalus see — puhtaim ideaal!»

Mööda töölised tast sammuvad kui tondid,
räbalaisse mähit nälgind kondid,
kandes tiisikuse idu rõskemasse nurka,
keldriruumi pimedasse urka.

Kuulen kisendavat kuju: «Pooge risti!»,
näeb kui jutlustamas mõnda idealisti:
kuidas kasvada saaks muidu kõhukene,
küllalt tööline kui pole õhukene...

Värssjutt surijast tütarlapsest

1. Astub koidik kikivarvul,
kiirte lugematul arvul,
hurtsikusse aknapilust
piilub, voodis sõrmitseb,
räbalaist kust määrdund linust
värvuke surija põrnitseb,
vaatab imestava näoga:
seinal tunnikell on käoga,

keti otsas rasked poldid,
tiksub laisalt kellaraag,
näeb: kui luustik, — need ta kondid,
kopsus saeb kõhasaag.

Haigus kollatanud naha,
käsivars kui küünlavaha,
korvivitsad — väljund roided.
Paberina huulte nahk
tõrjub tagas' lapse oiged,
hingamine raske — vahk.

2. Kes sealt vaatab, väljub seinast
osavõtuks ema leinast?
Kristus kibuvitsa-kroonil,
ingleid voodi kohal paar.
Istub uhkena kuldtroonil
taamal viimne Vene tsaar.

Lõigand välja isa lehest,
miks ta lugu peab sest mehest,
miks ta asetanud pildi —
isa Marxi peatsi poetand,
alla loosungina sildi,
proletaarse fraasi soetand?!

Nõnda võite agulites,
hurtsikkambreis-vagunites
leida, — milline kolmüksus:
tsaari, Kristuse ja Marxi,
tagant lutikate luksus
vahib punetades vargsi.

Vahib vaesus igast praost,
ema põsilt — näljavaost.
Dissonantsina silm paitab:
«Vara tööle, hilja voodi!» ...
(mis see fraas seal seinal aitab?!)
kas nii «rikkus tuppa toodi»?

3. Vaatab kuhtund kurva näoga
laps — ükskõiksed kõik ta ümber;
jälle kugistab kell käoga,
Kristusel sest nägu süngem,
Marxi habe pilvis — hall,
tuhmund keisri peos kuldpall.

Tss, tss! laps vaibub unne,
silmis kustuv süsi hõõgub.
Ei neist minuteist saa tunde,
kopsudes kui miski rõõgub,
südamel kui kiire rutt:
see on surma kutsuv jutt.

Tiisikus söönd puna palgelt,
silme all kui süsi — viirud.
Nõnda juba elualgelt
ümber surmaingli tiirud...
Ema — nutet silmega,
ahastava ilmega.

Otsa ees külm piiskleb higi,
tunnikellast kägu kukkuv
kuulutab, et tund on ligi.
Und näeb värvukene hukkuv:
jookseb oja... puud on õites...
astub üle, — raskust võites.

4. Astub koidik kikivarvul,
kiirte lugematul arvul,
hurtsikusse aknapilust
piilub — voodis lapse laip.
Ei siin rääkida saa ilust:
peale visat räbal-vaip.

Tss, tss!... laps surma unne
vaibund: oma näolumme...
Miks siis keegi teda'i aitand!
Marx, ei tsaar, ei inglid, Kristus, —
ei ka arst, kes palgeid paitand,...
abitult ta päetsis istus...

Pürgimus

Üks oled neist — sest sugupõlvest,
kes võitluses end ajand sirgeks.
Kõik köidikud nüüd päästet sõlmest,
vaim valla vabadusse virgeks.

Üks oled neist, kes põlend innust,
kes unistanud suurest võidust,
et vabastada muistset linnust
ja võtta osa surmasõidust.

Veel suurem olnud teiste sitkus,
kes elust palju pole hoolind.
Neid surm kui taimi peenralt kitkus,
on teod neid sangariteks voolind.

Me esindame seda klassi,
kes võitluses on kasvand suureks,
kes alt on üles hõigand massi,
kes uute võsude saand juureks.

See vaimustus, mis meis ei hiibu,
kord jälle nõuab õilsat tegu,
siis näeme kasvavat me tiibu,
kus terase, metalli segu.

Ei enam kanda saa me kette,
me — kes kord tunnetanud tõde.
Võim rõhuv, põlvili su ette
veel lasta?! — Keegi pole sõge...

Me ühte seni polnud märgand,
kuis hauda varisend on kõsud,
kuis uusi sangareid on tärgand,
kuis uhkelt virgund värsked võsud.

JAAN KÄRNER

Ajast lauldes

Ajast lauldes kõik mu ergud värisevad
ihas valutavas parempäive järgi.
Kehist tardunuist päid veres mõstuid, märgi,
nüüd veel kannatades kuulen kärisevat.

Ajakatlas inimelud särisevad,
sõja, taudide ning nälja küttes leeki.
Taevaäärel irvitades vaatab keegi,
kuidas surmakütisele päri kevad.

Ajast lauldes kõik mu ergud värisevad
ihas valutavas tulevale vastu.
Pelgan minna, rõõmus üle piiri astu.

Kas vast lõpuks kõik mu meeled kärisevad
enne jõudmist paremasse aastasatta,
kas pean endki heitma aja keeva patta?

Septembriõhtune nägemus

Klaasselges järves pikka suri
septembripäev. Kui elav uri
kesk järve auras männilaid,
ja püüdes kiiri punakaid
nii vaikselt hõõgus pilveturi.

Veel tundus päikse hingust mullas
kui rõõmsat naeru. Naerdes hullas
poiss mõni piki rannaäärt,
ja tundes ennast kauni väärt
üks neitsi seisis lehekullas.

Ei olnud tahet küsitleda,
nii tõeliselt ma nägin teda
septembri selge taeva all.
Ta õlul lehvis lilla sall
ja lõhnas nii — ma tundsin seda —

kui piiblileht. Kui muistne Rahel
ta seisis koltund puie vahel,
mu poole pöördud näo-ovaal.
Ja rida künkaid Juudamaal
näis kagus ruske pilveahel.

Päikesepaisteline

On kuld ju värvind kased hiie
ja põllul nisu tilgub mett,
ent taevas — sinav siidiriie,
äärt mööda pilve pärlikett.

All päikese maailm kui palab,
täis suitsuvina sume kaug,
ent ülalt üha leeki valab,
kui suvel kuum on järvelaug.

Nii hea on teha kümblust viimast
võib-olla sellel sügisel
ja juua tervist tuulepiimast,
mõõt — aja aeglev liivakell.

On kaunis päev see puhtest saadik
suuanne ainus liivastul,
ja pikka nagu naine paadis
ta ujub alla õdangul.

Lapse päev

Kogu pika päeva laps ei saanud suhu
muud kui koorimata kartuleid ja vett.
Õues vinge tuul ta kleidist läbi puhus,
tundis igal pool ta keelu-käsu kätt.

Kogu päeva teised lapsed tõrelesid:
«Ära topi nina, vilets näljakoi!»
Nõnda võõra eidega jäi kahekesi:
ema tee tõi linnast mööda metsi, soid.

Tuli koju ega toonud kaasa saia
ega muinasjutte nagu varemalt.
Rõõm ta silmist kukkunud maailma laia,
vaatas lastki nagu võõras kulmu alt.

Ema sõnad: «Meil on raske saada leiba,
vaesel» — mõistatuseks lapse meelde jäid.
Ema tuppakutsele ta vastas ei'ga,
norgus päi ja mõttes õues ringi käis.

Öösi und ei saanud kitsas suitsutares:
miks ei või siis meilgi leiba olla küll?
Kirbud hammustasid, ase oli kare,
rõhus pimedus ja vilets vaipki üll.

Tööorjade rünnulaul

Me tuleme: päev päeva kõrval vägi
meil kasvab nagu võimukas laviin.
Saab kübemetest korra kõrge mägi
ja paisub vihaks nälgijate piin.

Meid tagant kihutab me laste kisa
ning sunnib saatus tõusva inimsoo.
Me rinnus ärganud on tahe visa
uut lehekülge keerda ajaloo.

Me tahame ja meie õigus käsib,
et kaoks maailmast orjus, vägivald.
Maa ennem teljel ringi käimast väsib,
kui väsib astumast me tugev tald.

Meil rügemente järjest juurde rühib
ja meie ründ on armutu ning karm:
kui tuulispea eest viimse tõkke pühib
me käsivarte karastatud tarm.

Ei enam tagane me hirmu pärast,
et ootab põrgu meid kui paganaid.
Me pettund taeva illusoorsest särast,
mis vaimutoiduks andnud aganaid.

Me lööme puruks uhked kaardimajad,
kus ees me aralt seni kuletand.
On kannatusis kulgend aastasajad
me rinda usu uue tuletand.

Me usume vaid oma käte tegu
ning vabadust me ainult usume.
Sest kostku laul me julgelt, tormitsegu:
me ülekohtu põrmu rusume.

Külviajal

On tõusnud päike idast üle kingu,
kus pikaldasel sammul kõnnib külvimees.
Ta nägu särav-tõsine, ning erksalt pingu
tal tõmbund lihased, ja kiirgab muld ta ees.

Ta külimitus tera nagu kullast,
ta soojast peost see langeb rõõmsal sahinal,
ja igast viskest rästad hüpatavad mullast,
kui elustuksid terad tema pilgu all.

Lööb hommik järjest rohkem kilgendama,
ning kiirgav kuldne valgus üle ujutab
ta kõrge kogu vimmaka ja kingu sama,
kui helenduvaks esemed kõik kujutab.

Ja tera sädeledes ekstaasikiirist
ta, pikaldasel sammul minnes üle mäe,
kui astuks välja nüüdse tõelikkuse piirist
ja tõstaks otse päikesele vastu käe.

Lapse suvi

Hüppad ühes hommikuga
voodist otse kööki:
pole tarvis kahvlit, nuga —
käega haarad sööki.

Ruttu, ruttu väikesesse
suhu kaovad palad,

juba jooksmas päikesesse
sinu kärmed jalad.

Hullad emaga ja kilkad
loodusega võidu,
õde suurt ja tarka pilkad,
tallegi teed sõidu.

«Üles maast ja kähku vette, —
magad nagu pime.
Mäletad, kuis kõigist ette
eile ujusime?»

Vesi pritsib hõbedasi
piisku ja su naeru:
tõsta sul on tühi asi
kahte käte-aeru.

Varsti oled üle järve
lõkendavas tujus.
(Säästes lihaseid ja närve
õde poolde ujus.)

Ja siis jälle päikse alla,
edasi — täis kihku,
meeled kõige vastu valla,
päeva haarad pihku.

Seda mängitad kui lelu,
ja su suu, see vestab,
ning ma tunnen: minu elu
sinus rõõmsalt kestab.

Kojuigatsus I

On veetlust veel nendes tõdedes,
mis nooruses saanud kalliks,
kui oledki vana ning põdedes
su juuksed on läinud halliks.

Sa usud, mis ütles isa suu,
kui surivoodil ta lamas,
et õiglane tegu on üle muu
ses tühjas maailma jamas.

Sa aususest samuti lugu pead
kui siis, kui käisid veel koolis,

kus õppisid tarkade sõna head,
mis sisetunnet sul voolis.

Sa hindad rahu ja vabadust
kui igavest päikesepaistet,
ja tunned valu ning pettumust,
näed inimsoo kiskjavaiste.

Maailma nägu sul rõhub meelt,
aeg piinab kui kivi neerus:
sa ihuüksinda võitled veel —
teekäija tormide keerus.

Kõik läinud, kes relvi täristand
su kaasas — nooruse veetnud.
Tükk-tükilt su südant käristand,
kes ühisaated on reetnud.

Kui juhm sa rabeled rahuta
(ja elu on — üle õla!)
maailmas, mis sind ei mahuta,
ning igatsed kokkukõla.

Ja elustub jälle lapsepõlv,
su nooruspäevade helgus,
saab veetlevaks kodu taevavõlv,
ta sügav sina ning selgus.

Ja viirgab läbi su ulmadest
kodu sündmuste kirev vaatus.
Tööst, matuseist, ristseist, pulmadest
on tema inimlik saatus.

Taas tahaksid elada temaga
ta lihtsameelsuses kaasa
ja minna rahus kui emaga
veel üle põllu ja aasa.

Ja minna rahus ka viimset teed
kui pilv, mis kaugusse hajub,
või jõkke voolavad ojaveed,
või sügispäike, mis vajub.

JOHANNES SEMPER

Valges öös

Sireli varju kadusid jalad,
leegissilmad ja süütu nägu.
Õhetab pärani öine taevas.
Ruuge rukkipõld hingab raskelt.
Kuskil ududes ujub niit.
Räägud saagivad pika viit.

Päikeses tõmmunend kaelalõige.
Jaaniussike mustis juustes.
Valge tee keset kõrgeid kaski.
Ristikhein kõrval kui lõhnav mesi.
Hajameelne ma ses miljöös:
hämarik koiduga kohtub öös.

Seal, kus roosakal taevataustal
mustab teravais joontes maja,
heidab neitsi palavad liikmed
voodi valgesse jahedusse,
pannes naeratades päevitand käe
üle kahe kumera mäe.

Ääsi kumas

Vaata — sepise veretav värav,
aokuma kumm!
Ääsi ees leegi sees särav
sepp, kes suur ja tumm.

Mis oled sina? Ära sule end!
Kas sa julged end
miljoni ees näidata?
Armu ei heida ta:
igalt poolt tabab sind,
rabab sind
rahva raudne käsi.
Ei see väsi
pärimast aru,
otsekui maru
üle sust uhkab.
Murtakse maha,
kes veel patjadel puhkab,
kes end peitnud on nurga taha.
Kistakse kõrvadest puuvillatropid,
teisipidi pöördakse hingesopid!

Vaata — taokuma kumm!
Ääsi ees sepp, kes suur ja tumm.
Vaata — tuhanded heitlevad surmas,
sina aga —
magad!
Sina aga hõljud võlus ja hurmas,
kurtja, vireleja, eneses väänleja,
haigutaja, tusatseja, närvleja, käänleja!
Oled sa valmis?
Taeva ääres tall, mis
hobuseid tulvil tulise lakaga.
Kus on käed
tuliste valjastega?
Paljastega
pole midagi peale hakata!
Aeg ei viivita —
sa ju näed —
läeb mööda, jääd maha!
Ära end riivita
miraažide taha!
Need on null!
Ära ilutse endaga:
oled vaid mull,
õhku mis lendamas.
Puruned nii.
Jäta oma pehkinud maja,
läidis talle alla vii!
Enese karbi seest virgu!
Püsti end aja,
aja end sirgu!

Mässuliste hobuste ennates
hüppa nende turjale,
vastu lennates
heale ja kurjale —
ei, mitte endas, vaid neis,
kelle südameis
miljon vasarat taob!

Vaata — taokuma kumm
kerkimas kõrgemale!
Ääsi ees sepp, kes suur ja tumm,
raob ja taob,
haamri all — homse peale.

Orb

Pilk küsiv kaua piilus üles kasukani,
mis ahjul soojas varjas pesa viimset muna.
Kui perenaine lõpuks värdja maha pani,
siis piuksus see nii härdasti, nii abituna,

et orvu omaks võtsid, emaks heldinuna.
Ei jäänd sust maha, jooksis suka heledani,
jäi häälitsema jala-tiiva juurde, kuna
ta vaevalt hoolis sest, et hüüdis emahani.

Silm täis küll rooga rohelist, kuid nokk veel väeti,
raashaaval oimetu sai rohulehti suhu.
Kui aga viimaks teistega ta karja jäeti,

siis juba õhtuks kadus teine kes teab kuhu.
See teade tulnud, niiskund silmil tõusid lauast.
Mu enda südagi, jah, polnud päris rauast.

Kodumaale

Ei ma kiidukõnede kõrinast
ega trummide põrinast
leia õiget su palet.
Ei ma hõisata mõista teistega võistu.
Pärast päevade valet
tulen tasa su juurde,
kui kõik vaibund vaikusse suurde,
et sind mõista siis mõistu.

Seal, kord lumes, kord roheline,
ikka vaikiv valude vahel,
läeb su kühmas talude ahel.

Aga eemal, näe ähvardab tõusta
kummitis loheline:
ajab ligi sulle sõjakas lääs
oma lõuaka lõusta,
sinu nurmesid varjutab.
Ent siinsamas reetjate rivi,
võimuhumalad pääs,
sinu põlisele poojale
käeupitust harjutab.

Mu süda on raske kui kivi.
Surun ligi end üsale soojale,

panen kõrva vastu su vammust.
Ja kui keegi ei näe,
leian käe
sinu pihust.
Nagu kiiri su rammust
kiirgaks iidsest vabaduskihust,
sinu sirgeks jäänd sammust
läbi sajandite kangialustest.

Kui nüüd otsekui lukuta uksed
su meeled lõnguvad,
tõukeist kaugeist, maa-alustest
su mõtted võnguvad
ja ma korratuis löökides tajuma
hakkan su südametukset,
sinu verre poetund pisikusumbe;
kui ehk sinul, mu päikse- ja rajumaa,
tõmbub otsaesine umbe
ja see pilv seal rabiseb raheks, —
ei ma sinu pärast veel pelga
ega heida meelt:

ükski hoop ega reet ega laim
saa su visadust kiiluda kaheks!
Ja kes kasvataks küüru su selga,
mehesammu vääraks teelt,
kui su selgrooks jääb — vabadusvaim!

Meri

Millist rahu tunneb sinu rahutuses:
unetus või puhkus, — ikka oled säng.
See, mis tormis, väikeseski vahutuses
meile süngeks tõeks, on sinule vaid mäng.

Kõuepilv su kohal — ainult plekist lelu.
Vihm su rüppe hoopis mõttelage vaev.
Mõistan: miljon aastat ikka sama elu, —
ning su seljas vastikuks saab iga laev.

Aga pilved — need on pehmest utevillast,
taevarand — see koju ootav väravsuu,
kuna Linnuteest, sest hõbetatud sillast
tähti karjatades üle kõnnib kuu.

Nii sa, meri, vajund minusse kui laotus,
taha kaugele jäänd maha mandrilaik,
riba rähklusi ja randu, mille kaotus
pole valus, kuigi kallis mõni paik.

Ehmehaaval lahtuvad siin kannatused,
pole teesklust vaja ega olla väär, —
sest mu ümber on vaid siirad rannatused
ja ma ise nendes kokkusuland äär.

Kuulan, imen enda sisse seda müha,
tunnen vett ja valgust, unelmat ja tõtt.
Sina, meri, endastmõistetav ja püha,
lihtne nagu leib ja soe kui ümbervõtt!

Rakendagem

Rakendagem leid ja rangid,
ootab juubeldatav künd.
Saatus olla rõõmsad vangid,
elagu siis uuekssünd!

Liibugem üksteise ligi,
piits et paremini lööks!
Ja kui seljalt tilgub higi,
laulgem: sündinud me tööks!

Kellel orjus asub veres,
vabadus sel õieleek,
ja kes otsaline peres,
sellele kõik muu on seek.

MARIE UNDER

Sirelite aegu

Ju toomehelbed jätnud jumalaga
ja sirelite õitseaeg on käes:
kõik pungad pakatavad täies väes,
kõik põõsad sinetavad maja taga.

Ja öösiti nüüd ei ma enam maga:
mu süda õhetab kui hõõguv ääs —
ah, sirelite õitseaeg on käes!
Kuis võiks ükskõikne olla ma ja vaga!

Kuid sind ei ole siin — misjaoks, misjaoks siis päev
nii täis neid siniverkjaid õisi loodi?
Misjaoks siis öö, nii heldelt valgeks jääv,
nii lõhnuheitvalt ümber minu voodi?
Nii raske üksi kõike ilu kanda —
kuid sind ei ole siin, et seda sulle anda.

Sinine terrass

Täis roosat eha sinine terrass,
kus punast tülli laotand akendelle
ning purpurrätiku mu õlgadelle
päev loojenev, nii kaunilt kustumas.

Kui verev roosikimp veel hõõgumas
ta taevas — suurem õde lilledelle,
kes armust haiged. Aldis lõhnadelle,
ma trepi vanal astmel istumas.

Siin pudeneva halli kivi praos
nõrk kummel argsi valgeid õisi ajab
ja kressid rohu niiskenevas vaos

kui leegid üleroomlevad mu kingi,
ent põõsalt, peenralt lõhnu, lõhnu sajab,
see meeli uimastab kui õndsus mingi.

Seek

Ruskab rootsund puuderivist,
taevasein kui telliskivist.
Mets end paljaks loobitsend.

Üle seenetanud seegi,
mille takjaist, nõgespuhmast,
maltsast, ohakate uhmast
sügis lahti roobitsend,
süütab juba tähist mõni
oma lapseliku leegi.

Sirab kuu,
nii et silmad jäävad pääle.
Jäledasti

haugub elatanud peni
kohihääli heledasti.
Heidab ümber tema hääle
oma koha tammisuu.

Maja raeremmelgates,
eit sees tolmus, hämmelgates.
Mõraline kruus ja kakk.
Liikmed sõlmilised, halvat.
Selg ööd-päevad pambuline.
Räpane kottkohmak jakk.

Silmad — tigud ligedad,
ära valat, ära valvat.
Kulmud muretigedad.
Suu vist ainsahambuline,
kinni müürit, naerutu ja sõnadetu,
nagu kriimustus veel näos;
viimse jumalagajätu
valulõige jälle säos:

aeg ta kortsudesse punund,
nagu laegas ammu lukkus,
võti kadus — kaevu kukkus,
mis sääl olnud, sinna unund.

Lumisääski tiibleb õhus.
Vanaeit
nuuskab, nutab, köhib põhus,
see ta palve:
lühipäevalise talve
pärast hirm ja meeleheit.

Läinud päevad mööda märgist.
Jäänud ainult paigad särgist,
särgist, mida reostab, lapib,
sõrmitseb kui kallist lelu,
hoolega kõik augud tapib,
vahel uhab, jõkke paiskab,
söödikutest puhtaks rapib.
Selle peale oma elu
viimse raasukese raiskab.

Nõnda toimib, nõnda tukub,
kuni kepi küljest kukub,
kus kõik olemine koos.
Kolde ees või sängis hukkub —
kustub nagu tuli soos.

Kaks kitse

Neist üks on valge, teine must
ning üks on ema, teine tall.
Üks siinpool, teine säälpool ust.
See valge, see on ema.
Ja kitseutt
on must kui mutt.
Nad mõlemad on pandud igatsema.

Üks siinpool, teine säälpool ust:
tall sees, ja ema rohumaal
on köidikuga vaia naal.
Neid lahutas
üks käsi kõva, rakune,
kui teises lüpsik vahutas.

See valge, see on ema,
kuid parrakas on tema,
ta takka hatul, takune
ning niuded, need on lohus,
ta kõhu all
vast lohisemas rohus
täis udarate roosa pall
kesk udemeid ja villa.

Nad pandud igatsema:
nad häälest teinud silla,
sääl väljas valge ema,
sees kitseutt, kes must kui mutt.
Kuis väriseb
ta tulevane habe,
kui pudeneb ta orvunutt,
et käriseb
hüüd õhuke ja rabe.

Ja ema nisas sügelus,
see tõmbab lauda ligi.
Ta sammub tões ja täies hoos,
sääl salvab oheliku-uss,
ei anta olla üheskoos!
Mis saab meist ometigi?

Ning talle silmis sädeleb,
kui sarvepulk
ja nina tõukab talli prao:
sääl haljendab üks rohupaik,
see'p ongi tema jaoks maailm,

mis sest, et mulk
vaid paras sukanõela silm;
ja suust ei kao,
see igemetel vedeleb,
poolsoolane, poolmagus maik.

Tuisk

Küll see tund on tuska täis:
räitsakrõske, raheraske.
Lind, kes säälpool aeda käis,
peksab tiibu: «Laske, laske!»

Urisedes tuli urik.
Puud kui ebaledes kurja
kummutasid maani turja.
Rabas, vehkis, peksis kurik.

Põõsas mõnda päeva urbuv —
jälle kurbuv.
Kes tõi selle ränga ohu,
üle udu-uue rohu?

Lumelobjakad kui pesu
üle võsu.
Viha viskub aknaid vastu —
süda nagu läbilastu!

Mine, mine,
aiast aastu,
tuisk, sa lumetriibuline,
maru sajatiivuline!

Lind poegadega

Elas, elas uisa unes,
pesa valmis siis ja munes
sinitähnilisi mune,
ikka nagu läbi une.

Kuni äratet sai tema
— nüüd ju hellameelne ema —
pesapõhjas murdund koorest
oma lihast-verest noorest:

tundis kõhu all ta ploomi —
pehmeid, paljaid imeloomi.
Taipas! Lendu! Kinni kihust,
sääse, kärbse — kõigi lihust!

Puhu üles, alla puhu!
Kõik, mis mahtus, suhu! suhu!
Nokkis maast ja ahmis õhust:
aetud viiest-kuuest kõhust.

Oh, neid põhjatumaid suid!
Vaja sööta sitkeks luid,
selga sulist sooja kinda,
taha lustiliku saba,
tiivad külge — laulu rinda,
et see tõuseks, ja see tõuseks, erk ja vaba.

Merilehmad

«Kelle on need hallid veised,
polegi vist nagu teised,
meie karja said nad kust?
Nende kõrval kasvult maha,
sileduselt jäävad taha
meie joonik, meie must.

Ennäe sarvi! Ennäe lõugu!
Küllap hääd nad piimatõugu!
Udarad ju maani vast...» —
Peremees noor küsitelles,
silmitsedes karjas selles:
«Kaasas pole karjalast?»

Pole kaua kaeda vaja:
rannal magab paimendaja,
liival karjakott ja lass.
Kummardab mees üle leiu:
«Hurjöh, piiga! Virgu, neiu!
Sinu kari kadumas.»

Tüdruk pühkis silmist une
ning kui varahommikune
meri sinas vastu neist;

nõnda loitis nende rohe,
et see noormees kohkus kohe:
sellist vaadet polnud teist.

Päev ju vaarub õhtu varjus —
«Kust sa pärit, kaunis karjus,
kõnele, kust siia said?»
««Oh mind!... Kaua vist ma magand —
olen kaugelt vete tagant...
otsiskelin maranaid...»»

«Õhtu vaibub, öö ju tuleb,
pimedus kõik majad suleb,
avat üks vaid sulle paoks,
sääl, vaat, kus need noored kased...
Ning mu laudas leidub aset
sinu sinikarja jaoks.»

*

Mehel endine kõik lakkas,
silmapilkmel hoidma hakkas,
armastama hakkas tend,
võõrast, kes saand ulualust
— jättes mõrsja naabritalust —,
hellemalt kui kaksikvend.

See nüüd kõndis noorikuna,
põsil õhetusepuna,
oli õrn ja häbelik;
talitada karjad kahed,
kõndis toa ja lauda vahet,
pikameelne, läbelik.

Juba saadik pulmaõllest
õnnistust ta puistas põllest:
karjakasv ja piimaand
jätsid varju kogu valla;
kõik sai nagu õnne alla,
kuhu käe ta külge pand.

*

Piimakambris pütte virnus,
või ta käe alla keerles kirnus
kollasem kui tukatid,
nii et naabrid kahetasid,
sõnadega pahetasid,
mõttes teda hukatid:

«Ei need sinihallid veised,
ei nad ole nagu teised...»
Kaevat kahtlustuste-kaev.
Ning siis kõrval kõige kasu,
kõige õnne võttis asu
mehe hinges vahel vaev.

Naine nõnda virk ja hoolik,
aga miski nagu poolik:
kaunis küll, kuid kes ta, kust?
Tahtis täitsa püüda lindu
ning siis võttis süame rindu,
poetas hellalt küsimust:

«Vaata, naine, käin kui pime,
kõik mu ümber näib kui ime,
veidi nagu jube sest:
Ammu, kui me ühtusime,
aga ma ei tea su nime,
võta ümbert kord see kest.»

««Kas ma pole sinu meele
järele, miks oma keele
ässitad mu kallale?
Nõnda oma armupaela,
mille pannud mulle kaela,
lased, sõber, vallale.

Siis mul pole enam püsi,
sellepärast ära küsi,
ära küsi — kahetsed...»»
«Tahan sinu üle võimust:
lausu, kelle oled hõimust!»
««Ära küsi — kahetsed!»»

«Ei, kui võtad endalt katte,
räägid esivanemate
soost, see enam liidab meid.»
««Võta kanda siis see koorem:
Ahti lastest kõige noorem
olen, olen — merineid...»»

*

Mingit võõrastust ja viha
tundes päästis oma piha
uinund mehe kaenla alt,

nobedalt siis tõstis sääre
üle selle sängiääre,
kus ta kate langes talt.

Mingi mälestus lõi põue:
avas ukse, jooksis õue,
rutus palmimata juust.
Vaikselt hüüdis: «Vissi, vissi!»
ning siis astus tasapissi,
tasahilju koplisuust.

Ning need sinihallid veised,
mis ei olnud nagu teised,
inimlaste silmelust —
võttis kõik ta oma hoole
alla, kadus mere poole,
kadus sinna, tulnud kust.

Nende üle laine sinas — —
aga laudas nukralt inas
küüdik härg ja mullik must.

Sant Ses räitsakus, ses tuisus läheb üle õue,
kuub narmaskirja kulund, hülgekirja lapit;
ei kaelus kõrisõlme kata, käised napid,
tall' lumi pistab oma valge sõrme põue.

Ta karvane kui loom. Suur nina punaneb
kesk habet, mis lai põdrasambla vanik.
Taob puusa kotis hallitanud kanik,
ja korpund käega ühte kasvand kepp.

Mis leeki varjab tema kulmutuhk?
Või hingitseb sääl ainult hiirelõke?
Ei seda keegi tea: ta silmil tõke
ning nende vabastuseks puudub puhk.

Kas tohib tema tõsta pääd? Ei, ei:
tal ikka kaelas alanduserangid,
kõik liikmed tema tühja kõhu vangid —
maad ligi pilgud — teisiti ei või.

Tal pole midagi. Vaid kurgupärra
jäänd kuidagi üks viis veel kidi-vidi
ju lapsepõlvest — seda igapidi
ta püüab pigistada teiste rõõmukärra:

See rinnakorvist üles ringutub
kesk kõhatusi — nagu ratta alt
ja haledaile sõnule nii järgi pingutub,
poeb nende kurblikkusse kohmakalt.

Need sõnad habemesse ruttavad,
kust nagu kivi mõni kukub alla,
et peni laseb ulgumise valla,
et suured naeravad ja lapsed nutavad
ning põgenevad hirmul voodi alla.

Orb

Maadligi, vettligi maja,
külgpidi sees —
laeni täis lainete kaja,
kajakad läve ees.

Orb oma ainsama lamba
õhtul koju tõi mäelt,
all poiste pilava kamba,
kinni pidades häält.

Istus ja nuttis siis hilja,
jalgadel merevaht.
Küpset ruugavat vilja —
põimis palmikut kaht.

Viires kas hüüdis ta nime?
Kuu kuldas lainetel tee.
Ühtaegu valge ja pime —
kaelas tal v o o g u d e kee...

Maadligi, vettligi maja,
külgpidi sees.
Laeni täis lainete kaja.
Pisarad läve ees.

Meri on tõusnud

Meri on tõusnud. Ei ole tal pervi,
karjamaale veab välkuvaid järvi.

Umbpilvi ümber ja vallastuuli,
jubestab vaht ka rohekaid huuli.

Sinna ja tänna visklemas huupi,
raputab sildu ja vintsutab luupi.

Valgust lööb keeriste mustist ustest,
saadet kiiviti hädaldustest.

Laine kargamas kaldale pakku,
kobrutust õlult heites kui takku.

Tõuseb ja välgatab haljast kapja,
astub su aeda, tuleb kui tapja.

Meri on täis, juba õue sööbib,
täna öösi su lävel ööbib.

Ähib ja uriseb augud su unne,
et sa end eneses kodus ei tunne.

Pihlad

Ammuks seisis lai ja kohe,
valge mattis ara rohe,
üsna õites ülemeelik
hõljus nagu naise seelik.

Vajus nagu lumemägi
aknasse see valge vägi,
ümber lõhn, vist seitse võru,
imal-magus, pisut mõru.

Tuul kui tõstis valgeid patju,
näisid ära auravat ju —
ebemeid siis all ja ülal
pillutada kogu külal.

*

Puu siis tõsines ja tukkus,
oma rohluses lukkus.
On ta väsind suurest armust?
Mahlus käärib loomiskarmust.

Juba priiskabki kui purjus:
puna kasvab nagu kurjus —
oh neid kihisevaid limu!
seda sigimisehimu!

Seisab enda õnnest rõhut —
õhk kõik veretama lõhut.
Nüüd ta upub endakattu,
oma hullund vilja sattu.

Nüüd on marju, nüüd on marju!
Kuskil pole nendest varju:
ruttab rüppe, ripub põue —
verev katus üle õue.

Värav ägab sagarates,
tormamas neid treppi mattes
juba rõdu poole, kuna
uksest uhkab puna, puna.

Hommikul ju aknast sisse
vägisi su magamisse
veereb kobarate muna,
unne undab puna, puna.

Põgenik

Murede keskel ma magasin,
vahel vaevade.
Kord veel tahaksin tagasi...
Ära lõigat on tee.

Kahlasin kaelani ohakais,
orjavits veristas käed,
paremal ahistas laini pais,
vasemal surusid mäed.

Puhkuseks piskuks vaid maanteekraav —
varju ei vähimat.
Valutas südames lahtine haav,
leinates lähimat.

Kord veel tagasi tahaksin
leida kodutee,
kodumullas siis magaksin
välja kõik silmavee.

Eokene eo-eo

Sina oled imeline talleken,
Malleken!
Valge väikse punsund käega,
väega
mõistmatumaga sa mulle ütlemata armas.
Ah, sa väike, väike, valge inimese narmas!

Sina oled imeline lilliken,
tilliken!
Õitsed ainult suve päikses,
väikses
ilus anemoonega ja sõnajalgadega.
Ah, sa takjas, hakjas väike tatsujalgadega!

Sina oled suliseja jõeken,
õeken!
Vulised ja laulad, hullad.
Kullad
sinu juuste udemetest pudenevad õhku.
Ajad taga liblikaid ja kardad kurja tõhku!

Tilli-illi lilli-line lilliken,
illiken.
Tiuda-tiuda tiokene,
Ene!
Eokene eo-eo, äokene äo!
Öö koob unekanga, katab sinu valge näo.

Kolmas kiri Ingile

See aasta tuleb kevad teisiti,
tiu-tiu! ja teisiti, see aasta teisiti,
ja kevad teisiti ja tuleb teisiti,
tiu-tiu! ja teisiti ja hoopis teisiti.

Nii palju naeru, linde, lilli't hoi!
Ja päikest, meeletumalt päikest.
Ih-ah-ah-haa! Ah-haa! Ih-ah! Oh-oi!
Paar prahvangut veel rõõska äikest:
mürr-mürr! mürr-mürr! trahh-trahh!

Lööb lahti hõbedase paju koor.
Võin teha tuhat tuhat pilli.
Tuul, puud ja ööpikud on koor.
Saan lututa mu sõrmed sadavilli:
tuut-tuut! tutt-tutt! tuut-tuut!

Kõik metsad, niidud ainult hullata!
Sind magatan siin-sääl kui susi.
Kui palju õhtu päev võib kullata,
sa jagada võid kallistusi:
tiu-tiu! tiu-tiu! Ssu-ssu!

Ja öö on ainult väike valgusring,
mis kiusab, kutsub, igatseb ning veab
mind laulikut ja sind, mu Ing.
Kun peatab, mil seisatab, ken teab?
Hoi-tii! hoi-tii! hoi-tii!

Loobumus

Olen väsind ootamast,
olen pettund lootmast.
Kätest ramm
kadus siruten neid sulle vastu.
Vaarub samm.
Raske seista, raske istu, astu.

Nüüd ei vannu, palu.
Nüüd on möödas valu.
Ainult tuhk
jäänud kõigest hõõgest hinge maha.
Elu puhk
sellegi viib mitme mere taha.

Tahad istu, nutta?
Tahad joosta, rutta.
Mulle see
nagu jookseks pilved, mühaks palu.
Minu tee —
see on: lauluks ülendada valu.

Üle kodumäe

Üle kodumäe kumera kupli
suveöö sumestav valu.
Toomingad valvavad talu,
üle ussaia vaatavad kopli.

Aian õunapuud punasest lõngast
ketravad magusaid palle.
Vaatavad armunult põlle
nurmed visaten rohelist rõngast.

Oja leppade jalgu nüüd peseb
kivile kivi päält lasten.
Odrapää mahedan kasten
kaera pehmete sarviga puseb.

Maja vajunud rõõmsasse unde.
Muru pääl magavad rohun
isegi haldijad rahun.
Silmik seinakell üksi teeb tunde.

Künd

Peon piits ja silmil kaap,
atra juhib vana põllumees,
aga adra taga künnivares
tähtsa näoga astub nagu asjamees.
Hääl veel külmanud ja kare
kostab üle välja: kraak!

Mulla sisse kiirelt uut
varjavat ja peidet ust
otsib vaost väljaküntud limuk.
Aga man ju varesröövik must,
keda vaevab lihahimu,
sitkutab ja ammab suud.

Laudalehki tõstab tuul,
viskab üles äsjaküntud maa,
kuhu kummutatud sõnnik.
Vao vao kõrvale nii a'ab
kündja kevadpäiksen õnnis,
vaev ja vile segi suul.

Nägu suurrätti mähitud, seisis Reet alevis Urbaku raamatukaupluse akna all. Aknale oli pandud postkaarte, sulgi, sulepäid, mõni tähtraamat.

Väljas tibas vihma, Reet astus kauplusse.

Ta ootas tükk aega üksi leti ees, enne kui tuli kaupmees Urbak, käed müüritööst savised ja nõgised. Oli neid kähku loputanud, kuid ikka nad olid veel savised ja nõgised.

«Kas teil tinti on?»

Tint oli Reedal kodus otsas, tinti läheb aga mõnikord hädasti vaja.

«On küll tinti!»

Urbak pöördus riiuli poole, ladus sealt mitu potti lauale. Tinti oli riiulil palju, mitu rida.

Reet nõjatas küünarnukkidega letile, hoides sõrmedega lõua alt halli suurrätti kinni. Veeretas teise käega tindipotte letil, — mõni neist oli ümmargune, mõni tahuline, kõlisesid kokku lüües.

Reet pigistas suurräti lõua alt veelgi tugevamini kinni, vajus mõttesse. Mõtles ja tilistas laual potte, tinti oli kaupmehel palju, igasugust tinti. Väljas tibas vihma; kes teab, mis maksab tint?

«Kas teil lahtist tinti ei ole?»

«On küll lahtist tinti.»

Reet võttis taskust tühja klaasi ja pani letile. Urbak kogus potid letilt kokku ja asetas tagasi riiulile.

«Lubage mulle siis lahtist tinti.»

Lahtine tint on odavam. Reet ostab ikka lahtist tinti. Kes teab aga, on see ka hea tint. Soris sõrmedega rahakotis; kes teab, palju kaupmees selle eest nõuab.

«Kas see on ka hea tint?»

«Oi, see on hea tint! Paremat tinti enam ei olegi.»

Reet seisis tulbana leti ees, liikumatult. Nagu väsinud oli ta alevisse tulekust, nagu kahju oli vähimastki liigutusest. Suurräti august paistis ainult nina, mustad silmakoopad liikumatute silmadega. Vaatas tindipotti ja peas elasid varjatud mõtted.

Ka sulgi oleks ta hädasti vajanud . . .

«Lubage mulle ka sulgi.»

Valis kastist kuldse sule.

«Kas see on hea sulg?»

«Oi, see on hea sulg!»

Ei teadnud Urbak, kas ostja veel midagi ostab. Ei

teadnud seda Reet isegi. Kuid sulepea oli kodus kadunud, oli küll hoolega otsinud, aga kätte ei saanud. Ehk leiab selle siiski üles, või ostab siiski uue?

«Kas teil sulepäid on?»

«On küll sulepäid.»

«Lubage mulle ka üks sulepea.»

Urbak tõstis sulepead karbikesega letile. Reet tahtis neist osta kõige ilusama.

«Missugune neist on kõige ilusam sulepea?»

«Oi, need on kõik ilusad sulepead!»

«Kas need on head sulepead?»

«Oi, need on head sulepead, paremaid enam ei olegi!»

Reet valis sinise sulepea, Reeda meelest sinine sulepea on kõige ilusam.

Urbak rullis asjad paberisse; kas naine ostab võibolla veel midagi?

Ei osta, midagi enam ei osta. Kolm asja on ostnud: tindi, sule, sulepea.

Väljas tibas vihma, Reet ei tahtnud väljuda. Vihmavarju ta oli jätnud koju, kodus veel vihma ei sadanud. Rullis asjad tagasi paberist välja.

«Kas on ikka hea tint?» küsis kaheldes.

«Oi, on küll hea tint.»

Ja kaupmees ulatas Reedale paberit.

«Kirjutage midagi, olge lahke!»

Kirjutada tahtis Reet tõepoolest midagi.

Mõtles ja vaatas aknast välja. Rasked pilved liikusid majade kohal ja räästad jooksid sorinal. Reet nõjatas küünarpeadega letile ja mõtles edasi.

Midagi ei tulnud pähe, millest kirjutada. Tindine sulg oli valmis paberil, aga meelde ei tulnud mitte kui midagi.

«Ei tule midagi meelde kirjutada.»

Pea oli tühi, ühtki mõtet ei vilksatanud.

«Mis seal kirjutada!» naeris Urbak. «Kirjutage ükskõik mida.»

Kuid Reet ei tahtnud kirjutada ükskõik mida.

«Kirjutage: väljas sajab vihma...»

Ei seda Reet ei tahtnud kirjutada. Mis sellest vihmasajust kirjutada!

Mõtleb midagi muud, paremat.

«Kirjutage: koer jookseb maanteel.»

Reet vaatas välja — koer jooksiski maanteel.

Ei tahtnud sedagi kirjutada, oodaku, varsti tuleb parem mõte. Ja ta naeris väsinult, — imelikke asju sunnib kaupmees teda kirjutama.

Urbak ootas leti taga, Reet ikka mõtles.
«Kirjutage: pea on tühi!»
Ah, parem mõte tuleb kohe!
Nüüd vaatas isegi Urbak hajameelselt välja ega mõistnud enam midagi ütelda.
Ent nüüd võpatas Reet: nüüd tuli mõte, hea mõte. Kummardus leti kohale ja kirjutas:
«Suur reheahi.»
Oli küll hea tint, hea sulg ja sulepea. Rullis asjad paberisse, maksis raha ja lahkus kauplusest.

A. H. TAMMSAARE

AVALIK KIRI KIRJANIK A. H. TAMMSAARELE

(katkendeid).

Kandev idee. Kandvat ideed otsides näid sa küsivat: mis oleks kogu maakera kandev idee, kui maakera oleks samuti kellegi tehtud, nagu tegid Sina oma teose? Vastus heliseb mul paratamatult kõrvus: maakeral polegi kandvat ideed, või tema ise ongi see idee, sest muidu muutuks ta mõneks lusikaks, millega suppi helbitakse, või torpeedoks, millega vaenlase laevu põhja lastakse. Hea küll, ütleme, et see oleks nõnda, muidugi mitte euroopluse, vaid kosmose seisukohalt. Aga pea meeles, meid ei huvita nii palju kosmos, mille tolmukübemeke maakera, kui inimene, tema vaated. Sellepärast: mis oleks maakera inimesele ideeliselt? Mäletan, et millalgi tähendasid: maakera pole inimesele mitte kuidagi rohkem kui lillele taimelava, vaevakasele soo. Nende vahekorra alglisem, kandvam idee — nende vaheline võitlus.
Nõnda siis: Vargamäe kandev idee on Vargamäe ise, tema elaniku seisukohalt aga — võitlus Vargamäega. On üsna ükskõik, kas see võitleja-elanik on kristlane, juut, buddhalane või muhameedlane, kas ta on ärkamisaegne kohaomanik või rentnik, valvab tema kõlbluse järele saksa pastor või eesti õpetaja, arreteerib teda vene urjäädnik või vabariigi konstaabel — Vargamäe kandvast ideest, s. t. vihasest võitlusest elu ja surma peale ei päästa teda miski, vaevalt ehk muutub see ajajooksul pisitsipakene.

Võib-olla, millalgi puudus Vargamäel inimene ja, võib-olla, millalgi kaob ta sealt jällegi, aga kas sellepärast kaob tema kandev idee — kas raugeb võitlus? Kas tõesti oli maakera idee sauruste ajajärgul halvemini väljendatud kui ameerika pilvelõhkujate päevil? Kas tõesti puudub see idee tulevikus, kus kogu maakeral, ka Vargamäel, sibab veel mõni sipelgas või hüppab silmipilgutav maakirp? Mina arvan, et koguni mitte. Kui Sina aga selle ajajärgu oled valinud, kus hängeldab ja rühmeldab Vargamäel inimene-eestlane, siis ainult sel lihtsal põhjusel, et Sina ise oled inimene-eestlane ja egoistina tunned Sa iseenda ja oma tõu vastu kõige suuremat huvi. Pealegi on tõenäolik, et teisigi eestlasi-inimesi huvitab rohkem inimese kui sauruse võitlus Vargamäega, nagu ta suuremagi innuga vaatab härja ja inimese kui kahe härja võitlust.

Matsist ja vurlest. Vististi pole ka see juhuslikult sündinud, et võitlust loodusega peab Sul talupoeg. See oleneb Sinu arusaamisest eurooplusest. Sina arvad nähtavasti, et Euroopa, eurooplane, eurooplus pole koguni mitte mõni inglise plaaster, mille võib kleepida haigele kohale. Tema pole ka mõni veevärk, mille võib saada inglise raha ja oskusega. Ta pole ka euroopalik koolide korraldus, mida arvatakse võivat muutmatult tarvitusele võtta, nii et ainsa käeliigutusega tõstame oma jütsid keset Euroopat ja eurooplust. Ta pole ka näovärv, mille tõttu meie daamid üleöö näivad lendavat üle piiri läände. Eurooplus pole ka see, kui mõni meie minister ihub hammast metsade peale, sest et Euroopas olla metsad juba hävitatud. Vähe leidub neid, kes taipavad, või kel huvigi on taipamiseks, et eurooplust ei saavutata üldse mitte Euroopale järeleahvimisega, vaid sellega, et õpime sama intensiivselt mõtlema, tundma ja töötama, nagu on seda teinud eurooplane. Ei ole tulu Euroopa eeskujust kunstis ja kirjanduseski, kui me seal ei omanda eurooplaste intensiivsust, tõsidust ja sügavust. Sügav ja intensiivne saab aga olla mitte võõrsilt laenatud asjus ja aineis, vaid selles, mis meil kõige põlisemat. Selleks olluseks on meil aga kahtlemata talupoeg. Sellepärast peab oletama, et just tema kaudu õnnestub meil ehk kõige kergemini euroopalise intensiivsusega kui mitte mõelda, siis vähemalt tundagi.

Meie linnakodanik on vaevalt alles sündinud,

tema välimus, tegumood, hingeelu ja iseloom on peaaegu amorfne ja sellepärast on tema kujutamisel palju raskem saavutada euroopalikku intensiivsust. Tahaks peaaegu öelda: linnakodanikku kui niisugust pole meil veel olemaski, ehk olgu siis et otsiksime saksa ringkonnist. Muidu on tooniandev nõndanimetatud vurle, see matsi otsekohene vastand. Mats on traditsiooniline, püsiv, visa, alalhoidev. Mis tal on, sellest peab ta kinni, sest selle on ta omandanud mitte uisapäisa, vaid tasa ja targu, oma loomu ja tarvete kohaselt. Tema armastab isegi seda, mille käes ta kannatab ja millega peab verist võitlust. (Euroopas on kõige matsilisem rahvas inglased. Tema püsivus ja alalhoidlus on otse imetlusväärne. Seega on arusaadav tema valdav mõju maailmas). Vurle ei ripu kõige hingega millegi küljes ja tema tunneb vaevalt võitlust elu ja surma peale. (Parem paneb ta hõlmad vöö vahele ja läheb Brasiiliasse või Austraaliasse. Vurle seab end iga tuule järgi, puhugu see idast või läänest. Üleöö saab temast venelane, sakslane, prantslane või inglane. Aga seda ainult keele, riiete, mööbli või näovaaba poolest.) Oma sisemises olemuses pole ta ei see, teine ega kolmas, sest tema on ainult vurle — loomutuse ja vormituse kehand.

Sellelt seisukohalt vaadeldes meie kunsti ja kirjandust saab ilmsiks: meil on pahatihti tooniandjaks vurle (psühholoogiliselt muidugi). Vähesed tunnevad huvi intensiivsuse ja süvenemise vastu, aga igale uuele moele või lipukirjale joostakse järele kinnisilmi ja ummisjalu. Ning seda kõike aina eurooplise tähe all. Nagu tähendaks euroopastumine vurlestumist. Muidugi, ühes on igal vurlel õigus: ka Euroopas on tooniandjaks aina vurle. (Mats on nurka surutud. Courts-Mahleri ja Burrougs'i vastu ei saa keegi, ehk olgu siis, et tuleb kusagilt veel intensiivsem vurle.) Kogu kultuurivõitlus on matsi ja vurle heitlus. (Meie läksime Euroopast matsi otsima, aga vurle arvas, et me ihkame teda. Mats on tagasihoidlik, vurle pealetükkiv, sest teda on rohkem Euroopaski. Ainult meie nähtavasti ei aimanud seda. Meie ei aimanud lihtsat tõsiasja: eurooplasi on Euroopaski armetult vähe ja see tõug näib üldse kahanemisteele kalduvat. Sünnib nagu Vargamäelgi: kõik leiavad, et ilusam aeg on enne neid möödunud.).

Optimismist, pessimismist. Kõlblusega ühenduses seisab vähem tähtis küsimus: pessimism või optimism?

Meie oleme harjunud enamasti ikka nõnda asjast aru saama, et kui keegi pooldab ja usub kõlblisi aateid — näiteks karskust, voorust, isamaa-armastust, sugurahva põhiheli, sotsialismi lõplikku võitu, üldist edu ja arenemist jne. jne. — siis on ta optimist, ei usu ta — pessimist. Sellest vaatepunktist on Sinu teos kõlblusvastane ja ka pessimistlik, sest Sinus valitseks nagu nende vooruslikkude küsimuste suhtes kanapimedus. Sind ei huvita need nii tähtsad küsimused. Sina näid ainult küsivat: kas inimene võitleb veel loodusega või vannub ta temale alla? Esimesel korral on ta paratamata optimist, teisel — pessimist. Sellelt seisukohalt vaadatuna leiduks ehk Sinu raamatus üks tõsine pessimist — Oru Pearu, sest tema ei võta kuigi tõsiselt vaevaks loodusega võidelda. Ka muud tema teod lasevad aimata, et tema tunneb instinktiivselt oma asjatust ja mõttetust Vargamäel. Pahatihti ei jaksa ta enam muidu elada, kui joob end täis või teeb arutuid tegusid. Nõnda talitavad ainult need, kes tahavad millegisse uputada või sumbutada oma rusuva meeleolu.

Loodusekirjeldusest. Juhin Sinu tähelepanu veel ühele puudusele: Sinu teoses puudub loodus, s. t. loodusekirjeldus. Ma räägin sellest ainult Euroopa ja eurooplus pärast. Kui ma õieti mäletan, siis: ilmub loodus Euroopa kunsti ja kirjandusse tõeliselt alles 18. aastasajal. (Enne seda on ta siin väga haruldane külaline: kreeklastel Euripides, roomlastel Ausonius, itaallastel Petrarca.) Loodus saab kunstiobjektiks eluolu linnastumisega, loodusevõõrdumisega. Tahaks öelda: linnatänavate kiviprügitus loob looduseilu. Tundmusteprassinguid looduseilu tõttu õppisime tundma Euroopas ja tõttasime ka ise selle iluga prassima. Vaevalt küsisime, kas see meile sama loomulik, nagu linnastunud eurooplasele. Tahtsime saada eurooplaseks ka looduseilu nautimises ja kes seda kõige värvikamalt tegi, oli suurim eurooplane. Sagedasti värvime loodust rohkem, kui see meile kohane, aga ka eurooplane armastab loodust rohkem värvida, kui see temale kohane, sellepärast pole meile midagi ette heita. Meie oma looduse (maastik, õhustik, valgus) erilist ilu pole meil kuigi tõsiselt võetud. Ja psühholoogiliselt oleme looduseiluga rohkem ja sagedamini patustanud, kui tänapäev uskuda söandame:

me topime looduseilust arusaamise ja tema maitsmise inimestesse, kus teda tõelikult olla ei või. Kirjanik euroopastab sagedasti oma kangelasi looduseilu külgepookimisega, kuigi see ehk ilmselt loomuvastane. Eriti puutub see talupojaromaanidesse.

Looduseilu on suuremale hulgale Euroopalegi külge poogitud või ta on enamasti mood, nagu terava või nüri ninaga king või juuste soeng. Sel inglasel on nii väga õigus, kes ütleb: looduseilu on loonud kunst. Kui nüüd Sina vähegi mõtlesid euroopalise kunstitöö eeskujul, siis oleksid Sa pidanud ka vargamäelastele looduseilu külge pookima, kuigi neile on loodus alles — väetis, ahjukütt, toapalk, roovilatt, aiateivas. Sa oleksid pidanud oma teose nõnda kombineerima (õige sõna õigel kohal), et euroopalise kandva idee kõrval oleks leidunud ka kena euroopaline looduseilu, sest see on tänapäev rohkem moes kui inimene. Muidugi, heatahtlik arvustaja oleks võinud Sulle ka siinkohal appi karata, hoiatades: pole viga, et puudub loodusekirjeldus, aga inimestes tunduks nagu ümbruse hõngu ja selle tõttu võiks ehk mõni peaaegu uskuda, et on olemas loodus, kuigi teda euroopalikult ei kirjeldata. Liiatigi kui arvesse võtta arvamist, et Euroopa isegi olla looduseilu kujutamises alles kenakene käpard: maalib kevade meelestamiseks kogu lilleaia, aga kui vaatad, näed ainult lilleaeda, mitte kevadet, kuna aga jaapanlasele jätkub roosioksakestki, et särama lööks — kevad.

Keelest ja stiilist. Lõpuks paar sõna stiilist! Siin hingitseb jällegi kahtlemata mingisugune euroopa pisielukas, sest Euroopas räägitakse stiilist kitsamas ja laiemas mõttes. Aga kui räägitakse Euroopas, siis peame rääkima ka meie. Ei ole tähtis, et seal — isegi Prantsusmaal, sel stiilimaal par excellence — juba ammugi on taibatud tõsiasja, kui kahtlane väärtus on stiilil kitsamas mõttes. On nimelt leitud, et just ebakorrektsus on see, mis sagedasti elustab niihästi inimese näo kui ka stiili. Sellepärast olevat nii arusaadav, miks just need prantsuse kirjanikud (Molière 17., Saint-Simon 18. ja Balzac 19. aastasajangul), kes valdavad ülimal määral elavat sõna ja kelle sule all muutub kõik elavaks, mis nad aga iganes puutuvad, jah siit olevat arusaadav, miks just nemad on pidanud kannatama kõige raskemaid etteheiteid stiili suhtes. Samuti nagu näiteks Shakespeare ja Dostojevskigi. Need

mehed mõistsid nähtavasti, et stiili puhtus lunastatakse olgu romaanis, näitelaval või kujutavas kunstis enamasti ikka eluküllus, ega mitmekesisuse piiramisega. Stiilitreialid näevad kirjanduses eelkõige ulainimese õilsat ajaviidet, mitte aga vägevat elutuiksoont. Selles tuiksoones poleks aga nagu eraldi stiili olemaski vaid tema sünnib alles teose hinge ja vaimuilma ja neid väljendava keele vastavusest, kokkukõlast. Aga mis tähendaks niisugusel korral ütlus: nõrk raamat ja klassiline stiil? See ei tähendaks midagi, vaid oleks ainult liig suur kirjaoskus, millest raske aru saada.

ANDRESEST JA PEARUST

Andres ja Pearu oleksid nagu kaks meest, kel on ühine armastatu, keda nad püüavad teineteise võidu vallutada, igaüks omal viisil. Andres kohtleb oma armastatut algusest saadik surmliku tõsiduse, uskliku harduse, pühaliku kohusetunde ja väsimatu tööga. Tema näeb oma armastatus jumalast määratut, kes ei mõista ega kellega ei mõisteta nalja. Kui armastad, siis pühenda end kogu oma ihu ja hingega temale, too talle ohvriks iseend ja kas või oma lähimad kallimadki — naine ja lapsed.

Pearu on teist laadi armastaja. Tema näeb nagu aimavat või oletavat, et armastatu, keda tahad võita, allub sagedasti ennem igasugustele «krutskitele» kui hardale riidepalistuse suudlemisele, et vastuarmastust ei saavutata ainult töö ja teenistuse, usu ja palvega, vaid ka edvistamise, suurustamise ja kemplemisega. Seepärast siis Pearu kogu eluaeg aina «prosessiks». Ja kui maa, tema armastatu, ei saa sellest viljakandvaks, kui ta ei anna soovitud saaki vastuarmastuse tähena, siis Pearu luiskab talle selle vooruse külge — tõstab maa annid sõnadega kas või mitmekordseks. Nõnda peaksid need kaks «vänget» vanameest leppimatult surema. Aga parajal silmapilgul saabub teade, et Vargamäe jõgi lastakse alla — et teostub Andrese eluaegne unistus. See pöörab Andresele kogu tema sisemaailma pahupidi.

Mis see siis õieti on? Tema on juba aastaid uskunud, et ta on unistanud ja püüdnud tühja, ja nüüd korraga astuvad järeltulijad tema, mitte Pearu jälgedesse. Tähendab, mitte Pearu, vaid tema on õieti elanud. Pearu on eksinud. Pearu on pattu teinud oma ligimese ja jumala vastu, Pearu vajab leppimist

ja andestamist. Ja kuna Andres nüüd näeb, et jumal on Vargamäel ikka õigust mõistnud ja teeb seda ehk ka pärast tema surmagi, siis tahab ta oma eluaegsele vihamehele andeksandva ja lepitava käe sirutada. Aga see on vahepeal surnud.

Ometi on see tühine pisiasi teadmise kõrval, et oled kogu eluaeg võidelnud õige asja eest: oled armastanud oma maalappi väsimatu tööga. See teadmine on suurim lohutus ja rahuldus, mida elu üldse võib anda. Sellast inimest ootab õnnis surm.

BIO-BIBLIOGRAAFILISI ANDMEID

HENDRIK ADAMSON, 1891—1946.
Luulekogud: Mulgimaa (1919), Inimen (1925), Tõus ja mõõn (1931), Kolletuspäev (1934), Mälestuste maja (1936), Linnulaul (1937).

ARTHUR ADSON, s. 1889.
Luulekogud: Henge palango (1917), Vana laterna (1919), Roosikrants (1920), Kaduvik (1927), Katai, kibuvits nink kivi (1928), Pärlijõgi (1931), Lehekülg ajaraamatust (1937).
Näidendeid: Lauluisa ja Kirjaneitsi (1930), Karu läheb meelõksu (1936).

AUGUST ALLE, 1890—1952.
Luulekogud: Üksinduse saartele (1918), Carmina barbata (1921), Laul kleidist helesinisest ja roosast seelikust (1925), Ummiklained (1930), Karmid rütmid (1934).
Följetonid: Lilla elevant (1923).

BETTI ALVER, s. 1906.
Luulekogu: Tolm ja tuli (1936).
Poeeme: Lugu valgest varesest (1931).
Romaane: Tuulearmuke (1927), Invaliidid (1930).

ALEKSANDER ANTSON, 1899—1945.
Luulekogusid: Epigrammid I (1927), Epigrammid II (1930), Epigrammid III (1933).
Näidendeid: Lapsed (1925), Kolgata (1926), Töölise tütar (1931).
Romaane: Kirg (1937), Sina ei pea mitte himustama (1933).

JOHANNES BARBARUS, 1890—1946.
Luulekogud: Fata-morgana (1918), Inimene ja sfinks (1919), Katastroofid (1920), Vahekorrad (1922), Geomeetriline inimene (1924), Multiplitseerit inimene (1927), Maailm on lahti (1930), E. V.-r (1932), Tulipunkt (1934), Kalad kuival (1937), Üle läve (1939).

EESSAARE AADU (Jaan Anvelt), 1884—1937.
Jutustusi: Alasti (1917), Teel (1933).

AUGUST GAILIT, 1891—1960.
Romaane: Muinasmaa (1918), Purpurne surm (1924), Toomas Nipernaadi (1928), Isade maa (1935), Karge meri (1938).
Novellikogusid: Rändavad rüütlid (1919), Vastu hommikut (1926), Ristisõitjad (1927).
Följetonid: Klounid ja faunid (1919).

ANNA HAAVA, 1864—1957.
Luulekogusid: Meie päevist (1920), Siiski on elu ilus (1930), Laulan oma eesti laulu (1935).

ERNI HIIR, s. 1900.
Luulekogud: Lemmiklaulud (1926), Meeri-Maria-Mari (1926), Puhtevird (1927), Kodutee (1931), Pöörang (1933), Sinimäed (1935), Raudvärsid (1937), Palgest palgesse (1938), Homsele vastu (1939).

KARL AUGUST HINDREY, 1875—1949.
Novellikogud: Välkvalgus (1932), Armastuskiri (1933), Sigtuna häving (1937), Südamed (1938), Hukatus Mälaril (1939).
Romaane: Urmas ja Merike I—II (1935—1936), Sündmusteta suvi (1937), Nõid (1938), Lembitu (1938).

AADU HINT, s. 1910.
Romaanid: Pidalitõbi (1934), Vatku tõbilas (1936), Kuldne värav (1937), Tulemees (1939).

AUGUST JAKOBSON, 1904—1963.
Romaanid ja romaanisarjad: Vaeste-patuste alev (1927), Tuhkur hobune I—IV (1928—1933), Andruksonide suguvõsa I—III (1931—1934), Kolme vaeva tee (1930), Vana kaardivägi (1935), Metsalise rada (1936), Uus inimene (1938), Igavesed eestlased I—IV (1937—1940).
Novellikogud: Joonatan Hingemaa eksirännakud (1930), Kotkapoeg (1932), Reisijad lõppjaamas (1934), Üksiklased (1935), Reamees Mattias (1935), Esimesed meheteod (1936), Mälestusi laulvast kuldnokast (1939).
Draama: Viirastused (1939).

BERNARD KANGRO, s. 1910.
Luulekogud: Sonetid (1935), Vanad majad (1937), Reheahi (1939).

ENN KIPPEL, 1901—1942.
Romaane: Ahnitsejad (1935), Kui Raudpea tuli (1937), Kuldvasikas (1939), Jüriöö (1939).

AUGUST KITZBERG, 1855—1927.
Näidendeid: Enne kukke ja koitu (1919), Laurits (1919), Neetud talu (1923).
Memuaarid: Ühe vana «tuuletallaja» noorepõlve mälestused I—II (1924—1925).

ALBERT KIVIKAS, s. 1898.
Romaane: Jüripäev (1921), Jaanipäev (1924), Mihklipäev (1924), Vekslivõltsija (1931), Nimed marmortahvlil (1936).
Novellikogusid: Sookaelad (1919), Verimust (1920), Punane ja valge (1927).

ERNI KRUSTEN, s. 1900.
Romaanid: Mineviku jahil (1929), Org Mägedi armastus (1939).
Lühijutud ja novellid: Kanarbik (1927).

JAAN KÄRNER, 1891—1958.
Luulekogud: Maises ringis (1919), Aja laulud (1921), Lõikuskuu (1925), Õitsev sügis (1926), Rändur vilistab (1928), Tormilüüra (1929), Inimene ristteel (1932), Sõna-sõfega (1936), Käidud teedelt (1939).
Romaane: Bianka ja Ruth (värssromaan, 1923), Naine vaesest maailmast (1930), Soodoma kroonika (1934), Tuuled pöörduvad läände (1937), Tõusev rahvas (I — 1936, II — 1937).
Memuaarid: Kadunud aegade hämarusest (1935), Öösiti kumavad linnad (1939).
Kriitika: Lehed tuulde (I — 1924, II — 1937), Eesti uuemad luuletajad (1925).

OSKAR LUTS, 1887—1953.
Jutustusi: Suvi (I — 1918, II — 1919), Tootsi pulm (1921), Argipäev (1924), Sügis (1938); Andrese elukäik (1923), Õpilane Valter (1927), Pankrot (1929), Tagahoovis (1933).
Memuaare: Vanad teerajad (1930), Talvised teed (1931), Läbi tuule ja vee (1931), Vaadeldes rändavaid pilvi (1932), Kuldsete lehtede all (1933), Ladina köök (1934), Kuningakübar (1935).
Lastejutte: Inderlin (1920), Nukitsamees (1920).

JUHAN MADARIK (Johannes Lauristin), 1899—1941.
Romaan: Riigikukutajad (1929).

KERSTI MERILAAS, s. 1913.
Luulekogu: Maantee tuuled (1938).

MAIT METSANURK (Eduard Hubel), 1879—1957.
Romaane: Ennäe inimest (1918), Taavet Soovere elu ja surm (1922), Valge pilv (1925), Jäljetu haud (1926), Punane tuul (1928), Ümera jõel (1934), Tuli tuha all (1939).
Jutustusi ja novellikogusid: Epp (1920), Jumalata (1921), Maine ike (1933).
Näidendeid: Vagade elu (1923), Kindrali poeg (1925).

AUGUST MÄLK, s. 1900.
Romaane: Kivine pesa (1932), Surnud majad (1934), Õitsev meri (1935), Taeva palge all (1937).

Novellikogusid: Jutte lindudest (1934), Rannajutud (1936), Mere tuultes (1938).
Näidendeid: Vaesemehe ututall (1932), Sikud kaevul (1938).

JAKOB MÄNDMETS, 1871—1930.
Novellikogusid: Hiilid karil (1921), Läbi rädi (1927).

JÜRI PARIJÕGI, 1892—1941.
Romaan: Teraspoiss (1937).
Jutukogud: Semendivabrik (1926), Jaksuküla poisid (1930), Suuskadel Vallastesse (1932).

MART RAUD, s. 1903.
Luulekogud: Kangastused (1924), Äitsmik (1924), Rusemed (1927), Kauge ring (1935).
Romaane: Videvikust varavalgeni (1927), Kirves ja kuu (1935) Turg (1937).
Novellikogu: Õhtused kajad (1936).

HUGO RAUDSEPP, 1883—1952.
Näidendeid: Demobiliseeritud perekonnaisa (1923), Ameerika Kristus (1926), Sinimandria (1927), Mikumärdi (1929), Põrunud aru õnnistus (1931), Vedelvorst (1932), Roosad prillid (1934) Lipud tormis (1937), Mustahamba (1939).
Novellikogusid: Kirju rida (1920), Jumala veskid (1936).

VILLEM RIDALA, 1885—1942.
Luulekogud: Tuules ja tormis (1927), Sinine kari (1930), Meretäht (1935).

KARL RISTIKIVI, s. 1912.
Romaane: Tuli ja raud (1938).

RICHARD ROHT, 1891—1950.
Romaane: Hümnid Paanile (1922), Kurgsoo (1924), Maa (1927), Elu on ilus (1930), Vastsed rajad (1933), Võitluse teel (1933), Ummiktänav (1937), Elutee (1938).
Novellikogusid: Hing ja veri (1918), Looduskangad (1924), Vabadus ja vangla (1932).

AUGUST SANG, s. 1914.
Luulekogud: Üks noormees otsib õnne (1936), Müürid (1939).

JOHANNES SEMPER, s. 1892.
Luulekogud: Pierrot (1917), Jäljed liival (1919), Maa- ja mereveersed rütmid (1922), Viis meelt (1926), Päike rentslis (1930), Tuuleratas (1936).
Romaanid: Armukadedus (1934), Kivi kivi pääle (1939).
Reisikirju: Risti-rästi läbi Euroopa (1935), Lõuna Risti all (1937).

RUDOLF SIRGE, s. 1904.
Romaanid: Rahu! Leiba! Maad! (1929), Must suvi (1936), Häbi südames (1938).
Novellikogud: Võõras võim (1927), Maanteel (1927), Väikesed soovid (1935), Luhtunud lennud (1937).

GUSTAV SUITS, 1883—1956.
Luulekogu: Kõik on kokku unenägu (1922).
Ballaad: Lapse sünd (1922).

JUHAN SÜTISTE, 1899—1945.
Luulekogud: Rahutus (1928), Peipsist mereni (1930), Maha rahu! (1932), Kaks leeri (1933), Südasuvi (1934), Päikese ootel (1935), Sadamad ja saared (1936), Ringkäik (1937), Valgus ja varjud (1939).

HEITI TALVIK, 1904—1945.
Luulekogud: Palavik (1934), Kohtupäev (1937).

EVALD TAMMLAAN, 1904—1945.
Näidendid: Valge lagendik (1937), Raudne kodu (1938).

ANTON HANSEN-TAMMSAARE, 1878—1940.
Romaanid: Kõrboja peremees (1922), Tõde ja õigus I—V (1926—1933), Elu ja armastus (1934), Ma armastasin sakslast (1935), Põrgupõhja uus Vanapagan (1939).
Novelle: Varjundid (1917), Kärbes (1917), Pöialpoiss (1923).
Draamad: Juudit (1921), Kuningal on külm (1936).

FRIEDEBERT TUGLAS, s. 1886.
Novellikogud: Saatus (1917), Raskuse vaim (1920), Hingede rändamine (1925).
Romaan: Väike Illimar (1937).
Kriitika ja kirjandusteadus: Kriitika I—VIII (1919—1936), Juhan Liiv (1927), Eesti Kirjameeste Selts (1932).
Reisikirjad: Teekond Hispaania (1918), Teekond Põhja-Aafrika I—III (1928—1930), Ühe Norra reisi kroonika (1939).

MARIE UNDER, s. 1883.
Luulekogud: Sonetid (1917), Eelõitseng (1918), Sinine puri (1918), Verivalla (1920), Pärisosa (1923), Hääl varjust (1927), Rõõm ühest ilusast päevast (1928), Õnnevarjutus (1929), Lageda taeva all (1930), Kivi südamelt (1935).

PEET VALLAK (Peeter Pedajas), 1893—1959.
Novelle ja novellikogusid: Must rist (1925), Epp Pillarpardi Punjaba potitehas (1925), Ajude mäss (1926), Relvad vastamisi (1929), Omakohus (1932), Neli tuult jalge all (1934), Teod pahurpidi (1935), Armuleib (1936), Lambavarga Näpsi lorijutte (1938).

HENRIK VISNAPUU, 1890—1951.
Luulekogusid: Amores (1917), Jumalaga, Ene! (1918), Talihari (1920), Hõbedased kuljused (1920), Käoorvik (1920), Ränikivi (1925), Maarjamaa laulud (1927), Puuslikud (1929), Tuulesõel (1931), Päike ja jõgi (1932), Põhjavalgus (1938).

Tähtsamad teosed aastaist 1917—1940

Aastad	Luule	Proosa	Draama
1917	**Under: Sonetid** Visnapuu: Amores Semper: Pierrot Adson: Henge palango	Tammsaare: Varjundid Kärbes **Tuglas: Saatus** Eessaare Aadu: Alasti	
1918	Under: Eelõitseng Sinine puri Visnapuu: Jumalaga, Ene! Alle: Üksinduse saartele Barbarus: Fata-morgana	Luts: Suvi I Metsanurk: Ennäe inimest! Gailit: Muinasmaa	
1919	Adamson: Mulgimaa Kärner: Maises ringis	Luts: Suvi II Kivikas: Sookaelad	Kitzberg: Laurits
1920	Under: Verivalla Visnapuu: Talihari Käoorvik Barbarus: Katastroofid Haava: Meie päevist	Tuglas: Raskuse vaim Metsanurk: Epp	Särgava: Sõnajalaõis
1921	**Kärner: Aja laulud** Alle: Carmina barbata	Kivikas: Jüripäev Mändmets: Hiilid karil Luts: Tootsi pulm	**Tammsaare: Juudit**
1922	**Suits: Kõik on kokku unenägu** Lapse sünd Semper: Maa- ja mereveersed rütmid Barbarus: Vahekorrad	**Tammsaare: Kõrboja peremees** Metsanurk: Taavet Soovere elu ja surm Roht: Hümnid Paanile	Vilde: Side Särgava: Uus minister

Aastad	Luule	Proosa	Draama
1923	Under: Pärisosa Kärner: Bianka ja Ruth	**Luts: Andrese elukäik**	Kitzberg: Neetud talu Raudsepp: Demobiliseeritud perekonnaisa Metsanurk: Vagade elu
1924	Barbarus: Geomeetriline inimene Adams: Suudlus lumme Raud: Kangastused	Roht: Kurgsoo Tuglas: Poeet ja idioot Kivikas: Jaanipäev	
1925	Kärner: Lõikuskuu Alle: Laul kleidist helesinisest ja roosast seelikust Visnapuu: Ränikivi	Tuglas: Hingede rändamine **Metsanurk: Valge pilv** Vallak: Must rist	Metsanurk: Kindrali poeg
1926	Semper: Viis meelt Kärner: Õitsev sügis Hiir: Lemmiklaulud	**Tammsaare: Tõde ja õigus I** Metsanurk: Jäljetu haud Parijõgi: Semendivabrik	Raudsepp: Ameerika Kristus Antson: Kolgata
1927	**Under: Hääl varjust** Visnapuu: Maarjamaa laulud Barbarus: Multiplitseerit inimene Antson: Epigrammid I	**Jakobson: Vaeste-patuste alev** Luts: Õpilane Valter Metsanurk: Viimne päev	
1928	**Under: Rõõm ühest ilusast päevast** **Sütiste: Rahutus** Kärner: Rändur vilistab	**Metsanurk: Punane tuul** Gailit: Toomas Nipernaadi Jakobson: Tuhkur hobune I	Raudsepp: Siinai tähistel

Aastad	Luule	Proosa	Draama
1929	Under: Õnnevarjutus Visnapuu: Puuslikud Kärner: Tormilüüra	**Tammsaare: Tõde ja õigus II** Sirge: Rahu! Leiba! Maad! Vallak: Relvad vastamisi	**Raudsepp: Mikumärdi** Metsanurk: Talupoja poeg
1930	**Sütiste: Peipsist mereni** Under: Lageda taeva all **Semper: Päike rentslis** Barbarus: Maailm on lahti **Alle: Ummiklained**	**Kärner: Naine vaesest maailmast** Jakobson: Kolme vaeva tee	
1931	Visnapuu: Tuulesõel Adamson: Tõus ja mõõn Alver: Lugu valgest varesest Adson: Pärlijõgi	**Tammsaare: Tõde ja õigus III** Jakobson: Miika Valtsbergi roim	Raudsepp: Põrunud aru õnnistus
1932	**Sütiste: Maha rahu!** Kärner: Inimene ristteel **Barbarus: E. V.-r.** Visnapuu: Päike ja jõgi	**Tammsaare: Tõde ja õigus IV** Jakobson: Töö algus Mälk: Kivine pesa Hindrey: Välkvalgus	Raudsepp: Vedelvorst
1933	**Sütiste: Kaks leeri** Hiir: Pöörang	**Tammsaare: Tõde ja õigus V** Luts: Tagahoovis Roht: Vastsed rajad Võitluse teel Jakobson: Vallutajad	Raudsepp: Salongis ja kongis
1934	**Barbarus: Tulipunkt** Sütiste: Südasuvi **Alle: Karmid rütmid** Talvik: Palavik	**Metsanurk: Ümera jõel** Tammsaare: Elu ja armastus Semper: Armukadedus Kärner: Soodoma kroonika Hint: Pidalitõbi.	Raudsepp: Roosad prillid

Aastad	Luule	Proosa	Draama
1935	Sütiste: Päikese ootel Raud: Kauge ring Under: Kivi südamelt Viiding: Traataed Kangro: Sonetid	Mälk: Õitsev meri **Tammsaare: Ma armastasin sakslast** Jakobson: Vana kaardivägi **Raud: Kirves ja kuu** Kippel: Ahnitsejad	
1936	Sütiste: Sadamad ja saared Kärner: Sõna-sütega **Alver: Tolm ja tuli** **Semper: Tuuleratas** **Sang: Üks noormees otsib õnne**	Jakobson: Metsalise rada **Mälk: Rannajutud** Sirge: Must suvi Hint: Vatku tõbilas	Tammsaare: Kuningal on külm
1937	Sütiste: Ringkäik Barbarus: Kalad kuival Talvik: Kohtupäev Adamson: Linnulaul	**Tuglas: Väike Illimar** Mälk: Taeva palge all Raud: Turg Jakobson: Vaikne õhtu Vallak: Lambavarga Näpsi lorijutud	Tammlaan: Valge lagendik
1938	**Merilaas: Maantee tuuled** Visnapuu: Põhjavalgus Hiir: Palgest palgesse	Ristikivi: Tuli ja raud Gailit: Karge meri Roht: Elutee Sirge: Häbi südames Jakobson: Oktoobrituul I, II	**Tammlaan: Raudne kodu**
1939	Sütiste: Valgus ja varjud Kärner: Käidud teedelt Sang: Müürid Barbarus: Üle läve	**Tammsaare: Põrgupõhja uus Vanapagan** **Semper: Kivi kivi peale** Hint: Tulemees Kippel: Jüriöö	

SISUKORD. Eesti kirjandus aastail 1917—1940 (K. Muru, H. Peep) 3

Ajastu ja kirjanduselu üldilme 5
Luule 14
Proosa 35
Draama 51
Kokkuvõtteks 54

A. H. Tammsaare (H. Siimisker) 59
Tekstinäiteid 124

Hendrik Adamson

Mulgimaale 124
Looduspilte 1 124
Idüll 125

August Alle

Karistai 126
Riigikogu 126
Eesti päev 127
Ürgsemperlik 127

Betti Alver

Ekstaas 128
Vabaduse deemon . . . 128
Meistrile 128
Suurest haardest . . . 129

Johannes Barbarus

Anarhiline poees . . . 130
Elav monument . . . 131
Värssjutt surijast tütarlapsest 131
Pürgimus 133

Jaan Kärner

Ajast lauldes 134
Septembriõhtune nägemus 135
Päikesepaisteline . . . 135
Lapse päev 136
Tööorjade rünnulaul . . 136
Külviajal 137
Lapse suvi 137
Kojuigatsus I 138

Johannes Semper

Valges öös 140
Ääsi kumas 140
Orb 142
Kodumaale 142
Meri 143
Rakendagem 144

Marie Under

Sirelite aegu 144
Sinine terrass 145
Seek 145
Kaks kitse 147
Tuisk 148
Lind poegadega . . . 148
Merilehmad 149
Sant 152
Orb 153
Meri on tõusnud . . . 154
Pihlad 154
Põgenik 155

Henrik Visnapuu

Eokene eo-eo 156
Kolmas kiri Ingile . . 156
Loobumus 157
Üle kodumäe 158
Künd 158

Peet Vallak

Maanaine 159

Anton Hansen-Tammsaare

Avalik kiri kirjanik A. H. Tammsaarele (katkendeid) 161

Bio-bibliograafilisi andmeid (K. Muru, H. Peep) 167

Tähtsamad teosed aastaist 1917—1940 (K. Muru) . . . 172

Карл Муру. Харальд Пээп. Хелене Сиймискер. Титульный редактор Калью Лехт. ЭСТОНСКАЯ ЛИТЕРАТУРА. Пробный учебник для X класса. 3 тетрадь. На эстонском языке. Издательство «Валгус». Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

Toimetaja A. Haljamaa. Kunstiline toimetaja H. Keigo. Tehniline toimetaja O. Mullari. Korrektorid M. Pau ja A. Toomaspoeg

Laduda antud 1. III 1967. Trükkida antud 8. VII 1967. Paber 60×90/16. Trükipaber nr. 2 — Kohila Paberivabrik. Trükipoognaid 11. Arvestuspoognaid 8,90. Trükiarv 10 000. MB-07308. Tell. nr. 2801. Trükikoda «Kommunist», Tallinn, Pikk tn. 2. Hind 12 kop.

A
28446
1722794

12 kop.

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00172279 4